

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI

**TERÖR VE EKONOMİK KRİZ OLGULARININ YUMUŞAK
GÜÇ UNSURU OLARAK TURİZME ETKİLERİ: 11 EYLÜL
SALDIRILARI VE 2008 KRİZİ ÜZERİNDEN BİR İNCELEME**

DOKTORA TEZİ

Çiğdem MUTLU

Düzce

Ocak, 2020

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI

**TERÖR VE EKONOMİK KRİZ OLGULARININ YUMUŞAK
GÜÇ UNSURU OLARAK TURİZME ETKİLERİ: 11 EYLÜL
SALDIRILARI VE 2008 KRİZİ ÜZERİNDEN BİR İNCELEME**

DOKTORA TEZİ

Çiğdem MUTLU

Danışman: Prof. Dr. Zafer AKBAŞ

Düzce

Ocak, 2020

Çiğdem Mutlu
Düzce Üniversitesi, SBE
Doktora Tezi
Ocak, 2020

TERÖR VE EKONOMİK KRİZ OLGULARININ
YUMUŞAK GÜÇ UNSURU OLARAK TURİZME
ETKİLERİ: 11 EYLÜL SALDIRILARI VE 2008 KRİZİ
ÜZERİNDEN BİR İNCELEME

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “**Terör ve Ekonomik Kriz Olgularının Yumuşak Güç unsuru olarak Turizme etkileri: 11 Eylül saldırıları ve 2008 krizi üzerinden bir inceleme**” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve bilimsel ahlak değerlerine uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara bilimsel normlara uygun olarak atıf yaptığımı, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı belirtir ve onurumla beyan ederim.

Çiğdem MUTLU

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma jürimiz tarafından İşletme Anabilim Dalında oy birliği / oy çokluğu ile DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

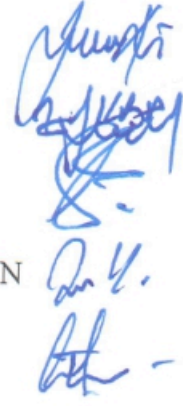
Başkan Prof. Dr. İzzet KILINÇ

Üye Prof. Dr. Zafer AKBAŞ

Üye Prof. Dr. Mehmet Selami YILDIZ

Üye Dr. Öğr. Üyesi Onur Cüneyt KAHRAMAN

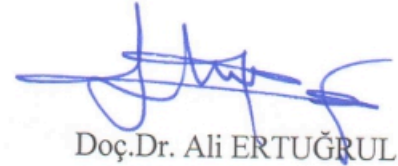
Üye Dr. Öğretim Üyesi Hakan TUNA

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

23.01/2020

Doç.Dr. Ali ERTUĞRUL

ÖNSÖZ

Küreselleşen dünyada hızlı büyüme gösteren turizm, giderek önemini arttırmaktadır. Turizm, aynı zamanda, ulusal ve uluslararası pazarda sürekli pazar payını yükselterek daha da güçlenmektedir. Bununla birlikte, turizm esnek, kırılgan ve hassas bir yapıya sahip kendine has nitelikleri olan bir endüstri olarak bilinmektedir. Bu bağlamda, bahsi geçen özellikleriyle doğru orantılı olarak, dünya üzerinde gerçekleşen terör, kriz vb. olaylardan çok fazla etkilenmektedir. Buna istinaden, turizme olan talep yükselişte olmasına rağmen herhangi bir terörist saldırı veya ekonomik krizle birlikte anında düşüşe uğraması kaçınılmazdır.

Düzce Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, Doktora Programı, ders ve tez dönemim sürecinde, yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Zafer AKBAŞ'a özverisi ve bana katmış olduğu bütün değerler için çok teşekkür ederim. Bu süreçte katkı ve destekleri hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. İzzet KILINÇ'a ve Prof. Dr. M.Selami YILDIZ'a ayrıca teşekkür ederim. Doktora programı ders ve tez dönemim boyunca bana destek olan ve beni yalnız bırakmayan Tuba Şahin ÖREN'e çok teşekkür ederim.

Çiğdem MUTLU

ÖZET

TERÖR VE EKONOMİK KRİZ OLGULARININ YUMUŞAK GÜÇ UNSURU OLARAK TURİZME ETKİLERİ: 11 EYLÜL SALDIRILARI VE 2008 KRİZİ ÜZERİNDEN BİR İNCELEME

MUTLU, Çiğdem

Doktora, İşletme Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Zafer AKBAŞ

Ocak 2020, 169 sayfa

Turizm, esnek, heterojen ve hizmet yoğun özelliklere sahip hassas bir endüstridir ve dünyadaki her olaydan olumlu veya olumsuz etkilenmektedir. Buna istinaden, bu duruma verilebilecek en önemli örnekler arasında, 11 Eylül 2001 Saldırıları ve 2008 Küresel Ekonomik Krizi yer almaktadır. Çalışmanın amacı, kırılgan bir endüstri olan turizmle, ekonomik krizler ve terör saldırıları arasındaki ilişkinin 11 Eylül 2001 terör saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi örnekleri üzerinden incelenmesidir. Çalışmada, hassas bir niteliğe sahip olan turizmin hem terör saldırılarından hem de ekonomik krizlerden etkilendiği savunulmakta olup etki düzeyleri ve şekilleri saptanmaktadır. Çalışmanın amacına ulaşmak için, uluslararası ölçekte en önemli olaylar olarak bilinen 11 Eylül 2001 saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi'nin turizme olan etkileri ve yansımaları üzerine odaklanılmıştır. Bu bağlamda, elde edilen veriler irdelenerek, terör saldırılarının ve ekonomik krizlerin turizm ile ilişki düzeyi ve etki derecesi ortaya konmuştur.

Nitel araştırma modeli kullanılan bu çalışmada içerik analizi yöntemlerinden sıklık analizi kullanılmıştır. Çalışmanın evrenini, 11 Eylül 2001 terör saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi konularına hakim ve cevap verebilirliği olan akademisyenler ile bu olgular hakkında görüş ve bilgiye sahip, turizm işletmelerinde şuan yönetici konumunda bulunanlar oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklem büyüklüğü, maksimum çeşitlilik örnekleme stratejisi kullanılarak ve 30 katılımcı ile görüşülerek oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Terör, 11 Eylül 2001 Saldırıları, 2008 Küresel Ekonomik Krizi, Turizm.

ABSTRACT

EFFECTS OF TERRORISM AND ECONOMICAL CRISIS AS A MATTER OF SOFT POWER ON TOURISM: AN ANALYSIS OVER THE 11th SEPTEMBER ATTACK AND 2008 CRISIS

MUTLU, iğdem

Doctorate Thesis, Department of Business Administration

Thesis Advisor: Prof. Dr. Zafer AKBAŞ

Ocak 2020, 169 pages

Tourism having characteristics of flexibility, heterogeneity and service intensity is a fragile industry. For this reason it is affected by any positive or negative incident happening all over the world. Based on this, the September 11, 2001 Attacks and 2008 Global Economical Crisis are among the most important examples which can be given for this situation. Purpose of this study is to analyze the relationship of this fragile tourism industry with economical crisis and terror attacks thorough the examples of the September 11, 2001 Attacks and 2008 Global Economical Crisis. In the study, it is argued that tourism industry owning very sensitive characteristic is affected by both terror and economical crisis and the levels and types of these effects have been determined. To reach the goal of this study, the effects and rebounds of the September 11, 2001 Attacks and 2008 Global Economical Crisis known the most important events on international scale on tourism industry have been focused. In this context the relation level and impact degree of terror attacks and economical crisis on tourism industry have been revealed by examining the gathered data.

In this study where qualitative research method used, frequency analysis method among content analysis methods have been applied. Target population of the study is composed of academicians who have the command and responsiveness of the September 11, 2001 terrorist attacks and the 2008 Economic Crisis, and those who have opinions and information about these phenomena and are currently managing tourism businesses. The sample magnitude of this study has been formed by using maximum sample survey strategy and interviewing 30 participants.

Key Words: Terror, the September 11, 2001 attacks, 2008 Global Economical Crisis, Tourism

Hayatı boyunca beni gerçek ve içten sevgisiyle büyüten ANNEANNEM'e

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	I
JÜRİLERİN İMZA SAYFASI.....	II
ÖNSÖZ.....	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
TABLolar LİSTESİ.....	X
EKLER LİSTESİ	XII
BİRİNCİ BÖLÜM	1
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi.....	4
1.2. Araştırmanın Amacı	6
1.3. Araştırmanın Önemi.....	7
1.4. Araştırmanın Sayıtları.....	7
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	8
1.6. Kısaltmalar	8
İKİNCİ BÖLÜM	10
2. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	10
2.1. Neoliberal Kuram ve Uluslararası Politika	10
2.2. Güç.....	16
2.2.1. Sert Güç.....	17
2.2.2. Yumuşak Güç	19
2.2.3. Yumuşak Güç Unsurları.....	20
2.2.4. Akıllı Güç	22
2.3. Terör ve Terörizm.....	23

2.4. Kriz.....	24
2.4.1. Kriz Türleri.....	26
2.4.2. Ekonomik Krizin Kaynakları	27
2.5. Hassas Bir Endüstri Olarak Turizm, Özellikleri ve Dinamikleri.....	28
2.5.1. Turizm Endüstrisi ve Özellikleri	28
2.5.2. Turizm Talebi, Turizm Ürünü ve Turizm Bölgesi.....	33
2.5.3. Turizmin Ekonomik, Politik ve Sosyo-Kültürel Çevre ile İlişkisi	39
2.6. Uluslararası Politika, Yumuşak Güç ve Turizm İlişkisi.....	43
2.7. Kriz, Terör ve Turizm İlişkisi.....	46
2.8. 11 Eylül Saldırıları ile 2008 Küresel Ekonomik Krizi ve Etkileri	49
2.8.1. 11 Eylül 2001 Saldırıları ve Küresel Etkileri.....	49
2.8.2. 11 Eylül 2001 Saldırılarının Sonuçları.....	57
2.8.3. 2008 Küresel Ekonomik Krizin Nedenleri ve Krizden Etkilenen Endüstriler	64
2.8.4. 2008 Ekonomik Krizi'nin Sonuçları.....	68
2.9. 11 Eylül Saldırıları ile 2008 Ekonomik Krizi ve Turizm.....	74
2.9.1. 11 Eylül Saldırıları Öncesi Turizm.....	74
2.9.2. 11 Eylül Saldırıları Sonrası Turizm	77
2.9.3. 11 Eylül Saldırılarının Uluslararası Turizm Boyutu	80
2.9.4. 2008 Küresel Ekonomik Krizi Öncesi Turizm	94
2.9.5. 2008 Ekonomik Krizi Sonrası Turizm	96
2.9.6. 2008 Ekonomik Krizi'nin Uluslararası Turizm Boyutu.....	98
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	106
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	106
3.1. Araştırma Deseni.....	107

3.2. Evren ve Örneklem	108
3.3. Veri Toplama Araçları	109
3.4. Verilerin Toplanması	109
3.5. Verilerin Analizi	110
3.6. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliği	110
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	113
4. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME	113
4.1. Katılımcılar ile ilgili Demografik Bilgiler	113
4.2. Terör ve Ekonomik Krizin Turizm Üzerinde Etkileri.....	114
4.3. 11 Eylül 2001 Saldırıları ve 2008 Ekonomik Kriz Sonucunda Küresel Ölçekte Etkilenen Endüstriler	116
4.4. 11 Eylül 2001 Terör Saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi'nin Küresel Sonuçları	119
4.5. 11 Eylül Terör Saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi'nin Turizm Endüstrisine Yönelik Sonuçları.....	121
BEŞİNCİ BÖLÜM	129
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	129
5.1. Sonuçlar	129
5.2. Öneriler	135
KAYNAKÇA	138
EKLER.....	168
Ek.1 Görüşme Soruları.....	168

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Turizm Bölgelerinin Belirlenmesinde Altı Kriter.....	37
Tablo 2: Uluslararası Yolcu Sayısı-Gelir-Büyüme	61
Tablo 3: Havayolları Trafik İstatistikleri (Eylül 2001).....	62
Tablo 4: 2000-2004 Yılları arasında Terörizmin Maliyeti.....	62
Tablo 5: Reel Toplam Yurtiçi Talep (%).....	71
Tablo 6: İşgücüne Katılma Oranı (%).....	71
Tablo 7: 11 Eylül 2001 Saldırıları Öncesi Uluslararası Turist Sayıları ile Turizm Gelirleri	76
Tablo 8: Havayolları İstatistikleri	77
Tablo 9: 11 Eylül 2001 Saldırıları Sonrası Uluslararası Turist Sayıları ile Turizm Gelirleri	79
Tablo 10: 11 Eylül 2001 Sonrası Hasarlar	83
Tablo 11: Turizme Destek Veren Kurum, Kuruluş ve Çekicilikler	89
Tablo 12: 11 Eylül Olaylarının İç ve Dış Turizm Talebi Üzerindeki Etkileri	92
Tablo 13: Endüstrinin Sabit Dolar Faktörü İstihdamındaki Düşüş: 10 En Kötü Hit Sektör	93
Tablo 14: 2008 Küresel Ekonomik Krizi Öncesi Uluslararası Turist Sayıları ile Gelirleri	95
Tablo 15: 2008 Küresel Ekonomik Krizi Sonrası Uluslararası Turist Sayıları ile Turizm Gelirleri	99
Tablo 16: 2008 Küresel Ekonomik Krizi Sonrası Eğlence-Rekreasyon ve Tatil Amaçlı Yapılan Seyahatler	104
Tablo 17: Katılımcılara İlişkin Bilgiler.....	113
Tablo 18: Terör ve Ekonomik Kriz Olgularının Turizm Üzerindeki Etkisine İlişkin Görüşler.....	115
Tablo 19: 11 Eylül 2001 Saldırıları ve 2008 Ekonomik Kriz Sonucunda Küresel Ölçekte Etkilenen Endüstrilere İlişkin Görüşler	117

Tablo 20: 11 Eylül 2001 Terör Saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi'nin Küresel Sonuçlarına İlişkin Görüşler	119
Tablo 21: 11 Eylül Terör Saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi'nin Turizm Endüstrisine Yönelik Sonuçlarına İlişkin Görüşler.....	122
Tablo 22: Benzerlik Tablosu.....	127
Tablo 23: Farklılıklar Tablosu	128

EKLER LİSTESİ

Ek.1	Görüşme Soruları	168
-------------	------------------------	-----

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

Turizm, sürekli olarak büyüyen ve gelişen endüstrilerden biridir. Küreselleşme ve küreselleşmenin bir sonucu olarak teknolojinin ilerlemesiyle birlikte giderek güçlenmiş olup, ulusal ve uluslararası pazarda kendine önemli bir yer edinmiştir. Böylece, her iki pazarda da turizme olan talebin arttığı ve bireylerin kitleler halinde turizm hareketlerine katıldığı görülmektedir. Ayrıca, ekonomik, politik, kültürel, sosyal, doğal unsurlar gibi birçok unsurun bileşiminden oluşması, çok yönlü bir niteliğe sahip olduğunun kanıtı niteliğindedir.

Turizmin, politik, siyasi, sosyo-kültürel, coğrafi birçok farklı unsurun birleşiminden oluşması, havayolu, seyahat, konaklama, gayrimenkul, yiyecek-içecek eğlence vb. birçok işletme ile ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Bu boyutlar, turizmin son yıllarda, uluslararası aktörler için yumuşak güç unsuru olarak önemi ve değerini giderek arttırmıştır. Böylece, turizmin politik ve ekonomik yönünün güç kazandığı da görülmektedir. Bu bağlamda, yumuşak güç unsuru olarak turizm, uluslararası boyutta ortaya çıkan birçok endüstri kolunu etkileyen ekonomik kriz, terör, terörizm gibi olgulardan etkilenmektedir. Ayrıca, bu olgular turizm destinasyonlarını, turizm gelirleri ve turist sayısı açısından da tehdit etmektedir.

Turizm, esnek yapısı itibarıyla ulusal veya uluslararası her türlü olaydan siyasi, kültürel, psikolojik, ekonomik anlamda anında etkilenebilmektedir. Bu nedenle, terörizm ve ekonomik krizlerden de kolay bir şekilde etkilendiği görülmektedir. Aynı zamanda, küresel ölçekte gerçekleşen ve yankı uyandıran bu iki

durumdan en çok zarar gören endüstrilerden biri olduğu da tespit edilmiştir. Hem terörizm hem de ekonomik krizin ortaya çıkardığı sonuçlar turizmi doğrudan etkilemiş olup; politik, ekonomik, güvenlik, sosyo-kültürel vb. açılardan ülkelere zarar vermektedir.

Terörizm, güvenlik açısından, bireyler için bir tehdit ve risk unsuru oluşturmaktadır. Terörizmin doğurduğu bu unsurlar ulusal veya uluslararası turizm hareketlerini büyük oranda engelleyerek, bireylerin seyahat özgürlüklerini elinden almaktadır. Böylece, bireyler, terör faaliyetlerinin gerçekleştiği veya potansiyel terör olaylarının olduğu yerleri ziyaretten kaçınmaktadırlar. Böylece, tercih edilmeyen turizm destinasyonları, özellikle ekonomik, sosyo-kültürel, güvenlik açısından risk taşıyan yerler olarak anılmaya başlamaktadır. Bu bağlamda, 11 Eylül 2001'de Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) iki farklı hedefe yapılan saldırı da turizm hareketlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu saldırılar sonucunda, her endüstride olduğu gibi turizm hareketlerinde de; turizm talebinin düşmesi, rezervasyon iptalleri, güvenlik açığı, siyasi sorunlar gibi birçok olumsuz sonuçlar ortaya çıkardığı tespit edilmiştir. Turizmin son derece hassas ve kırılgan bir yapısının olduğu bu olayların sonuçlarıyla da ortaya konmuştur.

Turizmin, sadece sosyo-kültürel açıdan değil, özellikle talebin yüksek olduğu destinasyonları ekonomik olarak da geliştirdiği ve katkı sağladığı görülmektedir. Ancak, turizm, terör eylemlerinde olduğu gibi, ekonomik açıdan ortaya çıkan bir krizden de hızlı bir şekilde etkilenmektedir. Turizm talebinin düşmesi, bölgenin ve dolayısıyla ülkenin ekonomik açıdan da zarara uğrayacağına göstergesidir. Küresel ölçekte gerçekleşen 2001 Ekonomik Krizi, 2008 Ekonomik Krizi vb. ekonomik krizler bu durumu ortaya koyan örnekler arasında yer almaktadır.

2008 yılında ABD'de başlayan ve hızlı bir şekilde yayılan ekonomik krizin, küreselleşmesinde etkisiyle, gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkenin ticari faaliyetlerinin zayıfladığı tespit edilmiştir. Böylece, turizm taleplerinde görülen yavaşlama, turizm ekonomisinin de dengesini bozmuştur. Bu bağlamda, 2008 Küresel Ekonomik Krizi'nin ardından, küresel ölçekte, turizme yapılan yatırımlarının azalması, turizm talep düşüklüğü, işsizlik, sosyal hakların kısıtlanması vb. sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Çalışmada ele alınan konular, yumuşak güç unsuru olarak turizm, terörizm, ekonomik kriz ve bunların turizme olan etkileridir. Bununla birlikte, küresel ölçekte önemli derecede yankı uyandıran terörizm hareketi 11 Eylül 2001 saldırıları ile 2008 Ekonomik Krizi'nin yumuşak güç unsuru olan turizme olan yansımaları da bir diğer irdelenen konudur. Bu çalışma, 11 Eylül 2001 saldırıları ile 2008 Ekonomik Krizi'ni tek çalışmada ayrı ayrı irdeleyerek; nedenleri, sonuçları, turizme olan etki şekillerini ve düzeylerini incelemektedir. Ayrıca, çalışmada, bu olayların, konaklama, yiyecek-içecek, seyahat, eğlence gibi turizmle doğrudan bağlantılı olan işletmelerle dolaylı yönden hizmet veren yan işletmelere olan yansımaları da değerlendirilmektedir.

Çalışmanın amacı, küresel ölçekte gerçekleşen terör ve ekonomik krizlerin, hem uluslararası alanların ortak kesişim noktası hem de yumuşak güç unsuru olması itibariyle, turizm endüstrisi üzerinde nasıl etkiler bıraktığı ve bu yansımaların hangi düzeyde olduğunun incelenmesi olarak tespit edilmiştir. Bu bağlamda, her iki unsurun turist sayılarının düşmesi, turizm gelirlerinin giderek azalması, güven duyulmayan destinasyonların tercih edilmemesi, turizm yatırımlarının azalması ve diğer sosyo-kültürel ekonomik, politik vb. etkilerini, 11 Eylül 2001 saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi örnekleri üzerinden ortaya koymak bir diğer amaç olarak belirlenmiştir.

Çalışmada, küresel ölçekte meydana gelen 11 Eylül 2001 saldırıları ile 2008 Ekonomik Krizi ve bu olayların turizme olan etki düzeyleri ve şekilleri ele alınmaktadır. Bu bağlamda, literatür incelendiğinde tek çalışmada her iki olayı değerlendiren ve turizm üzerindeki seyahat tercih değişiklikleri, psikolojik travmalar, güvensizlik, turizm talebinin giderek düşmesi vb. yönlerden etkilerini inceleyen bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Buna istinaden, hem 11 Eylül 2001 saldırılarını hem de 2008 Ekonomik Krizi'ni irdeleyerek bu olayların turizme olan etki şekillerini saptamak açısından çalışmanın alana dair literatüre bir yenilik katması umulmaktadır.

Nitel araştırma modelinin kullanıldığı çalışmanın evreni, 11 Eylül 2001 terör saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi konularına hakim ve cevap verebilirliği olan akademisyenler ile bu olgular hakkında görüş ve bilgiye sahip, turizm işletmelerinde şuan yönetici konumunda bulunanlar olarak belirlenmiştir. Çalışmanın örneklem büyüklüğünü belirlemek için maksimum çeşitlilik örnekleme stratejisinden

faaydalanılmıştır. Bununla birlikte, veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmış olup, verilerin analizinde içerik analizi yöntemlerinden sıklık analizinden yararlanılmıştır.

Çalışma, giriş, kuramsal ve kavramsal ereve, araştırmanın yöntemi, bulgular ve değerlendirme olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, çalışma konusu hakkında bakış açısı kazanmak amacıyla konu ile ilgili bilgiler giriş kısmında verilmiştir. Ayrıca bu bölümde, araştırmanın amacı, problemi, önemi, sayılıtları ve sınırlılıkları da vurgulanmıştır.

Kuramsal ve kavramsal ereve başlıklı ikinci bölümde çalışma konusuna kavramsal ve teorik bir alt yapı sağlamak amacıyla, terör, turizm, kriz ve türleri, terörizm ve g ve türleri detaylandırılarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda, kavramların birbirleriyle olan etkileşimleri de örneklendirilerek açıklanmıştır. Ayrıca, çalışmada, turizmin önemi ve özellikleri anlatılmıştır. Bununla birlikte, çalışma konusunu oluşturan diğer temel unsurlar arasında yer alan 11 Eylül 2001 saldırıları ile 2008 Küresel Ekonomik Krizi'nin ortaya çıkma nedenleri, etkilediği endüstriler ve sonuçlarının neler olduğu da bu bölümde ifade edilmiştir. Bu bölümün bir diğer kısmı ise 11 Eylül 2001 saldırıları ile 2008 Küresel Ekonomik Krizi'nin turizm ile olan etkileşimidir.

nc bölümde, araştırmanın yöntemini belirlerken kullanılan desen, çalışmanın evren ve örneklem ile tercih edilen örneklem çeşidi anlatılmıştır. Ayrıca, bu bölümde, araştırma sürecinde verilerin nasıl elde edildiği ve analiz edildiği de açıklanmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde analiz edilen bulgular değerlendirilmiş ve sonuçlar ifade edilmeye çalışılmıştır.

1.1. Araştırmanın Problemi

Turizm hareketlerinin yoğun olarak gerçekleştiği ülkeler, özellikle ekonomik ve sosyal, kültürel, politik bakımdan g kazanmaktadır. Böylece, lkeler, turizmin sunduğu bu glerden faydalanmak için belirli kıstaslara dikkat etmek zorundadırlar. Bu kıstasların en önemlileri arasında ise turizm faaliyetlerinin gerçekleştiği ülkeleri ziyaret eden bireylerin hareketini kısıtlayan, tehdit eden unsurların ortadan kalkması yer almaktadır.

Turizm, uluslararası alanda kültürel, ekonomik, siyasi vb. ilişkilerin kurulmasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Bununla birlikte, turizm, ülkelerarası yumuşak güç oluşturma konusunda önemli bir etken olduğu görülmektedir. Yumuşak güç, amaç veya hedeflerin, baskı veya güç kullanılmadan kabul ettirilmesidir. Ancak, uluslararası boyutta ortaya çıkan terör olayları ile ekonomik krizler, turizmin gerçekleştiği ülkelere yapılan ziyaretler açısından bir problem olmaktadır. Bu bağlamda; terör olaylarının meydana geldiği turizm bölgeleri, güvenlik problemleri ve tehdit unsuru olması sebebiyle turistler tarafından tercih edilmeyecektir.

Ekonomik krizlerde de, terör olaylarında olduğu gibi, benzer durumlar ortaya çıkmaktadır. Ekonomik krizler, uluslararası turizm hareketlerine katılan kişi sayısının azalması, gelirlerin düşmesi, yatırımların düşmesi gibi sorunların ortaya çıkmasına ve turizm için tehdit unsuru olmasına neden olmaktadır. Ekonomik krizler, işsizliğe ve bireylerin harcama düzeylerinin azalmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda, gelir seviyesi düşen bireylerin, keyfi harcamalara bütçe ayıramamasına neden olacaktır. Böylece, turizme ayrılacak bir bütçenin olmaması, endüstri açısından büyük bir tehdit oluşturacaktır.

Batman (2015:11-12), turizmde faaliyetlere katılan, konaklayan, para harcayanın turist olduğu ve bu nedenle en önemli unsurlardan birinin turist olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, Goeldner and Ritchie (2011:3), turizmin küresel olduğunu ve sürekli büyüdüğünü belirtmektedir. Berno ve Bricker (2001: 6-7) ise turizmin doğası gereği karışık, karmaşık, geniş ve kırılgan olduğunu açıklamıştır. Turizm ürününün kendine özgü özellikleri olduğunu belirtmiştir.

Sönmez, Apostolopoulos, ve Tarlow (1999: 13) ise çalışmalarında, turizm endüstrisinin doğal ve insandan kaynaklanan durumlara karşı zayıf olduğunu açıklamıştır. Serin (2008: 13) çalışmasında, terör, ekonomik karmaşa gibi engel olunamayacak durumlarda turizm endüstrisinin zarar gördüğünü ve krizlerin bu endüstriye olumsuz yansıdığını ifade etmiştir. Bununla birlikte, Mallison ve Mallison (1975: 36) çalışmasında terörü, şiddete yönelik tehditlerin düzenli ve sistematik bir şekilde kullanılması olarak açıklamıştır. 11 Eylül 2001 terör saldırısını da bu duruma verilebilecek en önemli örnek olabileceğini ifade etmiştir.

Yıldırım (2010: 47-48), ABD ekonomisinin dünya ekonomisine yön veren en önemli ekonomilerden olduğunu ve ABD’de meydana gelecek herhangi bir krizin dünya ekonomisini etkileyecek güce sahip olduğunu ifade etmiştir. Böylece, ABD’de başlayıp ve küresel ölçüğe yayılan 2008 Ekonomik Krizi’nin dünya ekonomilerine olan olumsuz etkisi bu duruma verilebilecek önemli örnekler arasında olduğunu belirtmiştir. Karaatlı, Demiral, Zeynel ve Pala (2009: 159) çalışmalarında, ABD’de ortaya çıkan 2008 Ekonomik Krizi’nin çok kısa bir sürede küresel ölçekte kendini gösterdiğini açıklamışlardır. Ayrıca, bu durumun hizmet sektöründe yavaşlamaya neden olduğunu da belirtmişlerdir.

Papatheodorou, Rosselló ve Xiao (2010: 39) çalışmalarında, 2008 Ekonomik Krizi’nin, diğer endüstrilerde olduğu gibi küresel ölçekte turizm işletmeleri ve turizm hareketlerine negatif olarak yansımalarını ifade etmişlerdir. Ritchie (2004: 670) ise turizm işletmelerinin küresel olarak gerçekleşen her krizden olumsuz yönde etkilenmesinin kaçınılmaz olacağını açıklamıştır.

Literatürdeki ampirik ve teorik çalışmalar ışığında, terör ve ekonomik krizlerin ve bu olguların en önemlileri arasında yer alan 11 Eylül 2001 saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi’nin de turizm endüstrisi üzerinde turizm talebi, turist sayısı, uluslararası turizm hareketleri ve diğer sosyal, kültürel, ekonomik, politik durumlardan olumsuz şekilde etkilendiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın problemi, terör ve ekonomik krizlerin, turizm üzerindeki, turist sayılarının turizm gelirlerinin düşmesi, rezervasyon iptalleri, destinasyon tercihlerinin değişmesi ve diğer siyasi, kültürel ekonomik vb. şekilde gerçekleşen etkilerinin, 11 Eylül 2001 saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi örnekleri ile ortaya konulmasından oluşmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, kırılgan bir endüstri olan turizmle, ekonomik krizler ve terör saldırıları arasındaki ilişkinin sosyo-kültürel, politik, ekonomik, psikolojik vb. boyutlarla 11 Eylül 2001 terör saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi’nin üzerinden incelenmesidir. Çalışmanın amacına ulaşmak için, uluslararası ölçekte olan olaylar arasında yer alan 11 Eylül 2001 saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi’nin turizme olan yansımaları düzeyleri ve şekilleri üzerine odaklanılmıştır. Bununla birlikte,

araştırmanın temel amacına ulaşmak için oluşturulan alt amaçlar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır.

1. Terör ve ekonomik kriz olgularının turizm endüstrisi üzerinde etkisinin saptanması,
2. 11 Eylül 2001 saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi sonucunda küresel ölçekte etkilenen endüstrilerin belirlenmesi,
3. 11 Eylül 2001 saldırılarının ve 2008 Ekonomik Krizi'nin ekonomik, sosyal, kültürel, psikolojik, politik açıdan küresel sonuçlarının ortaya çıkarılması,
4. 11 Eylül 2001 saldırılarının ve 2008 Ekonomik Krizinin küresel ölçekte turizm endüstrisine yönelik ekonomik, sosyal, kültürel, psikolojik, politik vb. açıdan sonuçlarının tespit edilmesidir.

1.3. Araştırmanın Önemi

11 Eylül saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi'nin yumuşak güç unsuru olan turizme etkileri ile ilgili çalışmalar literatürde yer almaktadır. Fakat, her iki olayı da bir arada değerlendiren ve turizme yapılacak yatırımların azalması, turizm talebinin düşmesi, turizm işletmelerinin iflası, uluslararası ticaretin zayıflaması ve diğer kültürel, politik, ekonomik, sosyal vb. açıdan turizme olan etkilerini ele alan bilimsel çalışmaya ulaşılamamıştır. Buna istinaden, hem 11 Eylül 2001 saldırılarını hem de 2008 Ekonomik Krizi'ni irdeleyerek bu olayların turizme olan etki şekil ve düzeylerini tespit etmeye odaklanılması açısından bu çalışmanın bilime bir yenilik katacağı umulmaktadır. Bununla birlikte, çalışma, terör ve ekonomik kriz olaylarının, yumuşak güç unsur olan turizmi ve birbirlerini etkileme boyutlarının, sebep ve sonuçlarının küresel ölçekte yaptığı etkiyi anlayabilmek, görebilmek açısından da hem endüstriye hem de bu alanda çalışma yapan kişilere katkı sağlayacaktır.

1.4. Araştırmanın Sayıtları

Çalışmada, terör ve ekonomik krizlerle turizm arasında ilişki olduğu ve bu olayların turizm faaliyetlerini çok yönlü ve çok boyutlu etkilediğini varsayılmıştır. Bu bağlamda, 11 Eylül 2001 terör saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi sosyal, kültürel, politik, ekonomik, psikolojik, siyasi vb. boyutlar dahilinde turizm hareketlerini etkilediği de varsayılmıştır. Çalışmanın alt sayıtları aşağıdaki gibidir;

1. 11 Eylül 2001 saldırıları; ekonomik, sosyal, kültürel, psikolojik, politik, açıdan turizm bölgelerindeki turizm hareketlerini engellediği ve kısıtladığı,
2. 2008 Ekonomik Krizi; turizm gelirlerini ve yatırımlarını yavaşlatarak uluslararası turizm hareketlerini tehdit ettiği,
3. 11 Eylül 2001 Saldırıları; turizm işletmelerini ekonomik, sosyal, kültürel, psikolojik, politik açıdan etkilediği.
4. 2008 Ekonomik Krizi; turizm işletmelerini ekonomik, sosyal, kültürel, psikolojik, politik açıdan etkilediği

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma; evren ve örneklem bakımından sınırlılıklar içermektedir. Evren ve örneklem açısından sınırlılıkları; uygulama alanı olarak turizm endüstrisinin seçilmesi, zaman ve kaynak bulma imkanlarından dolayı da 11 Eylül 2001 saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi kriter alınarak alanında uzman kişileri kapsamaktadır. Ayrıca, terör ve ekonomik krizlerin önemli olanları arasında yer alan hem 11 Eylül 2001 saldırılarının hem de 2008 Ekonomik Krizi'nin turizm üzerindeki etkilerinin ayrı ayrı incelenmesi konusunun bu alanda araştırılmasının gerekliliği öngörülmüştür. Turizm endüstrisinde yapılan bu çalışmanın, endüstriye ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

1.6. Kısaltmalar

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
BTS	:	ABD Ulaştırma Bürosu Ulaştırma İstatistikleri
GSYİH	:	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
GSMH	:	Gayrisafi Milli Hasıla
IATA	:	Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği
ICM	:	Uluslararası Kriz Yönetimi Enstitüsü
IEP	:	Ekonomi ve Barış Enstitüsü
ILO	:	Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	:	Uluslararası Para Fonu

MEB	:	Milli Eğitim Bakanlığı
RPKs	:	Ücretli Yolcu Kilometre
UN	:	Birleşmiş Milletler
UNWTO	:	Dünya Turizm Örgütü
WTTC	:	Dünya Turizm ve Seyahat Konseyi

İKİNCİ BÖLÜM

2. KURAMSAL ve KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Neoliberal Kuram ve Uluslararası Politika

Neoliberalizm, barış ve işbirliği, uluslararası işbirliğinin olması ve işbirliklerinin nasıl oluşturulması gerekliliğine dikkat çekmektedir. Ayrıca, devletlerin ekonomik çıkarlarının önemli olduğu görüşünü savunmaktadır. Bu bağlamda, neoliberalizmin en temel özellikleri arasında barış ve işbirliği yer almaktadır (Arı, 2010: 305).

Neoliberalizm, bugün, dünya ekonomisinin ilerlemesiyle ortaya çıkan ve dünya ekonomisine yön veren bir ana görüş olarak bilinmektedir (Daldal, 2016: 86). Ayrıca, bu görüş, 1970'lerin ilk dönemlerinden bu yana, uluslararası politikaya dair liberal bir bakış açısının tekrardan düzenlemesiyle şekillenmiştir (Sönmezoğlu, 2005: 141-142).

Küresel ölçekte, 20. yüzyılın son çeyreğinde, petrol, finansal krizler, savaşlar devletlerde bütçe açığı, işsizlik, istihdam vb. sorunlara neden olmuştur. Bunun sonucunda, 1980'li yıllarda, neoliberal devlet anlayışı ortaya çıkmıştır (Acar, 2017: 258). Neoliberalizm, 1970'lerin ikinci yarısının ekonomik çöküşlerine hükümet tepkisi olarak ortaya çıkmış ve sonrasında, ekonomik teori ve politik neoliberal yükseliş başlamıştır (Lapavitsas, 2005: 30-33).

Neoliberalizm, uluslararası kurumların uluslararası işbirliğini kolaylaştırmasına ve buna olanak sağladığını tartışan bir yaklaşımdır. Neoliberalizmin esas düşüncesi uluslararası sistemdeki devletler ve diğer aktörler arasında bu işbirliğinin nasıl sağlanacağı içermektedir (Sterling-Folker, 2013: 114).

Neoliberalizmin temel düşüncesi olan barış, işbirliği vb. unsurlara bakıldığında bu tür faktörleri esas alan endüstrilerle ilişkili olması kaçınılmazdır. Diğer aktörlerle olan ilişkilerin güçlenmesine, işbirliğinin sağlanmasına ve çoğu zaman iyi ilişkiler kurmayı temeline yerleştiren neoliberalizm, bu unsurları gerçekleştirmeyi kolaylıkla başarabilecek endüstrilerle ilişkilendirilebilmektedir. Bu endüstrilerden birisi de barış ve işbirliği odağında çalışma, iyi ilişkiler kurma vb. davranışları odak noktası haline getirmiş olan turizm endüstrisidir.

Neoliberalizmin düşünsel köklerinin, neoklasik ekonominin en önde gelenlerinden biri olan Avusturyalı Friedrich von Hayek'in çalışmaları ile yakından ilişkili olduğu bilinmektedir (Lapavitsas, 2005: 30). Bununla birlikte, neoliberalizmin iki önemli ilkesi; gelir dağılımı ile toplam istihdam belirleme teorileri olarak bilinmektedir ve bu teorilere dayanarak anlaşılabilirliği ifade edilmektedir (Palley, 2005: 20-23).

Neoliberalizm, batılı ve daha ötesindeki modernite yolu üzerinde onları izleyen bütün toplumlarıdaki belirli bir varoluş normunu tanımlamaktadır. Bu norm, genelleşmiş rekabet ortamındaki dünyada yaşamasını ve birbirlerine karşı ekonomik mücadele içine girmek için para kazandıran sınıfları ve nüfusları ister; pazar modeliyle sosyal ilişkileri düzenler. Otuz yıldan daha çok, bu varoluş normu kamu politikalarını yöneterek; küresel ekonomik ilişkileri, toplum dönüşümlerini ve öznenin yeniden şekillenmesi sağlamaktadır (Dardot ve Laval, 2013: 4).

Neoliberalizm, devletlerarası, devlet ile diğer aktörler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu temelleri ifade ederken, ekonomik çıkar ve birey rasyonelliği varsayımını uluslararası politika kapsamına alarak değerlendirmektedir. Bununla birlikte, bu yaklaşımda realistlerde olduğu gibi, insan ve devlet evrensel eşitliği aynı şekilde devam etmektedir (Ateş, 2013: 80-81).

Neoliberal söylemdeki en önemli değişim, bireysel sorumluluk olarak varolmaya devam etme yönündedir. Bu neoliberal düzenin en kritik unsurudur. Neoliberal özne, hem savunmasız hem de zorunlu olarak rekabetçi hale gelir ve rekabet varolmak, hayatta kalmak için gereklidir. Bununla birlikte, neoliberal benlik, büyük ölçüde, gelir ve ürün satın alma kapasitesi açısından tanımlanmaktadır. Ayrıca,

neoliberal benlikler, zorunlu olarak yeni talep ve durumlara cevap verebilecek şekilde esnek ve hareketli olmalıdırlar (Davies, 2005: 9). Bu bağlamda, küreselleşen ve buna bağlı olarak sürekli değişen dünyada bireyler yeni durumlara adapte olmak zorundadırlar. Bireylerin değişen durumlara uyum sağlamamaları değişen dünyada varolmalarını engelleyecektir. Böylece neoliberal benlik olarak açıklanan kavram küreselleşen dünyada öne çıkmaktadır.

Uluslararası çatışma yerine barış ve işbirliği üzerine vurgu yapan bu yaklaşım da, ikili ve çok taraflı diplomasiyi insan haklarını ilerleteceği fikrine sahip olan neoliberallerin, etik unsurların önemini farkında oldukları bilinmektedir. Bununla birlikte, uluslararası barışı geliştirecekleri fikir ve düşüncesine sahip olmaları da bir başka tipik özelliklerini ortaya koymaktadır. Ekonomik gücün askeri güce göre daha önemli olduğunu ifade eden neoliberallere göre, devlet, rasyonel ve tek birim olarak yönetilen bir yapıya sahip değildir (Arı, 2013: 30-31).

Neoliberalizm barış ve işbirliğini odağına alarak devletlerin aynı zamanda ekonomik çıkarlarının da önemine vurgu yapmaktadır. Aynı zamanda, ekonomik olarak sahip olunan gücü öne çıkarmıştır. Bununla birlikte, özel sektörü destekleyerek öne çıkarmaya yönelmiştir.

Neoliberalizm, 20. yüzyıldaki özel tarihsel gelişmelerin, uluslararası işbirliğini eskiye oranla nispeten daha kolaylıkla başarılabilirliğini savunmaktadır. Bu gelişmeler, çağdaş küresel politikaların günlük faaliyetlerinde temel rol oynayan hem resmi hem gayri resmi açıdan uluslararası kurumların büyümelerini sağlamıştır. Resmi kurumlar, yönettikleri fiziksel konumları, binaları, çalışanları, bütçeleri ve diğer kaynaklarıyla birlikte çok yönlü ve taraflı organizasyonlardır. Devletler, gönüllü olarak belirli kolektif kazançlar elde etmek için Birleşmiş Milletler, Uluslararası Para Fonu gibi hükümetlerarası kurumlar oluşturmaktadırlar (Sterling-Folker, 2013: 114-115). Neoliberalizmin temel kavramlarından olan özel sektörün desteklenmesi unsuru bu noktada ortaya çıkmaktadır. Devletlerin desteklediği kurumlar kamu ile işbirliği yaparak diğer aktörler olan işbirliğini de rahatlıklar sağlayabilmektedir.

Neoliberalizm, aynı zamanda ekonomideki özel sektörün rolünü arttırmak için hükümet harcamalarında azalma deregülasyon ve özelleştirmeyi destekleyecek tarafların liberal ekonomilerdeki bir şekli olarak görülmektedir. Aynı zamanda, uluslararası ticaret açısından, serbest ticaret aracılığıyla serbest pazarı desteklemektedirler (Simmons, 2017: 11). Ayrıca, neoliberal ekonomi politikaları kapsamında, piyasa içerisinde olmayan mal ve hizmetlerin piyasa dahiline alınmaya çabalanması yer almaktadır. Bu kapsamda, neoliberalizm, bir çok varlığın piyasaya kazandırılmasına aracılık etmiştir (Tut, 2013: 47-48).

Neoliberal politikaların temel ilkeleri arasında; kamu işletmelerinin özelleştirilmesi, ekonomi, ticaret ve sanayinin serbestleşmesi, uluslararası piyasaların genişlemesi yer almaktadır. Ayrıca, küresel finans akışları üzerindeki kontrolün kaldırılması, vergilerde indirim yapılması, devletin küçülmesi, işsizliğin artma riskine karşı bile enflasyonu kontrol altında tutacak parasal önlemlerin alınması, örgütlü işgücü üzerinde sıkı denetim sağlanması ve özellikle sosyal harcamalar olmak üzere kamu harcamalarının azaltılması da neoliberalizmin diğer temel ilkeleridir (Steger, 2003: 41).

Neoliberalizmin ana ilkelerine bakıldığında turizm ile ilişkilendirilebileceği görülmektedir. Turizm endüstrisinin gelir getirici özelliği devletin ekonomik gücünü desteklemektedir. Turizm endüstrisinin gelişmesi istihdamı arttırır ve işsizliği azaltır. Turizmin gelişmesi için devletlerin barışçıl bir ortam oluşturup turist çekmesiyle kazanılabilir. Bu bağlamda, diğer aktörlerle kurulacak iyi ilişkiler ancak turist sayısını arttıracak ve karşılıklı olarak bağ kurulacaktır. Devletler arasında kurulacak bu bağlar, uluslararası politikada da yeni iş kapıları açarak hem turizm hem de diğer endüstrilerin kamu ve özel sektörde gelişimini sağlayacaktır.

Neoliberal bir ortamda turizm faaliyetlerinin etkilendiği açıktır. Turist faaliyetleri 60 yıldır modern dünyanın önde gelen ekonomik aktivitelerinden biridir. Turizm, sadece sürekli büyümeyi değil, aynı zamanda genişlemeyi de sürdüren az sayıdaki ekonomik faaliyetlerden biri olarak dünya ekonomisinin en iyileri arasında yerini almıştır (Pavlović ve Knežević, 2017: 60). Neoliberal ortamın gerektirdiği ekonomik temel, turizmin içerisinde yer almaktadır. Bu temeller arasında yer alan barışçıl ve işbirliği yaklaşımıyla gelecek turist sayısının artması ekonomiyi de

düzenleyecek ve gelir artışına imkan sağlayacaktır. Böylece, turizm ve neoliberal sistem arasındaki benzerlikler açıkça görülmektedir.

Neoliberalizmin, baskın bir politika platformu haline geldiği ve böylece, turizm için neoliberalizmde ifade edilen fikirler, yeni bir politika ortamını şekillendirmektedir. Neoliberal bir platform içerisindeki rahatça oturan özelleştirme gündemi de turizm gelişiminde rol oynamaktadır. Bu gündem daha sonra yaygın olarak liderler tarafından da desteklenmiştir (Simmons, 2017: 11).

Neoliberal ekonomik kuramlar birçok boyutuyla turizmin hızlı bir şekilde genişlemesine izin vermektedir. Turizm, sadece seyahat eden insanların sayılarında değil, aynı zamanda öncelikle turizm aktivitelerinin çeşitlerinin sayılarında da gelişme göstermektedir. Daha önceden yoğun olarak veya tam olarak görülmeyen bölgelerde güçlü bir şekilde turizm ortaya çıkmıştır (Pavlović ve Knežević, 2017: 65).

Turizm endüstrisi, diğer aktörler ile olan karşılıklı seyahatler esnasında uluslararası politikayı da desteklemektedir. Turizm endüstrisini geliştirmek amacıyla devletler arasında yapılacak anlaşmalar, uluslararası platformlardaki kurumlara üyelik devletlerin politikalarıyla gerçekleşmektedir. Bu bağlamda devletler birbirleriyle sürekli iletişimde kalabilmektedirler. Ayrıca, devletler arasındaki turizme bağlı gerçekleşen bu işbirlikleri diğer endüstrilerle olabilecek anlaşmaların da temeli olacaktır. Böylece, devletler birbirleriyle sürekli iletişim halinde kalarak ortak iş platformları oluşturabilecektir. Turizm endüstrisinin başlatacağı bu sistem bir döngü şeklinde devam edecektir. Turizm endüstrisini geliştikçe, yeni alternatif turizm çeşitleri ortaya çıktıkça ve ilişkiler genişledikçe diğer endüstrilerde gelişektir. Turizmin ve diğer endüstrilere dair gerçekleşen bu gelişmeler, ekonomik açıdan da devletleri sürekli ileriye taşıyacaktır.

Turizm, özellikle de son 50-60 yılda kitlesel olarak, hem bireylerin yerel hareketleri hem de uluslararası ziyaretçi hareketleri ile birçok ekonomide önemli bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Bu kavramlarla açıklanan turizm, küreselleşme, ticaret, kaynak tahsisleri ve geliştirme politikaları ile uygulamalarından, ulusal veya uluslararası olsun, ayrı tutulamaz. Böylece, turizm küresel politik ekonomi ile

ayrılmaz bir biçimde iç içe geçmiştir (Simmons, 2017:9). Küresel dünyada değişen sisteme turizm endüstrisinin de uyum sağlaması devletlere fayda sağlayacak daha çok ekonomik getiri sağlayacaktır.

Turist seyahatlerindeki asıl büyük artış, 1960'ların sonlarından itibaren görülmektedir. Turizm seyahatlerine olan bu eğilim, dünyadaki kapitalizmin neoliberalist şeklinin gelişimiyle rastlaşmaktadır. Bu nedenle, birçok yönden, modern turizm, modern kapitalizmin gelişiminin neoliberal evresinin ürünü olarak görülmektedir. Çağdaş neoliberal düşüncenin temelinde yatan en önemli kurallardan biri pazarın yani piyasanın kuralıdır. Turizm endüstrisinde, bu neoliberalist kuralın zirveye ulaştığı görülmektedir. Turizm piyasası sadece ürünlerin veya hizmetlerin oluşturulmasını değil aynı zamanda turizme katılan bireylerin yaşamlarını da düzenlemektedir. Ayrıca, çoğu turist genel neoliberal mantığın bir parçasıdır. Çoğu turist sadece kuralları kabul etmez, aynı zamanda bu kuralların uygulamalarına da içten bir şekilde katılmaktadır (Pavlović ve Knežević, 2017: 59).

Turizm endüstrisinde seyahat edilen destinasyonların hepsinin kendine göre belirli özellikleri, nitelikleri vardır. Turistler seyahatlerini bu özellik ve niteliklerine bakarak tercihlerini yaparlar. Ancak, seyahat edecekleri yerlerde politik anlamda karışıklık veya devletlerarası problemler vb. durumlar varsa tercihleri değişebilmektedir. Politik istikrarsızlık, kriz gibi problemler veya uluslararası politikada ortaya çıkan karışıklıklar turist hareketlerini değiştirecektir. Bu bağlamda, turistler aslında bu pazarın kurallarına göre hareket etmiş olurlar.

Politika, sözlük anlamı olarak, “Devletin etkinliklerini amaç, yöntem ve içerik olarak düzenleme ve gerçekleştirme esaslarının bütünü, siyaset” olarak açıklanmaktadır (TDK). Ayrıca, “kimin, neyi, ne zaman, nasıl elde ettiğini” ortaya koyan bir etkinlik olarak açıklanabilir (Lasswell, 1958: 1175).

İnsanların doğası gereği farklı düşüncelere, fikirlere veya çıkarılara sahip olması aralarında çatışma, mücadeleye neden olmaktadır. Bu bağlamda, ortaya çıkan çatışma veya mücadele de politikanın esasını oluşturmaktadır. Kısacası, bir toplumdaki insanların mücadelesi, çatışması ve kavgası olarak da açıklanabilmektedir. Başka bir görüşe göre ise politika, toplum bütünlüğünü

gerçekleştirerek, özel çıkarları ortadan kaldırmak ve insanların iyiliğini düşünmektir (Kapani, 2000:17-18).

Uluslararası politikanın temelini, aktörler, ilişki, paylaşım, yönetim gibi unsurlar oluşturmaktadır. Buna istinaden, amaçlarına ulaşabilmek için, bazı aktörlerin bağımsız devletler vasıtasıyla kurdukları ilişkileri yönetebilmeleri uluslararası politika olarak tanımlanabilmektedir. Bu noktadan hareketle, uluslararası politikanın, bir taraftan siyasal bir niteliği, diğer bir taraftan ise ekonomik niteliği de ortaya çıkmaktadır (Ateş, 2013: 35). Turizm endüstrisi de her iki kavramı biraraya getirebilme hususunda verilebilecek en güzel örneklerden biridir.

2.2. Güç

Güç kavramı, genellikle, baskı ve zor kullanarak istenileni elde etmeye çalışılması olarak algılanmasına rağmen, sadece bu anlama gelmemektedir. Gücün, aynı zamanda, farklı yöntemlerle zor kullanmadan da amaç ve hedeflerine ulaşmak manası da taşıdığı bilinmektedir. Bu bağlamda, gücün tek bir anlamı olmadığı ve farklı birçok anlama geldiği görülmektedir.

Güç kavramı, birçok aktörün aynı alanlarda yaşaması veya varolması durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası politikada güç; bir aktörün bir diğer aktör davranışlarını değiştirebilme, etkileyebilme becerisi olarak tanımlanabilmektedir (Kadercan, 2014: 312-313). Aynı zamanda, birarada olan bu aktörlerin güç kullanmaları istediklerine ulaşmaktır. Ayrıca, bazen bunu elde edebilmek için, tehdit, caydırma veya cezalandırma gibi yöntemler kullanmadan da amaçlarına ulaşabilmektedirler (Çavuş, 2012: 24).

Uluslararası ilişkilerde gücü öne çıkaran teorinin realist teori olduğu belirtilmektedir. Fakat, güç kavramı, realist teoride olduğu gibi diğer teorilerde de devletlerin çıkarlarına yönelik kullanılan bir araçtır (Akbaş ve Tuna, 2012: 7). Güç, farklı kişiler için farklı anlamlara gelen bir kavram olarak bilinmektedir. Genelde insanlar bu kavramın kullanım tarafını görerek, kimin güçlü ve kimin güçsüz olduğuna karar vermeye çalışmaktadırlar. Buna istinaden güç, yaygın olarak

kullanılan; ancak herkesin anladığını sanmasına rağmen, gerçekten çok az kişi tarafından tanımlanabilen bir kavramdır (Kuehl, 2011: 8).

Güç kavramının farklı yöntem ve araçlar vasıtasıyla zor kullanmadan daha ılımlı yollarla istenilen amaca veya hedefe ulaşılması anlamını taşıması turizm ile olan etkileşimini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, turizm, ılımlı yaklaşım sağlanarak bir diğer aktöre güç sağlama hususunda başvurulabilecek en önemli araçlardan biri olduğunun göstergesidir.

Neoliberalizmde, gücün sadece askeri güç olarak değerlendirilmediği görülmektedir. Bunun nedeni ise bu yaklaşımda ekonomi, eğitim, teknoloji, sosyal zenginlikler, kültürel zenginlikler vb. güç kavramı kapsamı içerisinde yer almıştır. Ayrıca, neoliberalizm, devletleri rasyonel aktörler olarak görürken, devletten başka aktörlerin de olduğunu; bu diğer aktörlerin ise, uluslararası örgütler, birey vb. olarak kabul etmektedirler (Serdar, 2015: 21-31). Ayrıca, neoliberalizmde göre güç kavramı mutlak kazanç üzerinden devam etmektedir. Bununla birlikte, bir devletin güçlü olması demek bir diğer devletin zayıf yani güçsüz olmasına işaret etmemektedir (Bozdağlıoğlu ve Özen, 2004: 64). Bu bağlamda, her devletin farklı güç yöntemlerini veya araçlarını kullandığını düşünmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Güç insanlar arasında olan bir ilişki şeklidir. Gücün ilişkilerindeki unsurlar aktör olarak adlandırılmaktadır ve bunlar; bireysel, grup, devlet, ulus devlet olabilmektedir. Aktörlerin gücünün temeli, birinin bir diğerinin davranışlarını etkilemeye ilave olarak fırsatlar, davranışlar gibi bütün kaynakları içermesiyle ilişkilidir (Dahl, 1957: 203). Güç kavramının, sert güç, yumuşak güç gibi çeşitleri vardır. Bu bağlamda, farklı şekillerde kullanılabilir. Bununla birlikte, her devletin kullandığı güç türleri, devletlerde ortaya çıkan krizlerle başedebilme derecesini gösterecektir.

2.2.1. Sert Güç

Ülkelerin her biri kendine özgü niteliklere sahip olduğu bilinmektedir. Ülkelerin nitelikleri ve özellikleri de uyguladıkları veya uygulayacakları şiddet düzeyini etkilemektedir. Bu nedenle, aslında sert gücü uygulayan veya uygulayacak

olan ve kazanmayı hedefleyen aktörlerin diğer ülkelere göre daha üstün araçlara, niteliklere sahip olması gerekmektedir.

Sert güç, bir aktörün diğer bir aktörü, kendi çıkarları veya kazancı için zorlayıcı, caydırıcı tehdit eden yöntemleri uygulaması olarak bilinmektedir (Oğuzlu, 2007: 82). Ayrıca; tehdit, silahlı güç kullanımı, ekonomik baskı ve yaptırımlar, kandırma, caydırma gibi unsurları içerisinde barındırmaktadır. Bu bağlamda, sert güç, ülkeler için hem caydırıcı hem de zorlayıcı, tehdit edici zorlayıcı bir güç olarak ifade edilmektedir (Gültekin, 2015: 19).

Sert güç, herkesin bildiği ve tanıdığı bir güç çeşididir. Bununla birlikte, zorlama ve tehdit etmeye dayalı bir güç sistemidir (Nye, 2004b: 9). Aynı zamanda, sert güç, ülkelerin ekonomik ve askeri güçlerinden kaynaklı baskı yapabilme kabiliyetidir (Nye, 2004a: 256). Diğer bir deyişle, sert güç, baskı yaparak veya zorlayarak bir aktörün diğerlerini istek veya tercihlerinden vazgeçirmek olarak kabul edilmektedir. Askeri veya sert güç uygulayan aktörler, diğer aktörleri aslında caydırma veya tehdit edici uygulamalarla düşüncelerinden veya yapacaklarından uzaklaştırmış olurlar.

Sert güç, gücün şiddet, politik, tehdit edici kısmını içeren eski bir uygulamadır ve savaş ve güç kullanımındaki rekabetin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, ülkelerin sahip oldukları yeteneklerine bağlı olarak kullanım şekli, tehdit, caydırma, kandırma gibi araçlarla değişmektedir. Kısacası, bu güç, gücün en basit başlangıç şeklidir (Pallaver, 2011:3-81).

Sert gücün uygulaması olarak bilinen savaşlar, küresel ölçekte olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Böylece, dünya üzerinde güç konusundaki fikirler ve düşünceler değişerek sert güç kullanımı tercih sebebi olmaktan çıkmıştır. Bu durumda, ülkeler, istediklerini elde edebilmek için, farklı güç çeşitleri arayışına girmişlerdir. Buna istinaden, alternatif olarak yumuşak güç kavramı ortaya çıkmış ve günümüzde de en önemli kavramlardan biri haline gelmeyi başarmıştır (Gültekin, 2015: 1).

Yumuşak güç, sert güce göre daha ılımlı bir şekilde aktörlerarası istek ve beklentileri durumları çözme niteliğine sahiptir. Bununla birlikte, yumuşak güç sahibi aktörler diğer aktörlere herhangi bir tehditte bulunmadan uygun bir şekilde bilimsel, politik, kültürel ve diplomatik yöntemleri kullanarak, kendi isteklerini kabul ettirirler.

2.2.2.Yumuşak Güç

Yumuşak güç kavramı, sert güçten farklı olduğu görülmektedir. Yumuşak güç, isteklerin kabul ettirilmesinde daha ılımlı ve tehditkar olmayan davranışlardan faydalanır. Bu bağlamda, yumuşak güç, ülkelerin coğrafi özellikleri, konumları, kültür, ekonomisi vb. yöntemler kullanarak kendi istek veya arzularını kabul ettirme amacına yönelmektedir.

Yumuşak güç kavramı, özellikle son yirmi yılda sürekli karşımıza çıkmaktadır. Yumuşak güç, bir ülkenin siyasi değerlerinin, politik amaçlarının ve dış politikada izlediği ilke ve yöntemlerin dışarıda doğurduğu cezbedicilik olarak ifade edilebilir. Bununla birlikte, esas olarak, diğerlerinin bahsi geçen aktöre bakış ve yönelimini etkilemeyebilme kabiliyeti önemlidir. Bu kavram, aynı zamanda, akademik, bilim, kültür, müzik vb.dallarında da ülkeyi çekici duruma getirebilen bir niteliğe sahiptir (Kadercan, 2014: 315-316). Bu bağlamda, yumuşak gücün, daha ılımlı bir bakış açısı ile aktörlerin amaçlarına ulaşmasına katkı sağladığı görülmektedir.

Yumuşak güç kavramı, ilk defa Joseph Nye tarafından, ülkelerin amaçlarına ulaşmak için, diğer aktörlerin tercihlerini cazip yöntemlerle şekillendirme yeteneği olarak ifade edilmiştir (Nye, 2004b: 5). Yumuşak güç, zorlama veya ekonomik güçten daha cazip, uygun bir şekilde istediğini elde edebilme yeteneğidir. Yumuşak güç, ülkelerin kültürel, politik amaçları ve ilkelerinin çekiciliğinden kaynaklanmaktadır (Nye, 2008: 29).

Nye, sert güç ve yumuşak gücün birbirleriyle ilişkili olduğunu belirtmektedir. Her ikiside, bir aktörün bir diğer aktörün davranışlarına etki ederek istedikleri hedeflere ulaşma kabiliyetinin başka türde gösterilmesidir (Nye, 2004b: 5). Bir ülke

gücünü ve hedeflerini diğerlerinin bakışında yasallaştırabildiği takdirde karşı tarafın direnci daha kolay kırılacaktır. Bu bağlamda, yumuşak güce sahip olabilmekte bu noktada önemli bir rol oynamaktadır. Sert gücün kaynakları arasında baskı, yaptırımlar, zorlamalar yer alırken, yumuşak güçte bu değerler, kültür, politik ideallere dönüşmüştür (Çavuş, 2012: 25). Böylece, aktörler korkutmadan diğer aktörün davranışlarını daha kolay etkileyebilme yeteneğine sahip olacaktır.

Yumuşak güç ve sert güç arasındaki fark, sonuçlara ulaşmada izlenen yoldaki çeşitlilikle ilgilidir. Bir aktör, ekonomik güç, caydırma gibi yöntemler kullanarak diğerine yaptığı tehditle istediği sonucu elde edebilir ki bu sert güç olarak açıklanmaktadır. Bununla birlikte, bir aktör, zorlama, caydırma yani tehdit edici araçlar kullanmadan, ülkenin çekici yönlerini kullanarak da istenilen amaçlar elde edilebilmektedir. Bu durum da yumuşak güç olarak tanımlanmaktadır (Nye, 2004b: 6-7). Yumuşak güç, birinin bir diğerinin tercihlerini değiştirmede veya şekillendirmesinde politik bir gündem kurma yeteneğine dayalıdır (Nye, 2002: 5).

Sert güç, zorlayıcı, caydırıcı yani tehdide dayalı bir güç çeşididir ve günümüzde artık alternatif olarak etkisi azalmıştır. Sert güç yerini, daha çekici ve cazip yöntemlerle diğer aktörlere yaklaşan yumuşak güce bıraktığı görülmektedir.

2.2.3. Yumuşak Güç Unsurları

Yumuşak güç, en basit anlamıyla, bir ülkenin diğer ülkelerden askeri güç ve ekonomik zorlamalarla değil, amaçlarına ulaşmada sosyal, kültürel değerlerle çekicilik oluşturarak elde edebilme yeteneği olarak açıklanmaktadır (Gür, 2014: 2). Yumuşak güç kullanımını gerçekleştirebilen ülkeler, uluslararası alanda amaçlarına daha rahat ulaşabilmektedirler. Bu nedenle, ülkelerin kendi yumuşak güç kaynakları ile amaçlarını doğrultusunda yönlendirebilmektedirler.

Bütün ülkelerin bazı yumuşak güç kaynakları vardır. Bu ülkeler, kaynakları kullanarak kendilerine güç stratejileri oluştururlar. Ancak, bu yumuşak güç kaynaklarına sahip olmalarına rağmen yeteri kadar kullanamamaları durumu da görülmektedir. Bu yumuşak güç kaynakları, bir ülkenin jeopolitik konumu, kültürü,

ekonomisi, değerleri, tarihi, turizmi ve bu alanda yer alan kurumları içermektedir (Çavuş, 2012: 26-28-30).

Yumuşak güç kaynaklarını yeterli düzeyde kullanamayan aktörler, güç savaşında geri kalabilmektedirler. Ayrıca, diğer ülkelere göre daha farklı özelliklere sahip olan, belirli değerlere, birikimlere sahip ülkelerin, yumuşak güç unsurlarından faydalanmaları halinde ekonomik, kültürel vb. birçok hususta bakış açılarının değişmesi ve ilerleme kaydedetmeleri kaçınılmazdır.

21. yüzyılda, gücün dağıtımı ve kaynağı, bilgi devri ve küreselleşmenin etkisi altındadır ve yoğun bir dönüşüm yolundadır (Nye, 2002: 2). Bununla birlikte, yumuşak gücün kaynakları, bir ülkenin değerleri (Almuedo, 2011:11); iç ve dış devlet politikaları olarak açıklanabilmektedir. Ayrıca, bir devletin kültürü, tarihi, turizmi de yumuşak gücün temel unsurları arasında yer almaktadır (Nye, 2004b: 17-20).

Bilgi çağında yumuşak gücü kullanabilecek ülkeler, küresel normlara uyum sağlayacak yakınlıktaki kültür ve fikirlere, çoklu iletişim kanallarına ve böylece hangi konunun kamuoyunu etkilediğine, iç ve dış politikalarındaki performansları başarabilecek kabiliyete sahip olmaları gerekmektedir (Nye, 2002: 6). Bununla birlikte, yumuşak gücün diğer unsurları arasında, medya, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları yer almaktadır. Ayrıca, demokrasi, insan hakları gibi siyasi değerler ve devlet dışı aktörler de öncelikli yumuşak güç kaynaklarıdır.

Bir ülkenin amaçlarını gerçekleştirmede yumuşak güç unsurlarını eksiksiz olarak kullanması gerekmektedir. Fakat, bu unsurların çoğunun devlet kontrolü dışında gerçekleşmesi ve amaçlara uzun sürede ulaşılması gibi nedenlerle uygulamada güçlükler çıkarabilmektedir (Yılmaz, 2011: 5-6). Bu bağlamda, yumuşak gücün kullanımındaki cezbediciliğin oluşturulması, inandırıcılık, meşruiyet gibi unsurlarla tamamlandığında mümkün olacaktır. Bir ülkenin bu unsurlarla oluşturması gereken imaj ise bilgi çağında kullanılması gereken medya, internet gibi iletişim kaynaklarıyla bireylere ulaşabilmeleri gerekmektedir (Mor, 2006: 160).

Yumuşak güç unsurlarını kullanarak amaç ve hedeflere yönelik karşı tarafı ikna edebilmek zamanın şartlarına uyumla mümkün olacaktır. Küreselleşmenin bir sonucu olarak bilgi çağı toplumunda özellikle bireylerin ilgisini çeken araçlar kullanılmalıdır. Bununla birlikte, yumuşak güç unsuru olarak turizm, oldukça önemli bir kaynaktır. Turizm, bireylerin dinlenmesi, eğlenmesi, iyi vakit geçirmesi vb. durumlar sonucu ortaya çıkan bir davranış şeklidir. Bireyler sürekli olarak farklı yerlere seyahat ederek deneyimlerini paylaşırlar. Böylece, ülkelerarası politik, kültürel, sosyal, ekonomik vb. iletişim ve ilişkilerin de başlamasına önderlik yapmış olurlar.

2.2.4. Akıllı Güç

Güç, istenilen hedefleri, amaçları elde etmek için diğerlerinin davranışlarını etkileme yeteneğidir. Tarihsel olarak güç, nüfus ve toprak, doğal kaynaklar, ekonomik genişlik, askeri güç ve sosyal istikrar gibi bazı kriterlerle ölçülmüştür. Her güç kaynağının etkinliği en başta koşullarına bağlıdır. Gücün kaynakları zamanla değişmektedir (Armitage and Nye, 2007: 6). Bu gücü elde etmek için zorlama, para ve çekicilik veya cezbetme olarak 3 temel yol vardır. Sert güç, para ve zor kullanma; yumuşak güç ise çekicilikler arasından tercih yaparak gücü elde etme yeteneğidir (Nye, 2009: 160).

Hem sert güç hem de yumuşak gücün birleştirilmesi ile akıllı güç kavramının ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda, her ikisi de birleştirilirken herhangi bir başarısızlığın olmaması önemlidir. Bu bağlamda, bu iki gücün biraraya getirilmesinde olumsuz koşulların ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Akıllı güçteki ilgi çekici büyüme, dönem yönetimi politikalarını temel alarak devam eden, biri yapısal ve uzun dönemli, bir diğeri de kısa dönemli ve konjonktürel olan iki güncel eğilimi yansıtmaktadır. Uluslararası şartlardaki yapısal değişiklikler, hem de dönem yönetiminin kısa süreli hatalarının devam etmesi, akıllı gücün ilerlemesini ulusal bir güvenlik zorunluluğu haline getirmiştir (Wilson, 2008: 110-111).

Akıllı güç, ne yumuşak ne de sert bir güçtür; her ikisinin başarılı bir şekilde biraraya getirilmesiyle ortaya çıkan bir birleşimdir. Akıllı güç, hem yumuşak hem de sert güçte olan Amerika'nın hedeflerine ulaşılabilmesi için birleşilmiş stratejiyi gerekli araçları ve temel kaynakları geliştirmek anlamındadır. Akıllı güç, güçlü bir askeri hükümetin gerekliliğinin altını çizen bir yaklaşımdır, fakat aynı zamanda ittifak, ortaklık ve Amerikan hareketlerinin (faaliyetlerinin) yasal zeminde kurulmasını ve Amerikan etkisinin genişlemesi için bütün düzeylerde bu yaklaşımın unsurları bugün Amerikan dış politikasında ortaya çıkmıştır (Armitage and Nye, 2007: 7).

2.3. Terör ve Terörizm

Terörizm ve terör, içeride ve dışarıda yasa dışı gruplar tarafından gerçekleştirilen eylemler olarak 1980 yılından beri hayatın bir rutini haline gelmiştir (Feichtinger vd., 2001: 284). Terör ve terörizm farklı kavramlar olarak bilinmektedir ve bu kavramlarla ilgili genel kabul görmüş bir tanımla hala karşılaşmamıştır. Terör, uzun süreli korku ve dehşeti içeren bir kavramı açıklarken; terörizm ise, korku ve dehşet durumunun gerçekleştirilmesini hedefleyen strateji olarak tanımlanabilmektedir (Kutlu, 2010: 5-8).

Terör, bir diğer açıdan, genel veya politik amaçları gerçekleştirmek için aşırı şiddet ve şiddete yönelik tehditlerin sistemli kullanılması olarak da ifade edilmektedir. Terörü harekete geçiren ideolojik veya genel amaçlar, hükümetler, bireyler tarafından, farklı niteliklere sahip gruplar tarafından yönetilmektedir (Mallison ve Mallison, 1975: 36). Ayrıca terör, bireyleri, devletleri veya grupları yıldırarak, tehdit ederek veya korkutarak; belirli fikirleri, davranışları benimsetmek için şiddete başvurma hareketlerini de kapsamaktadır (İpek, 2006: 30).

Terörizm bir diğer taraftan; devletlere ve sivillere, belli hedefler doğrultusunda gerçekleştirilen şiddet eylemleri olarak ifade edilmektedir. Terörizmin boyutu, ilk başta ulusal olarak ortaya çıkmış; ancak daha sonra eylem alanlarının yayılmasıyla uluslararası bir boyut kazanmıştır. Böylece, 21. yüzyılın önemli tehditleri arasında yer almaktadır (Arslan, 2013: 1).

Terör veya terörizm, belirli amaçlara ulaşmak için gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle, her iki durumda da ülkeler ve ülkelerin ulusal veya uluslararası davranışları etkilenmektedir. Bireyler veya devletler tarafından gerçekleştirilmesi, belirli hedeflere yönelmesi diğer hedefleri etkilemeyeceği anlamına gelmemektedir. 11 Eylül saldırılarında ikiz kulelere yapılan saldırılar bütün dünyayı ve endüstrileri olumsuz anlamda etkilemiştir. Bu saldırıların ardından başta ABD olmak üzere, diğer ülkeler de ayağa kalkmakta güçlük çekmiştir.

Terörizm, hem devletin otoritesini hemde bireyleri tehdit eden ve bunu yıldırma, saldırı, korku yoluyla yaparak amaçlarını gerçekleştirmektedir. Ayrıca, terörizm, özellikle uluslararası ölçekte güç sahibi olan devletlerin, gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerdeki sosyo-kültürel, ekonomik, politika gibi alanlardaki sorunları kullanarak kendi amaçları doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte, terörizmin temel kaynağı olarak, şiddet, kaçırma, öldürme, eylem gibi davranışlar gösterilmektedir (İpek, 2006: 8-9-30).

Terörist ve terörizm, dönemlerin veya çağların değişmesiyle yenilenmektedir. Böylece, terör ve terörizmle savaşmada yeni tedbirler alınmasını gerekli kılmaktadır. 11 Eylül 2001 saldırıları, kamuoyuna, terör eylemlerinde tahmin edilemeyen yöntemlerin kullanıldığını/kullanılabileceğini kanıtlayan en önemli örneklerdendir (Kutlu, 2010: 1). Bununla birlikte, terörist saldırıların hedeflerine veya amaçlarına yönelik yaptıkları eylemlerle kalmadığı neredeyse çoğu endüstriyi anında yok edebileceği de açıktır. Bu bağlamda, terör eylemlerinin gerçekleşmesi kriz ortamlarına neden olacağı ve teknolojinin ilerlemesi ile birlikte de anında yayılabileceği açıktır.

2.4. Kriz

Kriz, aniden, beklenmedik ve tahmin edilemeyen bir zamanda ortaya çıkan durum olarak açıklanmaktadır (Roux ve Dufort, 2007: 107). Bir başka tanıma göre ise, kriz, umulmayan ve ani olarak ortaya çıktığında, halihazırda varolan düzeni yok eden, bozan, yıkan niteliklere sahip olan olaylar bütünü olarak ifade edilmektedir. Küreselleşmenin etkisiyle, krizler yaygınlaşmaktadır ve farklı kriz türlerini doğurmaktadır (Kalpaklıoğlu, 2010: 139-140).

Kriz, bir diğerk taraftan buhran, bunalım gibi kelimelerle de açıklanmaktadır. Ayrıca, krizin kolayca yayılması en önemli niteliklerindendir. Bir diğerk özelliği ise önceden öngörülememesi, bilinmemesidir. Böylece, tehlikenin geleceğinin tahmin edilememesine sebep olmaktadır (Pusti, 2013: 1). Bu bağlamda, devletler krize neden olabilecek her türlü unsura karşı daha önceden hazırlıklı olmalıdırlar. Tahmin edilemeyen veya beklenmedik bir şekilde ortaya çıkabilecek krizler içinse anında müdahale etme üzerine programlanmış olmaları veya en aza indirgeyecek yöntemler kullanmaları gerekmektedir

Kriz, günümüzde sürekli bahsedilen ve gündeme gelen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletlere ve uluslararası düzene bağlı olarak farklı birçok sebepten ötürü krizler ortaya çıkmaktadır. Bu krizler, hem devleti hem de uluslararası düzeni tehdit edici niteliklere ulaşmıştır. Bununla birlikte, özellikle, kitle iletişim araçları vasıtasıyla bireylere anında ulaşması ile birlikte uluslararası sistemde krizlerin önemini arttırmıştır. Kamuoyunda yankı ve tehdit uyandıran bu krizler arasında 11 Eylül 2001 Saldırıları, 2008 Ekonomik Krizi, Bosna-Hersek krizi, Körfez Krizi gibi krizler yer almaktadır (Aydemir, 2005: 206).

Küreselleşmeyle birlikte, krizler de, her olayda olduğu gibi, herkese anında ulaşabilmektedir. Bu nedenle, krizlerin ortaya çıkış sebepleri ne olursa olsun bireylere birçok aracı vasıtasıyla kolayca iletilir ve bu durumdan birçok endüstri çıkan krizin şiddetine göre farklı boyutlarda olumsuz olarak etkilenmektedir.

Küresel ölçekte gerçekleşen ve bütün dünyayı etkileyen krizlerin ortaya çıkmasında savaşlar, terör olayları, ekonomi gibi belirsizlik, tedirginlik oluşturan sebeplerdir (Gök vd., 2010: 1044). Böylece, bu sebepler, ekonomik kriz, terör krizi gibi kriz türlerini oluşturmada etkindir.

Ekonomik krizlerde meydana gelen artış ve ekonomilerin finansallaşması 1990'larda dikkat çeken etkenler arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, 2008 yılında ABD'de başlayan küresel ekonomik kriz, finansallaşmaya dayalı neoliberalizmin başarılı olamadığını ortaya koyduğu belirtilmektedir (Akyol, 2017: 42-43). ABD'de ortaya çıkan bu kriz giderek büyümüş ve bütün dünyayı hakimiyeti altına almıştır. Bu krizin ardından neoliberalizmin temel savlarından biri olan piyasa

gücü ve devlet müdahalesine olan karşıtlığın aniden ortadan kalktığı görülmüştür (Demir, 2011: 2).

Neoliberalizm, küreselleşme ve finansallaşma üçgeninde sürekli olarak finansal spekülasyonların ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda ise ekonomik krizlerin doğduğu görülmektedir. Bu süreçte neoliberal politikalar ekonomik ve finansal süreçleri ifade etmekte başarısız olmuş ve 2008 küresel ekonomik kriziyle de ekonomik düşünceler değişikliğe uğramıştır (Fırat ve Kurtoğlu, 2014: 87).

Küresel ekonomik krizlerle birlikte, ekonomik krizleri açıklama da neoliberal politikaların çok başarılı olmadığı görülmektedir. 2008 küresel ekonomik kriz sonucunda, neoliberal politikanın karşı olduğu devlet müdahalesi, etkisiz eleman olarak kalmıştır. Böylece, ekonomik, finansal düşünceler krizlerle birlikte aslında değiştiği ve neoliberal politika kapsamından çıktığı görülmektedir.

2.4.1. Kriz Türleri

Kriz, karşılaşılmaması çeşitli etmenlere bağlı olan olaylar olarak açıklanabilmektedir (Milburn vd., 1983: 1149). Krizler çok farklı şekillerde sınıflandırılabilir. Bunlar; ekonomik, finansal problemler, yasal değişiklikler, teknoloji, doğal afetler vb. olarak sayılabilmektedir. Bütün kriz çeşitlerine genelde, ekonomik, insan kaynaklı, hukuki, siyasi, politik yönetsel vb. nedenlerle rastlanmaktadır (Baran, 2004: 27). Krizlerin ortaya çıkmasına herhangi bir sorun neden olmaktadır. Bu durumda önemli olan konu ise alınacak önlemler ve tedbirlerdir.

Krizler, birçok farklı araştırmacı tarafından doğal ve insan kaynaklı olarak değişik şekillerde ayırt edilmiştir. Hutchins'e (2008) göre krizler, deprem, kasırga, ekonomik, teknolojik gibi doğal ve terör, sabotaj gibi insan kaynaklı olarak iki gruba ayrılmıştır. Ayrıca, finansal, ekonomik, sosyal, endüstriyel krizler sıklıkla istenilmeyen ve bazende olması muhtemel görünmeyen büyük etkilere sahip krizler şeklinde kendini göstermektedir. Krizler, kimi zaman yavaş yavaş kimi zaman da aniden ortaya çıkan geçici bir süre zarfında düşüşlere sebep olmaktadır (Hutchins, 2008: 301-302).

Gundel (2005: 110) ise, geleneksel (tahmin edilebilen), ani (tahmin edilemeyen), esas (beklenmedik felaketler) ve inatçı (tahmin edilebilir ama müdahalesi zor) krizler olmak üzere krizleri dört grupta incelemiştir. Bununla birlikte, kriz çeşitlerinin en basit ve kullanışlı ayrımı ise kasıtlı olan krizler ve kasıtlı olmayan krizler olarak yapılmıştır. Kasıtlı olan krizler; terör, sabotaj, kötü risk yönetimi vb. olarak sınıflandırılırken; kasıtlı olmayan krizler ise doğal felaketler, öngörülemeyen teknolojik durumlar, ekonomik-finansal düşüş, siyasi, politik olaylar vb. olarak gruplandırılmaktadır (Ulmer, 2007: 9-11).

Krizlerin türleri, farklı şekillerde sınıflandırılrsa da ortaya çıktığında, ülkelerin düzenlerini, sistemlerini bozabilecek niteliklere sahip olabilirler. Krizlerin bazıları tahmin edilebilir bazıları tahmin edilemez ve müdahalesi mümkün olmayan krizler şeklinde ortaya çıkmaktadırlar. Bu bağlamda, özellikle, politik, ekonomik, terör vb. türde kendini gösteren krizler yüksek şiddette kendini gösteren ve aktörleri uğraştıran krizler olarak kendilerini gösterebilirler.

2.4.2. Ekonomik Krizin Kaynakları

Krizler, hem kurumlarda hem de devlet yönetimlerinde etkin bir şekilde ortaya çıkabilmektedir. Bununla birlikte, devletler, bu krizlerin üstesinden gelebilmek için çeşitli önlemler almak zorundadır. Bununla birlikte, alınacak önlemler, krizlerin ölçeğine bağlı olarak değişmektedir (Demirtaş, 2000: 354-360). bu bağlamda, kriz yönetimi; krize karşı yapılması gerekenlerin belirlenmesiyle gerçekleştirilmektedir (Oran ve Demir, 2016: 183). Ayrıca, iç çevre, dış çevre ve her ikisinin birbiriyle etkileşimi, krize neden olan faktörler olarak sayılmaktadır (Akıncı, 2010: 54).

Krize kaynak olan dış faktörler kontrol edilemeyen faktörler olarak bilinmektedir (Baran, 2004: 27-28). Bu faktörler; ekonomi, teknolojik değişimler, terör, sosyal, toplumsal, hukuki ve siyasi etmenler, uluslararası çevre, doğal faktörler vb. olarak sınıflanmaktadır (Oran ve Demir, 2016: 184-185). Krize kaynak oluşturan iç etmenler ise ülkenin kendi içinde gerçekleşen veya gerçekleşmeye potansiyel olan durum veya olay olarak açıklanabilmektedir. Böylece, hem iç hem de dış etkenler birleştiğinde daha büyük çaplı ve önlenemeyen krizler ortaya çıkabilmektedir.

Uluslararası Kriz Yönetimi Enstitüsü (ICM), pek çok kriz ile ilgili ortaya çıkan önemli noktalara dikkat edilmediğini ifade etmiştir. Bununla birlikte, krizi oluşturan nedenin öneminin anlaşılması da krizin büyümesine kaynaklık etmektedir (ICM, 2008: 4-5). Bu nedenle, hangi faktör etkin olursa olsun en erken şekilde müdahale edilerek çözüme ulaşılması için alınması gerekli önlemlerin belirlenmesi ve uygulanması elzemdir.

2008 küresel ekonomik krizinin ardından, devletlerin, farklı politika araçları kullanarak finansal piyasalara dayanan sistemi devam ettirmek için gelişen bu duruma müdahale ettikleri bilinmektedir (Akyol, 2017: 51). 2000’li yıllardan başlangıcından bu yana neoliberal politikaların doğurduğu bilinen ekonomik istikrarsızlıklar, krizler vb. yeniden şekillendirmek için uygulamalara yönelme olmuştur. Bu uygulamalar arasında; finasta kısmi devletleştirme, düşük faiz, çeşitli sektörlerin desteklenmesi vb. yer almaktadır. Bununla birlikte; neoliberalizm politikalarından bazı değişiklikler gösterse bile yine de neoliberalizmin devam ettiği ortaya çıkmıştır (Demir, 2011: 7-9). Ancak, devlet müdahalesine karşı olan politikaları ile birlikte, neoliberalizmin düşüş yaşadığı veya kaybolmaya başladığı da diğer bir husustur.

2.5. Hassas Bir Endüstri Olarak Turizm, Özellikleri ve Dinamikleri

2.5.1. Turizm Endüstrisi ve Özellikleri

Turizm, bireylerin, belirli amaçlar doğrultusunda başka ülke içi veya dışına yaptıkları seyahatler olarak bilinmektedir. Turizm kendine has özellikleri bulunan bir endüstridir. Bununla birlikte, turizm, esneklik niteliğiyle, küresel ölçekte gerçekleşen ekonomik, politik her türlü durumdan kolayca etkilenen bir endüstri olarak kabul edilmektedir.

Turizm, genel olarak gelir elde amacıyla yapılmayan, ikametgahına geri dönmek kaydıyla geçici süreyle gerçekleştirilen seyahatler olarak açıklanmaktadır. Bununla birlikte, gerçekleştirilen seyahatlerdeki konaklama sonucunda meydana gelen ilişkiler bütünüdür. Turizmin en önemli unsurlarından biri turisttir. Turist, turizm faaliyetlerine katılan, para harcayan, konaklama eyleminde bulunan tüketici

olarak da ifade edilmektedir (Batman, 2015: 11-12). Turist, turizmin en önemli ögesidir ve turizme hizmet etmektedir.

Turistler, para kazanmak amacıyla seyahat etmemektedirler. Diğer bir deyişle, kazandıkları parayı dinlenmek, eğlenmek gibi faaliyetler için harcamak üzere şartlanmışlardır. Bu nedenle, turistlerden elde edilecek gelir, ekonomik bir kaynaktır. Turist sayısının artması ise turizme hizmet verecek işletmelerin artışı demektir. Böylece, genişleyen veya yeni hizmet verecek turizm işletmelerinde personel eksikliği açığa çıkacaktır. Bu bağlamda, turizmin istihdama olan katkısı açık bir şekilde görülmektedir.

Turizm, ödemeler dengesine olan katkısı ile birlikte istihdam sağlama niteliğiyle devletlerin giderek önem verdiği bir endüstri haline gelmiştir. Devletler, turizmin verdikleri önemi, diğer devletlerle kurdukları iletişimle, yeni turizm alanları tespit ederek sürekli alternatifler oluşturarak, yeni anlaşmalar yaparak ve projeler oluşturarak göstermektedirler.

Turizmin dışarıdan gelen tehlikeler ve yaşamın değişimine karşı özellikle hassas olması, ekonomik kriz, terör gibi olumsuzluklarda turist hareketlerini ciddi bir şekilde engellemektedir (Brunt vd., 2000: 418). Bu nedenle, günümüzde, turizmin olumsuz etkileri ülke yönetimleri tarafından alınan önlemler dahilinde ekonominin kalkınmasında kullanılan önemli bir araçtır. Ayrıca, sadece ekonomik açıdan değil, aynı zamanda ülkelerin imajlarında, siyasi ve politik gelişimlerinde de kolaylıkla kullanılabilen önemli bir yumuşak güç unsurudur.

Turizm, hızla büyüyen endüstrilerden biridir. Turizmin, yeni altyapı yatırımlarını çeşitli vergi ve harçlarla hükümet gelirlerine katkı sağlamasıyla birlikte harekete geçirmede de önemli bir rolü vardır (Eilat ve Einav, 2004: 1315). Turizm, gelişmekte olan ülkelerde, ekonominin büyümesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, gelir düzeyinin artışı, istihdam artışı, kültürel gelişimde de önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Sinclair, 1998: 5).

Endüstri, birbiriyle aynı veya birbirine benzeyen mal, hizmet veya ürün oluşturan işletmelerin rekabet ortamında satın alma, satma, pazarlama gibi

hareketlerin tümü olarak açıklanmaktadır. Ayrıca endüstriler oluşturulurken üretim faktörlerinden de faydalanılması gerekmektedir (Batman, 2015: 12; Usta; 2014: 33). Aynı zamanda endüstri, aynı alanda çalışan kurumların oluşturduğu topluluk olarak da ifade edilebilmektedir (Bilgiçli ve Altınkaynak, 2016: 562).

Turizm endüstrisi; turizmle doğrudan veya dolaylı bir şekilde alakalı olan herkesi, kamu kurumları, özel sektör kurumları, örgütler vb. ile bu kurumlarla alakalı hem kişilerin hem de kurumların turizm ürünü üretme ve tüketme hareketlerini sağlayan ve seyahat eden turistlerin taleplerini karşılayan endüstri olarak açıklanabilmektedir (İçöz, vd., 2009: 2). Turizm endüstrisi, turizm ile ilgili bütün kurum/kuruluşlar ile bu endüstriyi ilgilendiren tüm hizmetleri içinde barındırmaktadır. Turizm endüstrisi denildiğinde, turizmi etkileyen ve turizmden etkilenen her sektör/endüstri ile verdikleri hizmetler akla gelmelidir. Bu bağlamda, turizm endüstrisi oldukça geniş bir alana yayılmıştır ve giderek daha da genişlemektedir.

Turizm endüstrisi, turistlerin geçici konaklamaları esnasındaki seyahatleri boyunca ihtiyaç duydukları bütün hizmetleri karşılayan (ulaştırma, konaklama, yeme-içme vb.) faaliyet alanlarının bütünü olarak da ifade edilmektedir. Bu bağlamda, turizm hareketlerine doğrudan veya dolaylı olarak katılan turistlerin ihtiyaç duydukları hizmetleri üreten, pazarlayan işletmelerin (seyahat acentaları, konaklama işletmeleri, yiyecek-içecek işletmeleri vb.) kurulması faaliyetlerini başlatması ve devam ettirmesi, geliştirilmesi ile ilgili bütün işlemler turizm endüstrisinin içinde düşünülmelidir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2011: 2).

Turizm endüstrisi küreseldir, büyük bir endüstridir ve büyümeye devam etmektedir. Turizm, dinamik büyüme ve değişimler, yeni faaliyetler, yeni destinasyonlar, yeni teknolojiler ve yeni pazarlarla yaşamaya devam etmektedir (Goeldner and Ritchie, 2011: 3). Küreselleşmenin etkisi turizmde oldukça belirgindir. Turizm soyut bir özelliğe sahip olması satın alınmadan önce denenme şansını ortadan kaldırır. Küreselleşme sonucu teknolojinin ilerlemesi turizmi destekleyen en önemli etken olmuştur. Turistler, ziyaret edecekleri yerleri daha önceden görme, kolaylıkla hakkında geniş bilgi edinme imkanlarına sahip olmuştur.

Ayrıca, ülkelerin sürekli alternatif olarak turizm için yaptıkları çalışmaları da takip ederek merak uyandırması, daha fazla bireyin seyahat etmesini sağlamıştır.

Turizm endüstrisini, birey veya gruplara ürün, mal veya hizmet üreten birçok örgüt, organizasyon, kurum, işletmeler meydana getirmektedir. Bu işletmelere bakıldığında, doğrudan turizme hizmet veren seyahat acentaları, tur operatörleri, konaklama, yiyecek-içecek, eğlence vb. işletmeleri; dolaylı olarak hizmet veren büyük-orta veya küçük ölçekli diğer işletmeleri içerdiği görülmektedir (Bahar ve Kozak, 2008: 44).

Turizm endüstrisi genişledikçe, hizmet veren işletmeler de artmaktadır. Ayrıca, sadece fiziksel olarak değil aynı zamanda sadece web üzerinden hizmet veren turizm işletmeleri de ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, turizm bölgelerinde yer alan, doğrudan turizm işletmesi olmayan ancak turizme hizmet veren ve bu vasıtayla gelirlerini elde eden işletmelerin de sayıları da yükselmiştir. Bu bağlamda, turizmin bir ülkeyi ekonomik açıdan geliştirdiği, istihdam sağladığı görülmektedir.

Turizm endüstrisi, zaman, mekân ve doğa içerisine dağılmış; bu nedenle dinamik bir şekilde birleştirilmesi gereken ve algısal, bilişsel hislerde olduğu kadar fiziksel, örgütsel olarak da uzak olan turizm aktörlerini, unsurları biraraya toplayan faaliyetlerden oluştuğu belirtilmektedir (Aldebert vd., 2011: 1205). Turizm, sürekli olarak büyüyen ve bu doğrultuda hizmet verecek alanları genişleyen bir endüstridir. Bireyleri seyahate yönelten nedenler, turizmin büyümesiyle artmaktadır. Turist sayısının artması verilecek hizmetlerin de sürekli yenilenmesi, büyümesi ve geniş alanlara yayılmasına olanak sağlayacaktır.

Turizm endüstrisi hem ulusal hem de uluslararası ölçekte ekonomi açısından önemli bir alan oluşturmaktadır. Bu bağlamda turizm endüstrisi, dış ticaret açıklarının kapanması, istihdam sağlanması, gelir getirici etkisi, ödemeler dengesine katkısı, ülkelerin ve dünyanın ekonomisine olan katkısıyla makro ekonomiye olumlu yönde etki ettiği görülmektedir (Mengü, 2013: 18).

Sosyal ve kültürel açıdan ivme kazanan, döviz getirici etkisi olan turizm endüstrisi; herhangi bir dil, din, ırk ayrımı yapmadan hem insan ilişkilerini hem

lkeler arası ilişkileri düzenlemektedir. Böylece, turizm, insanlararası ve lkelerarası barış ile dostlukları geliştirerek dünya barışının sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır (nen, 2008: 1).

Turizm endüstrisinin özelliklerine bakıldığında ise diğer endüstrilerden ayrıldığını gösteren belli başlı özellikler göze çarpmaktadır. Bunun nedeninin ise turizm endüstrisinin karışıklığıyla alakalı olduğu belirtilmiştir. Turizm endüstrisinin en önemli özellikleri arasında soyut olması yani hizmet üretmesi yer almaktadır. Bu bağlamda, hizmet üretmesi diğer endüstrilerden turizm ürününün pazarlanmasını farklı kılmıştır. Buna istinaden, hizmetlerin soyut olması dağıtımının tersine işlemesine neden olduğundan müşterinin işletmeye gitmesi ve burada hizmetten yararlanmasını zorunlu kılmaktadır. Bir diğer ifadeyle, eř zamanlı üretim ve tüketim söz konusudur. Ayrıca hizmetlerin soyutluğu kalite kontrolü zorlaştırmaktadır. Ayrıca, turizm arzı kısa sürede arttırılamayacağı gibi turizm talebi de dünya ölçeğindeki herşeyden kolayca etkilenebilmektedir. Müşterinin sürekli düşüncelerinin, fikirlerinin değişmesi, emek yoğun bir endüstri olması, yüksek yatırım gerektirmesi diğer önemli nitelikleri arasında yer almaktadır. Bunlarla birlikte, birbirinden bağımsız, farklı amaçlarla kurulan turizm işletmeleri, bu endüstri içerisinde birbirine zincir olarak bağlı ve bir bütün olarak çalışması da diğer bir özelliğini ortaya koymaktadır (Kozak vd., 2010: 38-39).

Turizm endüstrisinin temel mantığında ikametgah dışı yerleri seyahat yatmaktadır. Bireyler, farklı yerlere yaptıkları ziyaretler sonucu farklı kültürlerle kucaklaşır ve tanışır. Bunun sonucunda, yeni tanıştığı kültürleri, zamanın şartlarını kullanarak, diğerlerinin bilgisine sunmaktadır. Bireylerin bilgi yayması sonucu kartopu şeklinde büyüyen bilgiler devletlerarası iletişimlerin de hızlanmasını veya yeni ilişkilerin kurulmasını kolaylaştırır. Bununla birlikte, bireylerin bir ülkeye yapılacak turistik seyahatlerine engel olabilecek belirli durumlar ortaya çıkabilmektedir. Bu durumlar arasında başı çeken ise terörizm, terör veya diğer bir anlamda güvenlik sorunları yer almaktadır.

Turizmin ve turizm endüstrisinin, ekonomik ve ticari bir faaliyet olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda, turizm, dünya ölçeğinde, birçok ülkeyle işbirliği içerisinde olduğunda kazanan bir endüstridir. Bununla birlikte, kazançların devam

etmesi ve sürekli hale gelmesi için ülkelerarası barışın ve ticaretin ferah, rahat bir ortamda olması gerekmektedir. Bu bağlamda turizm, uluslararası işbirliği ve dünya barışının sağlanmasına taraftar olan bir endüstridir. Turizmin bu özelliğini en iyi çağrıştıran yaklaşımlarından biri de neoliberalizmdir. Neoliberalizme bakıldığında ticari işbirliklerinin önemine ve bunun sağlanması için refah ve barış ortamının kurulmasının gerekliliğine dikkat çekmektedir. Bu noktada, neoliberalizm yaklaşımının turizmi destekler bakış açısı olduğu görülmektedir.

Turizmin farklı kültürleri birleştirici ve barış ortamı oluşturan niteliği aynı zamanda neoliberalizmin de temel özellikleri arasında belirginleşmektedir. Neoliberalizm dünya barışının varolabilmesi için hem barışı hem de işbirliğinin sağlanması üzerine bir yaklaşımdır (Serdar, 2015: 20).

Ekonomik bir yaklaşım olan neoliberalizmin aynı zamanda küreselleşme ile de direkt ilişkisi bulunmaktadır (Örki, 2014: 3). Ayrıca, neoliberal yaklaşım, ekonomisi büyük ölçüde turizme bağımlı olan alanların ekonomik kullanımını teşvik etmektedir (Uğuz ve Yalçın, 2017: 188). Bununla birlikte, hükümetlerin ekonomik kalkınma gündeminin zirvesindeki turizmin sıklıkla yükselişe geçmesiyle, neoliberal reformların devletçi unsurlara sahip olabilmelerini belirtmek önemlidir (Schilcher, 2007: 176).

Turizm, sermaye, emek ve tüketicilerin serbest hareketlerini kolaylaştıran açık bir ekonomik ortamda gelişmeye eğilimlidir ve bu nedenle neoliberalizmin doğrudan faydalanıcısı olarak görülmektedir. Bununla birlikte, turizm, böyle bir büyüme odaklı neoliberalizm yaklaşımına aslında oldukça uygundur (Schilcher, 2007: 168). Turizm, ekonomik açıdan ülkelere katkı sağlayan bir endüstridir ve neoliberalizmin politikaları arasında da ekonomik çıkar yer almaktadır. Turizmden kazanılan gelir arttıkça ülkelerin elde edecekleri gelir de doğru orantılı olarak artacaktır. Böylece, ülkeler ekonomik açıdan ilerleme gösterecektir.

2.5.2. Turizm Talebi, Turizm Ürünü ve Turizm Bölgesi

Turizm ürünü, bir bölgenin çekicilikleri, cazibesi, ulaşılabilirliği vb. özelliklerinin tümünün bir araya gelmesidir. Turizm ürünü soyuttur, ancak, turizme

destek veren yan işletmelerinin somut ürünlerini de kapsamaktadır. Bu bağlamda, turizme hizmet veren diğer işletmelerin somut ürünleri fiziksel kanıtlardır ve böylece soyut kavramını desteklemektedir.

Turizm ürünü, kendine özgü özellikleri ile diğer endüstrilerden farklılaştırılmaktadır. Bu özellikler, birbirlerinden ayrı hareket edemezler yani bir bütün halinde düşünülmelidir. Bu bileşim içerisinde ancak bu nitelikler turizmi eşsiz ve tek yapabilmektedir. Turizm ürünleri, genellikle, somut ve soyut ürünlerin biraraya gelmesiyle oluşmaktadır. Turist harcamalarına bakıldığında; hem somut (otel odası, uçak koltuğu, yemek gibi) hem de soyut (arkadaşlık, iklim, kültür gibi) ürün, mal veya hizmetlerden satın alım yapıldığı görülmektedir. Bununla beraber, tüketicilerin satın aldıkları soyut ürünler tüketicilerin turizm deneyimlerini ortaya çıkartmaktadır (Berno ve Bricker; 2001: 6).

Turizm ürününün birçok farklı şekilde tanımının yapıldığı görülmektedir. Bu tanımlardan biri, turizm ürününün çekicilik, imaj, ulaşılabilirlik gibi farklı ürünlerin bileşiminden oluşturulmuş ürün olduğudur. Ayrıca, bir başka tanımda ise, turistin ikametgâhından ayrılarak geri dönene kadar geçen süre zarfında faydalandığı veya satın alım yaptığı turizm işletmelerinin ürettiği hizmet, mal veya ürünlerin bir araya getirilmesiyle ortaya çıkan paket veya turist deneyim ve algılarının bütünü olduğu ifade edilmektedir (Usta, 2014: 113-114).

Turistlerin ilgisini çeken ve onların seyahatlerinde tercih sebebi olan turizme dair herşey turizm ürününü oluşturmaktadır. Bir turizm bölgesine kolay ulaşım, coğrafi güzellikleri, etkinlikleri, doğal unsurları vb. nitelikler turizm ürünüdür. Böylece, turist tercih ettiği turizm bölgesinden beklentilerini karşılayacak ürünleri deneyimleyerek değerlendirmektedir. Turizm ürünleri hakkında yapılan değerlendirmeler de o bölgenin turizme dair verdiği hizmetin bir anlamda değerini ortaya çıkarmaktadır.

Turizm ürününü oluşturan unsurlarından birinin eksik olması bu ürünün turizm içerisindeki işlevini durdurmaktadır. Bu nedenle bu unsurların hepsinin bir bütün olarak görev yapması gerekmektedir (Kozak vd., 2010: 41). Ayrıca, bu faaliyet ve hizmetlerin birbirine adapte olmuş şekilde biraraya gelmesi sonucu turistik ürün

ortaya çıkmaktadır. Turistler için tüketim isteği uyandıran doğal, sosyal, ekonomik, kültürel verilerin, tüketicinin bu isteklerini devam ettirmesini sağlayacak hizmet ve faaliyetler sonrasında turizm ürünü ortaya çıkmaktadır (Usta, 2014: 114). Turizm ürünü, birbirinden ayrı ve herbirinin ayrı özellikler olan parçaların biraraya getirilmesiyle oluşmaktadır. Bu bağlamda, aslında her parça birbirinden farklı olsa birbirini tamamlayıcı ve zincirle birbirine bağlı bir bütündür.

Bir ürünün turizm kapsamı içerisinde değerlendirilebilmesi için bu ürünün belirli niteliklere sahip olması gerekmektedir. Bu ürün ancak bazı nitelik ve özellikler içerdiğinde turizm ürünü olarak algılanabilmektedir. Çünkü turizm ve turizm endüstrisi kendine özgü niteliklere sahiptir ve turizm ürününün de bu nitelikleri içermesi gerekmektedir. Turizm ürününü oluşturan bu özellikler veya unsurlardan biri, kongre, fuar, festival gibi faaliyetleri içeren etkinlikler ile bir işletme veya turizm bölgesinin tercih sebebi olmasında kolaylık sağlayan imajdır. Bir diğer özelliği ise turizm ürününe ulaşılabilirlik ile ulaştırma-konaklama-yiyecek-içecek işletmeleri vb. işletmeleri ifade eden turizm işletmeleridir (Kozak vd., 2010: 41-44).

Turizm ürününü oluşturan özellikler arasında ayrıca doğal, sosyo-kültürel, ekonomik, psikolojik ve teknik unsurları kapsayan çekiciliklerdir. Turizm ürününün turistin ilgisini, amaçları doğrultusunda, çekmesi gerekmektedir. Doğal çevrenin turistin ilgisini çekebilmesi belirli çekiciliklere sahip olması gerekmektedir. Aksi takdirde, turizm ürünü olarak turist çekmekte zayıf kalabilmektedir (Usta, 2014: 117-122; Kozak vd., 2010: 41-42.).

Turizm ürünün kendine has özellik ve nitelikleri bulunmaktadır. Bireyler, seyahat tercihlerinde bu nitelik ve özellikler doğrultusunda, kendi amaçlarına uygun olan turizm ürününe yönelmektedirler. Bununla birlikte, bireyler, amaçları doğrultusunda yaptıkları ziyaretler sonucu beklentilerini karşılamaları sonucunda turizm ürünlerinin de değerini belirlemiş olurlar. Turizm ürünlerinden beklediklerini alabilmeleri, bölgenin turizm ürünlerinin değerini arttırmaktadır. Böylece, bu durum, turizm bölgesini ziyaret eden turist sayısı ve gelirinin de artmasında en önemli faktör olacaktır.

Turistik ürünün tüketimi rakipsizdir. Turizmde satın alımlarda sahiplik yoktur; bu satın alımlar, herhangi birşeyin sahipliğiyle sonuçlanmaz. Bu turizm endüstrisinin önemli özellikleri arasında yer almaktadır, Bu nedenle, sahiplik olmadığından turistin satın alım yaptığı hizmeti yani turizm ürününü kullanma, yararlanma hakkını elde etmektedir. Bu bağlamda, bir ürün veya endüstri olarak turizm kavramı, doğası gereği karmaşık ve geniş kapsamlıdır. Bu karmaşıklık ileride turizmin ortaya çıktığı kırılma alanlarına da yansımaları olacaktır (Berno ve Bricker, 2001: 6-7). Bu bağlamda, turizm ürününün değeri, herhangi birşeyin sahipliğiyle sonuçlanmaması sadece bireylerin deneyimlerinin aktarılmasıyla belirlenmektedir.

Turizm endüstrisi ve bu endüstri içerisinde turistlerin ihtiyaçlarını karşılayarak memnun olmalarını sağlayacak olan turizm ürünü çok yönlü ve karmaşık bir niteliğe sahip olduğu bilinmektedir. Buna istinaden, turizm ürünü birbiriyle ilişki içerisinde olan seyahat, eğlence, konaklama, yiyecek-içecek gibi farklı turizm işletmelerinin ürün veya hizmetlerini biraraya getirilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda turizm ürününün önemli bir özelliği olan çok yönlülük dikkati çekmektedir (Aldebert vd., 2001: 1205). Bununla birlikte, turizm endüstrisinde ve turizm ürünlerinde dikkat edilmesi gereken önemli noktalara bakıldığında; turizm ürünlerinin soyut olması yani hizmet üretilmesi, daha önceden deneme şansının olmaması (eşzamanlı üretim ve tüketim olması) ve turizmin heterojenliği öne çıktığı görülmektedir (Özkul vd., 2013: 44).

Turizm talebi, bireylerin satın alabilecek hem maddi güç hem de boş zaman oluşturmaları sonucunda önceden belirlenmiş bir zamanda belirli amaçlar doğrultusunda turizm ürün veya hizmetlerinden yararlanma miktarı olarak açıklanabilmektedir (Öztaş, 2002: 54). Ayrıca, bireyler belirli bir maddi kazançla birlikte boş vakit ortaya çıkardıklarında bazı dönemlerde belli bir amaç oluşturarak turizm ürün veya hizmetlerinden yararlanmak istemektedir. Bu bağlamda; hem boş vakit hem de maddi kazancı istenilen düzeye ulaştığında, turizm ürün veya hizmetlerinden faydalanmak isteyen kişi miktarı turizm talebini oluşturmaktadır. Buna istinaden, turizm talebi; boş gelir, yeterli miktarda gelir, belirli bir süre zarfında gerçekleştirilmesi ve turizm ürününden fayda sağlanması sonucu ortaya çıkmaktadır (Kozak vd., 2010: 63).

Turizm talebi, turizm ürünlerinden faydalanmak isteyen bireylerin sayılarıyla doğru orantılıdır. Bireylerin seyahatlerini gerçekleştirebilmeleri için boş vakit ve paraya ihtiyaçları olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, her iki unsuru da oluşturan bireyler, turizme yönelik davranışlarını gerçekleştirmeye hazır hale gelmektedirler. Bunun sonucunda ise bireyler, seyahat için amaçları doğrultusunda belirledikleri turizm ürününü seçerler ve böylece turizm talebi belirlenir.

Turizm talebi esnek niteliğe sahip olmasından dolayı birçok faktörden anında etkilenmektedir. Bu bağlamda, turizm talebinin; ekonomik (fiyat değişiklikleri, gelir, vergi değişiklikleri, ekonomik uzaklık, vb.), psikolojik (alışkanlık, moda, snobizm, kültürel uzaklık vb.) ve toplumsal (aile, meslek vb.) birçok unsurdan etkilendiği görülmektedir. Ayrıca; hükümet politikaları, merak, turizm bilinci, tanıtım, reklam vb. etkenlerde turizm talebini etkilemektedir (Tribe, 2011: 39; Kozak vd., 2010: 63).

Tablo 1: Turizm Bölgelerinin Belirlenmesinde Altı Kriter

1	Çekicilikler	Doğal, yapay veya insan eliyle yapılmış belirli özelliklere sahip önemli binalar, kültürel miraslar, kültürel değerlere, niteliklere sahip bütün binalar ve alanlar vb.
2	Ulaşılabilirlik	Turizm bölgelerine turistleri getirecek olan ulaşım araçlarının tümü (Havayolları, karayolları, denizyolları ve demiryolları araçları)
3	Sosyal aktiviteler için ayrılmış alanlar/ hayati kolaylaştıran alanlar	Konaklama, Yiyecek-içecek, eğlence, dinlenme vb. sağlanan turizm ürün ve hizmetleri
4	Ulaşılabilir / Satılabilir / Ekonomik Tur Paketleri	Turistlere yönelik daha önceden hazırlanmış olan tur paketleri
5	Turizm Aktiviteleri / Faaliyetleri	Turistlerin seyahatleri boyunca turizm bölgesindeki ulaşılabilir olan tüm faaliyetler; turistlerin bu faaliyetlerden faydalanabilme imkanının bölgede oluşturulması
6	Yan Hizmetler	Turistlerin hastane, telefon, posta, banka vb. diğer yan hizmetlerden yararlanabilmeleri için turizm bölgesinde sunulan hizmetler.

Kaynak: Buhalis, 2000: 98

Tablo 1'e bakıldığında; turizm bölgelerinin genel özellikleri görülmektedir. Turizm bölgesi veya destinasyonu; turistlere, turizm ürünlerinin bir araya getirilerek yani birleştirilmiş olarak hizmetlerin verildiği veya sunulduğu yerler olarak açıklanmaktadır. Ayrıca, turistlerin, hizmetleri satın alarak ve sonucunda bu satın aldıkları ürünlerin bütünü deneyimleyerek turizme ithafen bir algı oluşturdukları

bölgeler turizm bölgesi olarak ifade edilebilmektedir Bununla birlikte, turizm bölgeleri, tıpkı turizm endüstrisi, turizm ürünü vb. dallarda da belirtildiği gibi, diğer endüstrilerden ve ürünlerinden ayrılmasına neden olan kendine özgü niteliklere sahip olmalıdır (Buhalis, 2000: 97-98).

Tablo 1, turizm bölgelerinin genel olarak sahip olması gereken özellikleri sınıflandırmıştır. Tablo 1'e göre, turizm bölgesinde mutlaka turistlerin iyi vakit geçirmesini sağlayacak olan belirli aktiviteler bulunmalıdır. Ayrıca, turistlerin tercih sebeplerini etkileyen en önemli bir faktörlerden biri olan ulaşılabilirlik turizm bölgesinin cazibesini arttıran bir unsurdur. Turizm bölgelerinin önemli özellikleri arasında, bireylerin maddi durumlarıyla doğru orantıda bir tatil seçmelerine imkan sağlayacak olan ekonomik turizm ürün paketleri de yer almaktadır.

Turizm bölgeleri, genellikle, değiştirilebilir şekilde tercih edilmektedirler. Buna istinaden, turizm bölgeleri, ister istemez birbirinin aynısı değildir ve hepsi farklı niteliklerle donatılmıştır. Çünkü, turizm bölgelerinin hepsinin coğrafi yapıları farklıdır. Bu bağlamda, bir turizm bölgesi, ülkedeki çoğu şehirden büyük ve tüm ülkeden küçük, alt ulusal bir bölgedir. Aynı zamanda, turizm bölgesi, belirli turistik çekicilikleri ve turizm aktiviteleri ile turistlerin bu faaliyetlerini gerçekleştirebilecekleri alanların oluşturulduğu, hem ülke içi hemde ülke dışı ulaştırma hizmetlerinin turistlere uygun hale getirildiği, turistik çekiciliklerin sürekli geliştirildiği alanların tümü olarak açıklanmaktadır. Bununla birlikte, turizm bölgesinin coğrafi olarak, turizm işletmeleri ve ürünlerine uygun sahaların olması gerekmektedir (Tosun ve Jenkins, 1996: 520-521).

Turizm bölgelerinin turistlerin tercih sebebi olmasını sağlayacak, ilgisini çekecek belirli niteliklere sahip olması gerekmektedir. Bireyler, iyi vakit geçirmek amacıyla turizm tercihlerini şekillendirmektedir. Bu nedenle, herhangi bir çekiciliği olmayan veya bunu kullanamayan turizm bölgeleri turist sayısını arttıramazlar. Turizm bölgelerinin ellerinde olan imkanları en iyi şekilde değerlendirmeleri, gerekirse yeni alternatif alanlar oluşturmaları ve böylece turizm talebini arttırmaları gerekmektedir.

2.5.3. Turizmin Ekonomik, Politik ve Sosyo-Kültürel Çevre ile İlişkisi

Turizm, gelişmiş ülkelerde ve özellikle de gelişmekte olan ülkelerde ekonomik ilerleme ve büyümede önemli rol oynamaktadır (Davidson ve Sahli, 2003: 90). Turizm endüstrisi çok yönlü ve karmaşık bir niteliğe sahip olması nedeniyle birçok endüstri dinamiklerinden doğrudan ve dolaylı olarak etkilenmektedir. Turizm endüstrisini etkileyen bu dinamikler hem pozitif hem de negatif şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda, turizm endüstrisinin ekonomik çevreye olan olumlu katkıları; ödemeler dengesine katkısı, gelir oluşturmadaki etkisi, istihdama olan katkısı, turizm destinasyonlarının iyileştirilmesindeki etkisi, döviz girdisi sağlaması, gayri safi milli hasılaya (GSMH) olan katkı oranı olarak sıralanabilmektedir. Böylece, gelir düzeyinin artmasıyla, hem ulusal hem de uluslararası turizm hareketleri hızlanmaktadır. Ayrıca, gelir düzeylerinin artmasının diğer bir etkisi de ülkelerin refah, huzur ve barış içinde yaşamaları ve seyahat etmeleri olarak bilinmektedir (Mengü, 2013: 200).

Turizm hareketlerinin sürekli büyüme göstermesi, uluslararası payının artması, kamu ve özel sektörün turizmi desteklemesi, ülkelerarası işbirliği yapılması gibi durumlarda turistler turizm ürünlerinden; rahat, güven ve huzur dolu bir seyahat ortamında faydalanabilmektedirler. Böylece, hem ulusal hem de uluslararası turizm hareketleri ve gelirleri arttıkça dünya barışına da pozitif katkı sağlamış olacaktır. Bununla birlikte bütün bu unsurları öne çıkaran neoliberalizm ile turizm arasındaki ilişkinin de oldukça önemli olduğu göze çarpmaktadır.

Turizm endüstrinin doğurduğu ekonomik, sosyo-kültürel, politik, siyasi etkiler, hem ulusal hem de uluslararası bağlamda önemli olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, turizm endüstrisinin etkileri, dünya üzerindeki bütün bireyler tarafından sürekli takip edilmekte ve değerlendirilmektedir. Çünkü, turizm hareketlerine katılacak olan bireyler veya gruplar, savaş, çatışma, güvenlik, terör saldırıları, ekonomik kriz gibi durumlara hassastır. Bu bağlamda turistler, öncelikle kendi güvenliklerini düşünerek hareket etmektedirler. Bu olumsuzlukların giderilmesi için ülkeler tedbirler alması gerekmektedir (Yılmaz ve Yılmaz, 2005: 1).

Turizmin olumlu ekonomik etkilerinin yanı sıra olumsuz ekonomik etkileri de bulunmaktadır. Bu olumsuz etkiler arasında; dış ülkelere bağlı olma ve dışalığa yönelme, fırsat maliyeti, enflasyon ve bölgesel enflasyon yer almaktadır. Aynı zamanda, turizmde son yıllarda alternatif turizm çeşitlerinin gelişmesiyle birlikte, mevsimsellik sorunu çözülmeye başlamış olmasına rağmen, turizm faaliyetlerinin tam olarak 12 aya yayılamadığı görülmektedir. Bu durum da turizmin ekonomik dengesini büyük oranda etkilemektedir (Kozak vd., 2010: 86).

Politik olarak yaşanan sorunlar, ulusal veya uluslararası olarak krizlere neden olabilmektedir. Bu bağlamda esnek yapısı itibariyle turizm endüstrisi de politik krizlere anında tepki göstermektedir. Aynı zamanda, gerçekleşen krizlerin ölçeği de turizmi farklı boyutlarda etkileyecektir (Kesimli, 2011: 41). Dünya üzerinde çıkabilecek herhangi bir olumsuz durum, turizm endüstrisine de yansiyacaktır. Turizmin olumlu yönde sağladığı birçok katkıyı anında olumsuz yönde değiştirecektir. Döviz kurlarındaki ani düşüş uluslararası turizm hareketlerindeki turizm gelirine yansiyacaktır.

Bireysel güvenlik konusunda turistlerin algısı turizm destinasyonları açısından oldukça önemlidir. Politik istikrarsızlığın olduğu destinasyona gerçekleştirilecek olan seyahat konusunda turist algısı muhtemelen değişecektir. Seyahatinin riskli olacağını düşünen turist, seyahati için daha istikrarlı, huzurlu ve güvenlik riski olmayan yerlere yönelecektir. Buna istinaden, turistlerin isteğine bağlı olarak şekil alan turizm hareketleri, politik istikrarsızlık konusunda oldukça hassastır. Bu bağlamda, başarılı turizm gelişiminin anahtarlarından biri de istikrardır (Fletcher ve Morakabati, 2008: 537-539).

Ulusal ve uluslararası düzeyde yaşanan politik sorunlar, turizm hareketlerini engelleyecektir. Turizm adına gerçekleşecek birçok konaklama, havayolu vb. rezervasyonların iptaline, iki ülke arasında yapılan anlaşmaların bozulmasına, turistlerin refahın ve güvenin olmadığı turizm destinasyonunu seçmemesine neden olacaktır. Bununla birlikte, politik istikrarsızlığın ortadan kalkması ise sorunları ortadan kaldırarak turizmi hareketlendirerek ülkelerarası anlaşmaların yeniden düzenlenmesi, turistlere seyahatlerinde yeniden güven sağlayacaktır.

Turizm, birçok kültürün birarada olması demektir. Bir başka deyişle, turizm farklı kültürden birçok insanı aynı destinasyonda buluşturan en önemli yumuşak güç unsurudur. Böylece, farklı kültürler birbirlerini turizm hareketleri vasıtasıyla tanırlar ve düşüncelerini de tanıdıkça şekillendirirler. Bu bağlamda, politik ve yasal dinamikler turizm için önemli bir rol oynamaktadır. Turizm hareketlerinin artırılması için ülkelerarasında iki taraflı turizm anlaşmaları yapılmaktadır. Böylece, ülkelerarası hem politik ilişkiler hem de geliştirilmekte ve iyileştirilmektedir. Aynı zamanda ülkelerarası ticaret ve işbirliği de karşılıklı anlayış çerçevesinde gerçekleşmektedir (Aydemir ve Bal, 2018: 74).

Küreselleşmeyle birlikte turizm hareketleri daha da yaygınlaşmış ve daha büyük kitlelere ulaşmayı başarmıştır. Turizm hareketleri sonucu elde eden gelirler sonucu, ülkeler diğer ülkelerle turizm için yeni anlaşmalar, projeler vb. konularda görüşmeler için biraraya gelmeye çalışmaktadırlar.

Uluslararası ilişkileri düzenleyen ve birbirine yakın olmasına katkı sağlayan turizm, dünya ölçeğinde ülkelerin turizm hareketlerini refah içinde gerçekleştirmelerini sağlamaktadır. Böylece, turistler kendi ikametgahları dışındaki destinasyonlarda huzur ve barış içinde seyahat edebilmektedirler. Turizm, evrensel barışı, refah, huzur vb. öğeleri de içine alarak ülkelerarası köprü görevi üstlenmektedir. Bu durum turizmin yumuşak güç unsuru olduğunun da en önemli kanıt olarak ifade edilebilmektedir (Usta, 2014: 51-55).

Politik karmaşaların ortaya çıkardığı bir diğer önemli sonuçta ülkenin imajıdır. Bu bağlamda, bir ülkenin olumsuz imajı, turistler tarafından bir seçenek olmaktan çıkarılmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, turizm destinasyonlarının imajı, politik olarak karışık olan turizm destinasyonlarına olan hareketleri engellemektedir (Öztürk ve Şimşek, 2013: 15-16). Turistik bölgelerde gerçekleşen politik düzensizlikler, turistlerin güvenlik algısını olumsuz yönde etkilemektedir. Böylece, turistler, huzurlu ve rahat, kendilerini güvende hissedebilecekleri destinasyonlara yönelmeye başlayacaklardır.

Turizm endüstrisi bireylerarası etkileşime bağlı olarak ilerleyen bir endüstridir. Bu bağlamda iç ve dış dinamikler yönünden turizm değişimlere adapte

olmak durumundadır. Böylece, turizm endüstrisi, aynı olmayan kültürel nitelikler taşıyan kişilerarası iletişimi oluşturan bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla, turizm endüstrisi, toplumları biraraya getirerek farklı kültürlerin öğrenilmesinde ve öğretilmesinde önemli bir araçtır (Dönmez, 2011: 39).

Turizmin dinamikleri arasında sadece ekonomi değil aynı zamanda sosyal, kültürel ve toplumsal unsurlar da yer almaktadır. Turizmin farklı niteliklere sahip birçok turistten destinasyonlara olan seyahatleri, aynı yerde farklı kişilikleri biraraya getirebilmektedir. Turizm endüstrisinin bu sosyal yapısı, işletme, hukuk, psikoloji, sosyoloji vb. diğer birçok bilim dalıyla da bağımlı ortaya koymaktadır (Gürbüz, 2002: 49-50). Bu bağlamda, ülkelerin giderek daha çok önem verdiği turizm, toplumsal, sosyo-kültürel çevreyi olumlu veya olumsuz etkilemektedir.

Sosyo-kültürel unsurlar, turizmin değerlerini, kişisel davranışlara, güvenlik ve risk faktörleri vb. içermektedir. Turizm hareketlerine katılan bireyler ve gidilen bölgenin yerel halkı arasında karşılıklı anlayış olmalıdır. Özellikle, yerel halk turistlerle iyi bir iletişim kurabildiği müddetçe turizm endüstrisine katkı sağlanacaktır. Yerel halkın tepkisi turistten seyahat destinasyonu algısını büyük ölçüde etkileyecektir (Öztaş, 2002: 38).

Turizm hareketlerinin geliştiği veya gelişmeye başladığı destinasyonlar, turizm aracılığıyla kırsal bir alan olmaktan çıkmaktadırlar. Ayrıca, turistlerin ziyaret ettiği destinasyonlarda hoşgörü ortamı gelişmektedir ve yerel halk, kültürel değerleri korumayı öğrenmektedir. Ayrıca, yabancı dil öğrenimi, yaşadığı yeri temiz tutma, yeni kurumların oluşturulması gibi olumlu birçok etkisi vardır. Bununla birlikte, kültürün ticari bir şekilde kullanılması, suç işlenmesinin artması, turistlere ve kültürlerine özenme gibi olumsuz sonuçlar da ortaya çıkarmaktadır (Kozak vd., 2010: 93-95).

Yerel halk ve turizm birbirinden bağımsız düşünülemez iki kavramdır. Turizm hareketlerinin yoğun olduğu veya yeni geliştiği bölgelere gelir, istihdam, kültürel ve sosyal kalkınma sağlamaktadır. Bu bağlamda, turizmin girdiği ve geliştiği bölge kalkınma sağlayacaktır. Turizm ile sağlanacak olan bu kalkınmadan en önemli payı da yerel halk alacaktır. Turizmin gelişmesi ile birlikte turizm işletmeleri

genişleyecek veya yeni işletmeler açılacak, alternatif turizm çeşitleri ortaya çıkacaktır. Böylece, personel ihtiyacı doğacaktır ve yerel halkın istihdam edilmesi sağlanacaktır. Ayrıca, bölgenin tanıtımında en önemli katkıyı yine yerel halk sağlayacaktır. Yerel halk yaşadığı bölgeyi en iyi bilenlerdir.

Yerel halk ile turist arasındaki bağ ile birlikte yerel halkın olumsuz düşüncelerini yok etme konusunda anahtar rol oynamaktadır. Yerel halk, turistlerle belirli bir süre zarfında birlikte aynı alan içerisinde yaşamak durumundadır. Bu nedenle, kurdukları iletişim turizm hareketlerinin gelişiminde temel etkindir. Buna istinaden, turist rehberlerinin iki taraf arasındaki etkileşimi yönlendirmesi ve yönetmesi turizmin gelişimi açısından faydalı olacaktır ve bu noktada turist rehberi önemli bir rol üstlenecektir (Demirbulat, 2012: 53-57).

2.6. Uluslararası Politika, Yumuşak Güç ve Turizm İlişkisi

Uluslararası İlişkiler disiplini, 1945 yılından sonraki dönemde esas değişim ve gelişimini göstermiştir. Bu dönem içerisinde ise uluslararası politika kavramı ortaya çıkmıştır. Uluslararası Politika; her bir devletin diğer devletlerle olan dış politikalarının birbirleriyle ilişkilerini gösteren, hem de birbirlerini etkileyen bir kavramdır (Kürkçüoğlu, 1980: 311-312). Uluslararası politika, ülkelerin dış politikalarının yönlendirilmesinden öne çıkan bir kavramdır. Ülkeler, kendilerini geliştirmek için iç politikada olduğu kadar dış politikada da başarılı olmalıdırlar.

Devletler, diğer devletlerin dış politikalarını sadece etkilemezler, aynı zamanda onlardan etkilenmektedirler (Kürkçüoğlu, 1980: 312). Bununla birlikte, ülkelerin dış politikada, ekonomik, sosyo-kültürel, politik ve siyasi vb. farklı birçok araç kullandığı bilinmektedir. Bu araçlardan en önemlilerinden biri de, yumuşak güç unsuru olan turizm kabul edilmektedir (Aydemir ve Şahin, 2014: 943).

Gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde, turizmin ortaya çıkardığı ekonomik, politik, sosyal vb. etkiler, özellikle uluslararası ekonomik ve politik temaslarda önemli rol oynamaktadır (Emekli, 2005: 100). Ayrıca, turizm hareketlerine katılan birey veya grupların turizm vasıtasıyla ilişki kurması ülkeler arasındaki bağın daha güçlü olmasını sağlamaktadır. Böylece, ülkelerin uluslararası alanda takip ettiği

politikalar turizm hareketlerini de kolayca etkilemektedir (Aydemir ve Şahin, 2014: 932-936). Bu bağlamda, politik sorunların ortaya çıkması ve uluslararası düzeye yansması beklenmeyen sonuçlar doğurabilmektedir.

Politik karmaşa, bütün endüstrilerde olduğu gibi turizm hareketlerini şiddetli bir biçimde etkilemeye eğilimlidir (Sönmez, 1998: 416). Çünkü, küresel ölçekte belirli bir değer kazanan turizm, yaşanan politik istikrarsızlıklar sebebiyle dışarıdan gelecek etki ve tepkilere oldukça açıktır kırılgandır. Böylece, güvenlik olgusunun önemi turizm endüstrisinde kendini göstermekte ve bireylerin destinasyon tercihlerini olumsuz yönde etkilemektedir (Öztürk ve Şimşek, 2013:16-18).

Politik istikrarsızlık olan bir destinasyonda kişiler kendilerini güvende hissedemediklerinden risk almazlar. Ekonomik gelişme ve büyümenin zarar verdiği politik istikrar, turizmin dayanağını sağlayan altyapının sürdürülmesi ve geliştirilmesini engellemektedir. Böylece turistlerin algıları, politik istikrarsızlığın olduğu ülkeler açısından negatif yönde değişecektir (Fletcher ve Morakabati, 2008: 537-538). Politik karmaşanın çözülebilmesi aşamasında ılımlı yöntemlerden faydalanabilmek sorunun çözümünde katkısı olacaktır. Yumuşak güç, bu aşama da tercih edilebilecek bir yöntem olabilir.

Yumuşak gücün anlamı uluslararası politikada gücün doğasının değişimiyle yakından ilgilidir. Ayrıca, ekonomik ve politik küreselleşme ile bilgi çağının dönüşümcü etkisinin aracılığıyla ülke ve toplumlar arasındaki yoğun ilişkiler sürecinin ürünüdür (Karataşlı, 2016: 18-19).

Bir ülkenin yumuşak güç kapasitesi, politikalarının etkinliği ve bütünlüğü kadar diplomasinin de başarısı ile bağlantılıdır. Bununla birlikte, yumuşak güç, kültür, eğitim, turizm, ekonomik birlik ve diplomasi için oluşturulması alanlar, sivil toplum kuruluşları, bilim ve teknoloji gibi birçok faktör tarafından beslenmektedir. Böylece yumuşak güç bu unsurların birleşimiyle doğmaktadır ve bir ülkenin kültürel zenginlikleri ve sosyal kapasitesi ile ilgili diğer ülke ve toplumlara fikir vermektedir (Kalin, 2011: 8-9).

Yumuşak güç, bir ülkeden diğer bir ülkeye; jeopolitik yarıştaki dış politika, kültür, politik değerler ve dış politikalar aracılığıyla gerçekleşen bir aktarımdır. Yumuşak güç kullanımında amaç, ülkenin değerlerini, kültürünü ve gündemini üstü kapalı bir şekilde farketirmeden diğerlerine kabul ettirmek, özendirmek ve merak ettirmektir. Bir ülke eğer küresel seyircisine empati ve sempati hissettirebilirse güçlü bir yumuşak güç etkisi oluşturabilmektedir (Ooi, 2015: 1).

Nye tarafından ilk kez kullanılan yumuşak güç; ülkelerin veya bireylerin, istek ve arzularını, sert gücün aksine, ikna yoluyla gerçekleştirme ve böylece diğer aktörlerin davranışlarını etkileme yeteneğidir. Bununla birlikte, yumuşak güç, kültür, turizm, siyasi değerler ve bu kavramları oluşturan unsurlar kanalıyla gerçekleştirilmektedir (Keykavosiiranagh, 2015: 1). Ayrıca, bir ülkenin iç ve dış politikası da yumuşak gücün önemli kaynakları arasındadır (Nye, 2005: 22).

Uluslararası ilişkilerde turizm, devletler için yumuşak gücü anlamak ve kullanımını arttırmak amacıyla başvurulan bir yöntemdir (Chen ve Duggan, 2016: 46). Bir ülkenin yumuşak gücünü kullanmasının farklı ve yeniliğe açık tarafları vardır. Çünkü, yumuşak güç ülkelerin, diğer ülkelere kendilerine has niteliklerini yani kültürlerini tanıtmaları, aktarmalarıyla bağlı bir kavramdır. Böylece, diğer ülkeleri daha rahat etkileyebilmekte ve isteklerini elde edebilmektedirler (Gür, 2014: 2). Bu bağlamda, bir ülkenin tarihi, coğrafi değerleri, toplumlarının özellikleri, doğal güzelliklerini aktarabilecek en iyi araçta turizmdir. Çünkü turizm, insanların merak, dinlenme ve eğlenme, yeni yerler görme ile ilgili taleplerini karşılayan endüstridir.

Turizm hareketleri, yumuşak güç unsurudur ve diğer yumuşak güç unsurlarından da direk olarak etkilenmektedir. Ayrıca, turizm bu unsurlardan sadece etkilenmez, aynı zamanda onları etkilemektedir ve böylece turizm ile aralarında dikkate değer bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, yumuşak güç unsurları aracılığıyla turizm endüstrisi için güvenli ve rahat destinasyonlar oluşmaktadır. Böylece, turistlerin talep ettikleri, güvenli, emin, rahat alanlarda turizm hareketlerine katılım da artmaktadır (Akbaş ve Tuna, 2012: 14).

Turizm ve yumuşak gücün birbiriyle olan ilişkisi en az dört yolla açıklanabilmektedir. Birincisi, turistlerin empati kurdukları yani beğendikleri

destinasyonlar daha çok ve kolay gelişmektedir. İkincisi ise, turizm otoriteleri dünya üzerindeki turizm açısından çekicilikleri olan ülkeler için imajları için çalışma yaptırılmaktadırlar. Destinasyonu markalaştırma da bu nedenle en etkili yumuşak güç taktiğidir. Bir diğeri, olimpiyat oyunları gibi büyük etkinlikler jeopolitik etki oluşturmada önemlidir. Böylece, destinasyondaki turist sayısını arttırarak destinasyonu tanıtmaktadır. Son olarak ise, ülkesi dışına çıkan bireyler veya gruplar, gittikleri yerlere kendi ülkelerinin kültürlerini de beraberinde taşımaktadırlar (Ooi, 2015: 1). Ayrıca, yapabileceklerini yani ülke olarak yeteneklerini iletişim aracılığıyla diğerk ülkelere aktarmaktadır (Ooi, 2014: 235).

2.7. Kriz, Terör ve Turizm İlişkisi

Krizler, günümüzde, sürekli hâkim olan bir olgudur. Bununla birlikte, devletlerin uluslararası ilişkiler kurmaları, sürdürmeleri de krizlerin baskısı altında gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, terör saldırıları, ekonomik krizler gibi uluslararası krizler bu duruma kanıt niteliğindedir (Aydemir, 2005: 206). Ülkelerin, özellikle ekonomik açıdan yararlandığı, turizm de bu krizlerden ilk önce etkilenen endüstriler arasında yer almaktadır.

Turizm, doğal ve insan kaynaklı sosyal, kültürel, politik vb. çöküşlerin etkisinde olan bir endüstridir. Bu nedenle, turizmin içerisinde herhangi bir nedenle rol oynayanlar için zor ve sıkıntılı bir süreç olmaktadır (Akıncı ve Yılmaz, 2015: 52-53). Çünkü, turizm endüstrisi, doğal (volkanik patlama, hortum vb.) ve insanların neden olduğu (isyan, terör, suç, savaş vb.) durumlara karşı zayıftır (Sönmez vd., 1999: 13). Ayrıca, terör, ekonomik karmaşa gibi müdahale edilemeyecek durumlar ortaya çıktığında da endüstri zarar görmekte ve krizler etkin olmaktadır (Serin, 2008: 13).

Turizm, dünya üzerindeki gelişmelere anında tepki veren bir endüstridir. Bu nedenle, ortaya çıkan her durumdan etkilenecektir. Dünya üzerinde meydana geleceği tahmin edilen, bilinen olaylar konusunda turizme hizmet veren işletmeler daha önceden tedbir alabilirler. Ancak, aniden ortaya çıkan durumlardan hem turizm işletmelerinin hem de diğerk işletmelerin birçok sorunla karşılaşacağı kesindir. Turizm işletmelerinde rezervasyon iptali, turist sayısının ve turizm gelirlerinin

azalması ile bağlantılı olarak birçok işletmenin kapanması, istihdam sorununun ortaya çıkması bunlardan bazıları olarak sıralanabilmektedir.

Turizm endüstrisi hem iç faktör hem de dış faktör kaynaklı krizlerden etkilenmektedir. Ayrıca, bu krizlerin büyük kısmına önceden bilinmemesi nedeniyle hem devlet hem de endüstri zorluklarla yüzyüze kalmaktadır (Serin, 2008: 16). Bu bağlamda, birbirine bağlı ve ilişkili olan dünyanın bir kısmında gerçekleşen küçük ölçekli krizler, diğer kısımlarına da belirgin olarak yayılarak kendini ülke içerisinde ve dışarısında aktif olarak hissettirmektedir (Ritchie, 2004: 670). Dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkan bir ekonomik kriz veya terör, küresel ortamda diğer ülkeleri de belirli seviyelerde etkileyecektir.

Küresel finansal kriz ve ekonomik gerileme 2007'den 2010'a kadar turizmi etkilemiş ve hatta krizlerin turizm üzerindeki rolü oldukça fazla dikkat çekmiştir. Uluslararası turizm üzerinde, krizlerin potansiyel etkileri hem ölçek hem de sıklık olarak sürekli artış göstermiştir. Turizmde ekonomik ve finansal kriz oluşturacak etmenlerin çok iyi araştırılıp önlem alınması gerekmektedir. Aksi takdirde, bu krizlere bağlı olarak terörizm gibi diğer krizlerin de ortaya çıkması olağandır (Hall, 2010: 401). Krizlerin ardından yeniden toparlanmak krizin şiddetine bağlı olarak değişecektir. Ancak, az yada çok turizm endüstrisi krizlerden muhakkak belirli bir seviyede etkilenecektir. Bu nedenle, turizm endüstrisinin toparlanmasının uzun sürmesi sonucunda, yeni krizleri de yanında getirmesine imkan tanıyacaktır.

Turizmde kriz olgusu yeni değildir, sadece tehdit algısı değişmiştir. Krizler, geçmiş dönemlerle karşılaştırıldığında daha güçlü etkilere sahiptir ve daha büyük bir popülasyonu etkilemektedir. Bu sebeple, turizmin farkedilebilir düzeydeki ekonomik değeri düşünüldüğünde, endüstride ortaya çıkan krizlere karşı aşırı duyarlı olması sürpriz değildir (Pforr ve Hosie, 2016: 250). Turizm endüstrisi zaten esnek bir yapıya sahiptir ve hassastır. Turizm için tehdit olacak unsurlar sadece ekonomik krizler değildir. Terör olayları da turizmi tehdit eden en önemli etkenler arasında yer almaktadır.

Turizm ve terörizmin, uluslararası niteliklere sahip olmaları, ulaşmak istedikleri kitleler (birden fazla ülkede yaşayan bireyler) ile ulaştırma ve iletişimde

gerçekleşen teknolojik gelişmeleri kendi lehlerine kullanmaya çalışmaları gibi ortak yönleri bulunmaktadır. Ancak, her ikisi de birbirinden farklı ve zıt kavramlardır. Bu duruma istinaden, turizm, politik istikrar, ekonomik açıdan rahatlık vb. olguları kapsarken; terörizm ise tam tersi olguları (politik istikrarsızlık, talep ve gelir düşüklüğü vb.) içermektedir (Unur, 2000: 171).

Terörizm karışık ve zorlayıcı bir olgudur ve böylece turizmle olan ilişkisi de karmaşık, çok yönlü ve yüzlüdür. Seyahat ve turizm endüstrisi üzerinde terörizmin etkisi, özellikle, işsizlik, deflasyon, ve diğer birçok sosyal ve ekonomik buhran şeklinde kendini göstermiştir (Baker, 2014: 58).

Turizm, bireylerin daha iyi vakit geçirmeleri, seyahat etmeleri, dinlenmeleri, eğlenmeleri vb. davranışları sergilemeleri için uğraşan bir endüstridir. Terör ise tam tersi durumların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. İlk başta, bireylerin ve seyahat ettikleri bölgelerin güvenliğini tehdit edecek durumlar meydana getirmektedir. Bu durumda, bireyler için seyahat etmek mümkün olmayacaktır ve turizm hareketlerinde yavaşlama, kayıplar birlikte ard arda gelecektir.

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelere, turizmin katkısı oldukça büyüktür. Böylece, turizm endüstrisindeki hareket düzeylerinin gerilemesi ülkelerin bu endüstriden olumsuz etkilenmesinin nedeni olarak görülmektedir (Blake ve Sinclair, 2003: 813-814). Bununla birlikte, terörizm, kısa dönemde, turizme dolaylı olarak hizmet veren küresel işletmeler ile doğrudan hizmet veren havayolları, otel işletmeleri, yiyecek-içecek işletmelerinin iş akışını engellemektedir (Koh, 2007: 131). Bu bağlamda, iş akışının yavaşlaması veya durmasının da turizm işletmelerinin ve diğer hizmet veren işletmelerin büyük kayıplara uğrayacağı açıktır. Güvenlik, seyahat edecek bireyler için temel koşullardan biridir ve güvenli olamayacaklarını düşündükleri yerlerin tercih sebebi olmaktan çıkması kaçınılmazdır.

Barış, güvenlik ve emniyet olguları, bir ülke, bölge veya destinasyonun turizm hareketlerinin gelişmesinde birincil şartlardır ve bu öğeler turizmin büyümesinin ve öne çıkmasının temel belirleyici faktörleridir (Cavlek, 2002: 478). Bu bağlamda, turistik destinasyonlara yapılan terör saldırılarının ülke imajını zedeleme, turizm taleplerini düşürmek ve ülke ekonomisine zarar vermek gibi

amaçları olduğu belirlenmiştir. Küreselleşmeyle birlikte gelişen iletişim teknolojileri de bu saldırıları hızlı bir şekilde yayarak hedeflerine ulaşmalarını hızlandırmaktadır (Güvenek ve Alptekin, 2015: 24).

İletişim araçlarının çeşitliliğinin ve hızının artması ile birlikte, bir olayın dünya üzerinde hızla yayılmasına olanak sağlamıştır. Böylece, bir ülke cezbediciliğini en kısa sürede herhangi bir olumsuz durum nedeniyle kaybedebilmektedir. Bu bağlamda, bu durumdan ilk etkilenenlerden biri de turizm endüstrisi olacaktır. Ayrıca, bireylerin turizm hareketlerine katılmak için seçtikleri bölgeler zirve yarışından yavaş yavaş düşecek ve turizm talebinde sıkıntılar yaşanacaktır.

Turizm talebi özellikle güvenlik konusunda farkedilebilir derecede hassastır. Ortadoğu, Akdeniz ve diğer Avrupa Bölgelerindeki Körfez Savaşı, 1997'deki Mısır'daki Luxor Saldırıları, 1999'daki Kosova Savaşı ve en çokta ABD'deki 11 Eylül 2001 yılındaki terör saldırılarının turizm üzerinde oldukça büyük etkisi bu hassaslığa kanıt niteliğindedir. Bu olayların çoğu, hükümetler tarafından, aslında turizmin gerilemesine neden olduğu ve politika tepkisi olarak bilinmektedir. Ayrıca, ABD'deki 11 Eylül 2001 saldırıları, hükümet yetkililerinin zor kararlarla yüzleşmesinin en dikkate değer örneğidir. Çünkü, bu saldırıları izleyen dönemde, ABD ekonomisi genelinde ve turizm, istihdam, gelirlerde büyük düşüşler yaşanarak bütün dünyaya yayılmıştır (Blake ve Sinclair, 2003: 815).

2.8. 11 Eylül Saldırıları ile 2008 Küresel Ekonomik Krizi ve Etkileri

2.8.1. 11 Eylül 2001 Saldırıları ve Küresel Etkileri

Terörizmin tarihi oldukça geçmişe dayanmaktadır ve dönemlere göre farklı terör türleri bulunmaktadır. Terörizm, en başlarda ulusal olarak gerçekleşse de ilerleyen dönemlerde küresel bir olgu haline geldiği görülmektedir. Özellikle, iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve güçlenmesi, terörün küreselleşmesinde önemli bir faktör olmuştur (Arslan, 2013: 12). Dünyayı tek bir yer olarak gören bir algının oluşmasını ifade eden küreselliğin sunduğu yeni iletişim, bilgi ve ulaşım teknolojileri ile uluslararası sınırlar ortadan kalkmıştır. Böylece, terör sadece ulusal olmaktan

çıkıp uluslararası ölçekte, kontrol sorunu olmadan, rahat ve kolay bir şekilde faaliyetlerini gerçekleştirebilmektedir (Türköz, 2016: 154). Terör faaliyetleri sadece olduğu bölgede değil, bütün dünyaya anında yayılacaktır. Buna istinaden, ABD’de de gerçekleşen 11 Eylül saldırıları sadece ABD içerisinde kalmaması ve anında bütün dünya tarafından canlı olarak takip edilmesi duruma verilebilecek en temel örnekler arasındadır.

Uluslararası ölçekte yankı uyandıran 11 Eylül 2001 saldırıları terörizmin en önemlileri arasında yer almaktadır. 11 Eylül terör saldırılarını düzenleyenler hedeflerini, ABD’nin ekonomik ve askeri güç unsurları olarak bilinen Dünya Ticaret Merkezi İkiz Kuleleri ve Pentagon olarak belirlemişlerdir. Böylece, daha önceden uluslararası sistem ürünü olan terör, bu saldırılar ile terör sistemlerini şekillendiren farklı bir şekle bürünmüştür (Ündücü, 2011: 13). 11 Eylül terör saldırılarıyla birlikte küresel terör başka bir niteliğe kavuşmuştur (Günel, 2004: 157). Ancak, 11 Eylül saldırılarının hedefi belli olsa da bütün dünya bu saldırılardan belirli düzeylerde etkilenmiştir.

11 Eylül’de teröristler tarafından kaçırılan uçakların Dünya Ticaret Merkezi’ne ve Pentagon’a çarpması uluslararası ilişkilerde büyük değişimlerle sonuçlanmıştır (Örnek, 2012: 107). ABD’yi hedef alarak New York ve Washington’da gerçekleştirilen bu saldırılar, sadece ABD’de de değil, uluslararası ölçekte de büyük izler bırakmıştır. Bu saldırılarla birlikte, faileri olarak düşünülen El Kaide ve Taliban’a destek veren Afganistan, ABD tarafından öncelikli hedef olarak belirlenmiştir (Nooray, 2014: 23-74).

11 Eylül’ün gerçekleştirilme şekli, tarihteki diğer olaylarla benzeşen yönleri olmasına rağmen, benzeri olmayan yönleriyle de ilgi çekmektedir. Bununla birlikte, 11 Eylül saldırılarının devletleri aşan bir olay olduğu açıktır. Ayrıca, bu terörist saldırılar, ABD’yi hedef almasına rağmen, aslında Batı uygarlığına karşı gerçekleştirilmiş bir yönü olduğu da görülmektedir (Bektaş, 2007: 3-34). 11 Eylül saldırıları ile birlikte, bütün dünya için tedirgin bir dönem başladığı bilinmektedir. 2001 saldırılarının özellikle bütün dünyada canlı olarak izlenmesi de bireylerin korku ve tedirginliklerinin artmasına neden olmuştur.

ABD, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından tek kutuplu sistemde güçlü olduğunu düşündüğü dönemde beklenmedik ve büyük bir saldırıyla karşı karşıya kalmıştır. 11 Eylül 2001 sabahı, ABD, dünya tarihinde terörle mücadele de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur (Taşkın, 2004: 40-41). ABD, bu saldırılarla birlikte, yeni güvenlik önlemleri almaya yöneldiği ve bireylerin tedirginliklerini engellemek için büyük çaba sarfettikleri tespit edilmiştir.

11 Eylül 2001 saldırıları, salı sabahı ilk olarak Dünya Ticaret Merkezi kulelerini hedef alarak başlamıştır. ABD'de 19 saldırgan tarafından dört (4) Amerikan yolcu uçağı kaçırılmıştır (UN Security Council Resolution 1368, 2001: 1). Bu saldırılar, yerel saatle 08:45'te başlamıştır. Boston'dan Los Angeles'a giden Amerikan Airlines'a ait 11 sefer sayılı Boeing 767 tipi uçak kaçırılarak rotası değiştirilmiş ve Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kulelerinden kuzey kulesine çarptırılarak saldırı başlatılmıştır. Kuzey kulesine olan bu saldırıdan yaklaşık 17-18 dakika sonra United Airlines'a ait ve yine Boston'dan havalanan 175 sefer sayılı ikinci bir uçak kaçırılarak Dünya Ticaret Merkezi'nin güney kulesine çarptırılmıştır. Kuzey ve güney kuleler, arka arkaya çarpmanın etkisiyle patlama ve yangına maruz kalarak çökmeler meydana gelmiştir (CNN U.S., 2001: 1).

İkiz kulelerin çökmesinin ardından, Washington Dulles Uluslararası Havaalanından Los Angeles'a giden 77 sefer sayılı üçüncü uçak kaçırılarak ABD'nin askeri ve ekonomik güç merkezi olarak bilinen Pentagon binasına çarpmasıyla gerçekleştirilmiştir. Pentagon binasının bir kısmı çökmüştür. Son olarak kaçırılan dördüncü uçak ise; 93 sefer sayılı yolcu uçağının Pennsylvania eyaleti sınırlarındaki Pitsburg kenti yakınlarında kırsal bir alanda düşürülmüştür. Ancak, bu uçağın asıl amacının Washington'daki Beyaz Saray olduğu düşünülmektedir (Sever ve Kılıç, 2001: 11-15).

ABD, büyük ve şiddetli 11 Eylül saldırılarının hedefi olmuş ve bu saldırıların sonucunda yaklaşık 3000 kişinin öldüğü açıklanmıştır (UN Security Council Resolution 1368, 2001: 1). Bu saldırılar sonucunda hayatını kaybeden insanların, ABD, Kanada, Britanya, Almanya, Hindistan, Pakistan İsrail, Japonya ve Jamaika gibi 80'den fazla ülke vatandaşı olduğu belirtilmiştir (Goodrich, 2002: 574- 578).

İngiltere Başbakanı Tony Blair, 4 Ekim 2001'de gerçekleştirilen parlamentoya 11 Eylül saldırılarının arkasında Usame Bin Ladin'in yönettiği El Kaide örgütünün olduğuna dair kesin kanıtları açıklamıştır. Ayrıca, başbakanlık internet sayfasında, çok özel ve hassas olan kısımları ayırarak, ayrıntılı bir şekilde hazırlanmış olan onaltı (16) sayfalık belgeyi sunmuştur. Bununla birlikte, Pakistan Dışişleri Bakanı da Usame Bin Ladin'in 11 Eylül saldırılarını gerçekleştirdiğine dair ABD'nin yeterli kanıtla ulaştığını söylemiştir (Woodward, 2002: 169).

ABD Başkanı George W. Bush, 15 Eylül 2001 tarihinde ulusa sesleniş konuşması yapmıştır. Bu konuşmada 11 Eylül saldırılarının sorumlusunun Usame Bin Ladin'in lideri olduğu El Kaide örgütünün olduğunu söylemiştir. Ayrıca Bush, El Kaide'nin gerçekleştirdiğine dair kanıtlarının da olduğunu ve şüpheye yer olmadığını da konuşmasında belirtmiştir. Bütün bu gelişmeler ABD'nin Taliban ve Usame Bin Ladin'in bulunduğu Afganistan'a müdahale edeceği beklentisini oluşturmuştur ve bu beklenen müdahale de 7 Ekim 2001'de başlamıştır (Örnek, 2012: 109-113). Taliban ve El Kaide'nin 11 Eylül 2001 terör saldırısını daha önceden planladığı ortaya çıkarılmıştır. Böylece, bu saldırıların ardından ABD'nin, bu iki örgüte olan yaklaşımını değiştirerek düşman ilan etmiştir (Bekmuradi, 2014 :65).

ABD tarafından 11 Eylül saldırılarının sorumlularının açıklanmasına rağmen hem ABD hem de diğer ülkelerdeki birçok endüstrinin gerilemesi kaçınılmaz olmuştur. Ayrıca, bu saldırıların daha önceden programlanmış olduğu ve bir anda ortaya çıkmadığı da tespit edilmiştir. ABD ve tüm dünya için beklenmeyen ve tahmin edilmeyen bir saldırı olsa da temelde önceden üzerinde çalışılmış bir saldırı olduğu görülmektedir.

11 Eylül 2001 saldırılarında uçakların kullanılmış olması, teröre karşı alınacak tedbirlerde daha dikkatli ve akılcı yaklaşılması zorunluluğunu ortaya koymuştur. Çünkü, saldırılarda kullanılacak ekipmanlar artık tahmin edilemez duruma gelmiştir (Arslan, 2013: 12). Bu bağlamda, 11 Eylül 2001 terör saldırıları ile birlikte ABD, bir dizi yeni güvenlik olanakları sunması, güvenlik şartlarını düzelterek ve iyileştirerek farklı politikalar oluşturması gerekmiştir. 11 Eylül terör saldırılarının ABD güvenlik anlayış ve politikalarını gözden geçirerek yeniden

düzenlemesi hususunda önemli bir tarih olduğu açıklanmaktadır (İnaç ve Aktaş, 2013: 2-17).

11 Eylül 2001 terör saldırılarıyla birlikte yeniden şekillenen küresel terör, birçok ülkeyi ekonomik, siyasi, güvenlik, demokrasi, insan hakları vb. konularda oldukça derinden sarsmıştır ve etkilemiştir. Böylece, 11 Eylül saldırıları, gelişen küresel terörün önemli bir göstergesi olmuştur.

11 Eylül 2001 saldırıları, sosyal, siyasi, güvenlik gibi alanları etkisi altına almıştır. Bununla birlikte, bu saldırıların, özellikle ulusal ve uluslararası düzeyde ekonomik maliyetlerin artması, ekonomik politikaların değişmesi gibi ekonomik yapıyı da büyük ölçüde etkilediği görülmektedir (Kaplan ve Dayıoğlu, 2017: 623). Dünyayı etkisi altına alan bu saldırıların turizm ekonomisini de büyük ölçüde yavaşlattığı ve hatta duraklattığı tespit edilmiştir.

Ekonomik aktivitelerin terörizmden genellikle farklı şekillerde etkilendiği görülmektedir. Özellikle, terörist eylemlerinin sık hedefi haline gelen turizm endüstrisidir. Terörizm, sistematik olarak; turistlerin tercih ettikleri turistik destinasyonları etkilemektedir. Böylece, ev sahibi ülkelerinde, bu duruma bağlantılı olarak, terörizmden payını aldığı ve terörizmin şiddetinden etkilendiği bilinmektedir. Bir diğer önemli husus ise bu durumdan etkilenen doğrudan yabancı dış yatırımlardır. Terörizm, dış varlıklara yatırım yapan firmaların pay ayırma kararlarını etkilemektedir. Teröristler oldukça kolay bir şekilde bu firmaların dış yatırımlarına zarar vererek yapılacak olan yatırımları kesmektedirler. Ayrıca, doğrudan yabancı dış yatırım haricinde, yatırım oranları temelde yurtiçi tasarruf oranları tarafından sınırlanmaktadır. Tüketim bu nedenle, farklı yollarla terörist aktiviteler tarafından etkilenmektedir. Bunların dışında, kırsal ekonomiler, ulusal gelir ve büyüme, borsa, dış ticaret vb. alanlarda terörizmden payını almaktadır (Frey vd., 2007:1-17).

11 Eylül saldırıları sonucunda, bireyler büyük bir sarsıntı yaşamıştır. Bireylerin birçok planı değiştiği ve daha güvenli olacakları seyahat noktalarına yöneldikleri bilinmektedir. Ayrıca, sadece bireyler değil aynı zamanda yatırım yapacak olanlarda ekonominin gerilemesinden etkilenmişlerdir. Bu bağlamda, bireyler tüketimden yatırımcılar da üretimden çekilmişlerdir.

11 Eylül'deki terör saldırılarının ardından zaten zayıf olan uluslararası ekonomi giderek daha da düşüşe geçmiştir. Bu saldırılar sonrası yaşanan şok, anında, turizm ve seyahat endüstrilerinde, tüketici davranışlarında, yabancı sermaye piyasaları ile ABD'den çıkan sermayede farkedilmiştir. Ayrıca, 11 Eylül sonrası hem ABD hem de diğer ülkelerin ekonomilerine doğrudan (birincil) maliyetler ve dolaylı (ikincil) maliyetler olarak etki etmiştir (Nanto, 2001:1-4).

Terörizmin toplam maliyetleri birincil (doğrudan) ve ikincil (dolaylı) maliyetler olarak ikiye bölünebilmektedir. Birincil maliyetler, terörizm hareketlerinden kaynaklanan anlık zararlardır. Bu maliyetler, yaşam kaybı, altyapıya verilen zarar ve hasarlar olarak sınıflandırılmaktadır. İkincil maliyetler, oldukça karışıktır ve daha uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu maliyetler ise terör olayları veya tehditleri sonucu oluşan ticaret ve turizm kapasitesinin azalması, yatırımların azalması vb. gibi ekonomideki bozulmalar olarak sıralanmaktadır (IEP, 2014: 45). Birincil ve ikincil maliyetlere bakıldığında, terörizm sonucu ortaya çıkan maliyetlerin doğrudan ekonomiyi etkilediği görülmektedir (Ağırman vd., 2014: 106).

Terörün doğurduğu doğrudan ve dolaylı maliyetler ülkelerin iş kapasitelerine yansımaktadır. Bu durum, 11 Eylül terör saldırıları sonucunda da açık bir şekilde görülmüştür. 2001 terör saldırılarının ardından yaşanan turizm talebindeki ve bağlantılı olarak turizm gelirlerindeki düşüş duruma kanıttır.

11 Eylül terör saldırıları, hem dünya hem de ABD'de, iş ve tüketici güvencesinde keskin bir düşüşün sonucu olarak dolaylı (ikincil) maliyetlere de neden olmuştur. Özellikle, uluslararası ölçekte havayolları, turizm ve konaklama endüstrilerini belirgin bir şekilde etkilemiştir (Penm ve Buetre, 2004:1). Uzun dönemde kendini gösteren dolaylı maliyetler, doğrudan maliyetlerin yaklaşık 10-20 katına ulaşabilme durumu dikkat edilmesi gereken bir noktadır (IEP, 2014: 4).

11 Eylül saldırıları dünya tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu saldırılar, hem ABD dış politikası hem de uluslararası politika için önemli bir evredir. Bunun sonucunda, ABD dış politikasında köklü değişimler meydana gelmiştir ve bu dönemde, ABD, daha tek yönlü ve saldırıya hazır davranışlar içerisine girmiştir. Ayrıca, ABD yeniden böyle bir saldırı olasılığını düşünerek planlarını hazırlamıştır

ve dış politikasının temeline ise önleyici ve saldırgan tavrı yerleştirmiştir (Ataman ve Gökcan, 2012: 199-201).

ABD dış politikası üzerinde oldukça etkili olan 11 Eylül olayları, terörizmle savaşı odak nokta olarak seçmiştir. Ayrıca, diğer alınacak kararlarda ve belirlenecek politikaların temel noktasına terörle savaşı yerleştirmiştir. Böylece saldırılar, ABD'nin savunma politikalarının önemini ortaya çıkmasına yol açmıştır (Larrabee, 2002: 43). ABD, saldırılardan sonra acil olarak yeni politikalar oluşturmaya ve daha sıkı güvenlik önlemleri almaya başlamışlardır.

11 Eylül ile birlikte, ABD'nin masum olduğu ve haince bir terör saldırısına uğradığı tezinin izlenmesi, ABD dış politikasındaki yaşanan değişimin bir diğer açıklamasıdır (Cox, 2002: 262-263). ABD dış politikalarında dikkate değer değişikliklere neden olan bu saldırılar, ABD'nin ilk defa hem de topraklarında, bu şekilde bir saldırıya maruz kalması, ABD ve halkını şaşkınlık içinde bırakmıştır. Bununla birlikte, kendilerini risk içerisinde görmeye başlamışlardır (Şanlı, 2015: 2-3). Bu algının aşılması için anında çalışmalara başlansa da değişiminin zaman aldığı belirlenmiştir.

11 Eylül 2001 saldırılarının gerçekleşmesinin hemen ardından, politik çevrede daha uzun dönemli olmakla birlikte, tepkilerin, seçimlerin, politik fırsatların ve stratejilerin gözle görünür etkileri duygusal bir dalga ortaya çıkarmıştır. 11 Eylül 2001 saldırı dalgasının sonuçlarının çok yönlü olduğu açıktır. ABD'de değişken kaygılar yeni politikalar için politik bakış açısı geliştirmiştir. Hem ülke içi hem de dışı için politika hazırlayanlar, yeni etkin çevre üzerinde yararlı olacak politik stratejileri yeniden konumlandırmışlardır. ABD'de saldırılara istinaden devam eden etkin dalga güvenlikle ilgili konularda da yeni politikalar oluşturulmasını zorunlu kılmıştır (Hall and Ross, 2015: 848-866).

ABD, saldırıların ardından politikalarında değişikliğe gitme kararı almıştır. Bireylerin, yatırımcıların algılarının değişmesi için yeniden şekillenme çabaları içerisine girmişlerdir. Ayrıca, yeni yöntemlerin kullanılarak gerçekleştirildiği tespit edilen bu saldırılar sonucunda ABD yeni politikalar oluşturma hususuna daha fazla eğilmişlerdir. Böylece, bir yandan bireylerin, yatırımcıların kendilerini güvensiz bir

ortam içinde buldukları hissiyatını ortadan kaldırmak, diğer bir yandan da yeni güvenlik ve dış politikalarını gözden geçirmek kaçınılmaz olmuştur.

Bush Doktrini olarak bilinen, ABD'nin 2002 Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde ABD'nin yeni politikaları açıklanmıştır (Ulus, 2015: 14). ABD, yeni politikalarındaki stratejisini önalıcı ve önleyici savaş olarak açıklamıştır. Ayrıca bu strateji, dünyanın sadece daha güvenli değil, aynı zamanda daha iyi olmasına yardım etmek amacı taşımaktadır. Bununla birlikte, ABD, bu yoldaki politik ve ekonomik özgürlük, diğer devletlerle barışçıl ilişkiler ve insanlık haklarına saygı olduğunu belirtmiştir (Bush, 2002: 1).

11 Eylül 2001 saldırılarının ardından ABD'de yapılan en önemli değişiklikler arasında, 2004 İstihbarat Reformu ve Terörizmin Engellenmesi, İç Güvenlik Örgütünün kurulması ve terörle mücadele amacıyla çıkarılan Patriot Kanunu yer almaktadır. ABD bu hamleleri, terör örgütlerinin ve üyelerinin tespiti, ortadan kaldırılması vb. durumları engellemek amacıyla gerçekleştirmiştir (Karakaya, 2010: 50-52).

11 Eylül saldırıları ardından görülen değişik siyasi ve askeri yaklaşımlar, dünyayı, ABD'nin uyguladığı politikaların yanında ve karşısında duran olarak ikiye bölerek tek kutuplu bir sistemi meydana getirmiştir (Karaca, 2005: 96). Bununla birlikte, 11 Eylül 2001 eylemlerini izleyen evrede, önleyici ve önlem alıcı saldırılar ABD dış politikasının önemli konusu olmuştur (Mueller vd., 2006: 3). Teröre karşı açılan savaşta, Bush, cesurca 'ya bizimlesiniz ya da karşımızdasınız' açıklaması yapmıştır. Böylece, saldırıların ardından, birdenbire, sadece bireylerin iş hayatı değil, aynı zamanda ABD iç ve dış politikasının temeli de sarsılmıştır (Gupta, 2012: 2).

11 Eylül saldırıları için ABD'nin ekonomik ve askeri gücünün iki simgesinin tercih edilmesi, takip edilen siyasete karşı olunduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte, ABD, saldırılar sonrasında dış politika değişkenlerinde farklı çözümler üretmiş ve değişikliğe gitmiştir. Çünkü, terörist örgütler ile bu örgütleri destekleyenlerin belirlenerek, saldırılar sonrası yeni bir eyleme kalkışmadan engellenmesi zorunluydu (Karakaya, 2010: 34). Böylece, bu saldırı ABD için, yeniden gerçekleşebilecek herhangi bir terörist faaliyetine karşı önlem almayı yeni

stratejiler belirmeyi gerektirmiştir.

2.8.2.11 Eylül 2001 Saldırıların Sonuçları

11 Eylül 2001 yılındaki terörist saldırılar ABD’de ve dünyada, büyük olumsuzlukları beraberinde getirmiştir. ABD, bu saldırılar sonrasında kimseye güvenmeyen ve sürekli herşeyden şüphelenen bir hale gelmiştir. Diğer bir deyişle, ABD korkuya kapılmış ve paniklemiştir. Çünkü ABD’nin, bu saldırılara kadar, güçlü, özgür ve demokratik bir ortamı bulunmaktaydı (Urul, 2008: 134). Buna istinaden, terörizm, küresel ölçekte, demokrasi, özgürlük, ekonomik, sosyal, kültürel vb. ilerlemelere, gelişmelere karşı gerçekleştirilen ve sonuçları 11 Eylül saldırılarında olduğu gibi büyük ölçeklere ulaşabilen bir tehdittir (Abdybaeva, 2005: 116).

11 Eylül 2001 olaylarının belirgin sonuçlarından biri Afganistan’ın işgal edilmesi olarak bilinmektedir. Çünkü, Afganistan’ın bu saldırıların sebebi olduğu söylenmiş ve işgalciler tarafından yeniden bir devlet şekli oluşturulmaya başlanmıştır. Ayrıca, bu aşamada sınırları çizen aktör ise ABD’dir (Acet ve Doğan, 2017: 60-70). Ayrıca, ekonominin gerilemesi, bireylerin seyahat fikrinden uzaklaşması ve güvenlik riski içerisinde olduğunu düşünmesi gibi farklı sonuçları da olmuştur.

11 Eylül’ün ardından küresel bir karmaşa, anlaşmazlık ortamı oluşmuştur. Bu ortamda, ABD, küresel bir güvenlik sağlama arayışları içerisine girmiştir. Ayrıca, saldırılar sonrasında, özgürlük ve demokrasiyi savunanların en başında gelen ABD, demokratik olmayan ülkelere karşı çıkararak savaş ilan etmiştir. Ancak diğer taraftan, iç politikasındaki bu unsurları sınırlandıran önlemler ise tartışılabilir bir ortam meydana getirmiştir (Bektaş, 2007: 5-75).

ABD’de 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra, ulusal güvenliğini sağlamak için, Ortadoğu’ya karşı terörizme savaş ve özgürlüğü amaçlayarak dış politikasında güçlü bir değişim gerçekleştirdi. Bu nedenle, politikasının temel çabası, amaçlarına ulaşmak için Bush yönetiminde Ortadoğu’da demokrasinin sağlanmasıydı. Demokrasi Batı’da yaygın kullanılan, bütün vatandaşlarının özgürlük ve insan haklarının sağlanarak, barış ve istikrarın güvence altına alınmasını kapsayan bir yönetim sistemidir (Daoui, 2010: 1).

ABD, güvenliğini tehdit edecek başka bir saldırının olmaması için güvenlik önlemlerine eğilmiştir. Bununla birlikte, güvenliğini sağlayacak ve açık vermeyecek şekilde daha akılcı stratejiler oluşturmaya çalışmıştır. Böylece, Bush Doktrini veya Önleyici Savaş Doktrini adıyla bilinen saldırıların oluşmasına engel olan bir sistem ortaya çıkarmıştır. ABD, beklenmeyen saldırıların sonucunda güvenliğini arttırmak ve asıl olarak güvenliğini güçlendirmek amacıyla Patriot (Vatanseverlik) Kanunu, 2004 İstihbarat Reformu ve Terörizmin Engellenmesi ile birlikte İç Güvenlik Örgütü'nün kurulması yasalarını oluşturmuştur. Böylece, güvenlik sistemi yeniden yapılandırma sürecine girmiştir (İnaç ve Aktaş, 2013: 7-9).

ABD, saldırıların ardından yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Bununla birlikte, açık bir şekilde yanında olmayanları karşısına almıştır. ABD, dış politikalarında yeni stratejiler belirleyerek yeniden böyle bir durumun yaşanmaması için önlemler almaya çalışmıştır. Ayrıca, güvenlik risk algısının ortadan kaldırılması için özellikle havaalanlarında yeni güvenlik noktaları oluşturmuş ve yeni araçlar kullanmaya başlamışlardır.

Bush yönetimi, Amerika'nın ulusal güvenlik çıkarları ile küresel barış ve refah açısından demokratikleşmenin yaşamsal önemi olduğunu belirtmiştir. Dünyanın tek süpergücü olarak Bush, yönetim, dünya uygarlıklarına, özellikle Orta Doğu'ya, özgürlük getirmenin ABD'nin sorumluluğunda olduğuna inandığını açıklamıştır (Ward, 2006: 89).

12 Eylül 2001'de BM Güvenlik Konseyi, ABD'ye karşı yapılan terörist saldırıyı şiddetle kınadığını açıklamıştır (Byers, 2002: 401). ABD'nin dost ve düşman kavramlarına bakış açısı 11 Eylül saldırılarından sonra farklılaşmıştır. Bu saldırıların ardından, ABD, çıkarları doğrultusunda dünyayı yönlendirmeye çabalamış ve askeri müdahaleyi de bu doğrultuda bir aracı olarak belirlemiştir (Akbaş, 2011: 3).

Bush, 7 Ekim 2001 tarihli konuşmasında, ABD'nin El-Kaide terör kamplarına ve Afganistan'daki Taliban rejimi askeri tesislerini vurmaya başladığını söylemiştir. Bunun nedeninin ise, Taliban yönetiminden, terörist kamplarının kapatılması, El-Kaide ağının liderlerinin teslim edilmesi ve ABD vatandaşları da

dahil tüm yabancı uyrukluların iade edilmesi talebinde bulunulduğunu; ancak bu isteklerinin karşılanmadığı olarak açıklamıştır (Web 1).

Terörist saldırılardan sonraki süreçte, Taliban-El-Kaide arasındaki ilişki öne sürülmüş ve uluslararası askeri müdahale yapılmıştır. Böylece Taliban rejimi yıkılmıştır (Özer vd., 2010:271-272). Bununla birlikte, İngiltere ve NATO ile birlikte, El-Kaidenin Afganistan'da bulunduğu belirtilerek yapılan bu müdahale sonucu Afganistan'da yeniden yapılanma süreci başlamıştır (Çolakoğlu, 2012: 1). Kısaca, BM ve NATO, Afganistan'ın bu yeniden yapılanma aşaması içerisinde yer aldıkları görülmektedir (Yapıcı, 2006: 29).

ABD ve İngiltere'nin Afganistan'a karşı başlattığı saldırı askeri operasyonda (Kalıcı Özgürlük Operasyonu), BM Güvenlik Konseyi'nin net bir yetkilendirmesi olmadığı bilinmektedir. Ancak, bu operasyon BM Antlaşması'nın 51. Maddesine dayandırılarak gerçekleştirilmiştir. Bu maddede bahsedilen ise meşru müdafaa hakkıdır (Halatçı, 2006: 81).

11 Eylül 2001 trajik olaylarının ardından ve Irak'tan gelen tehditle, Bush yönetimi yeni bir ulusal güvenlik stratejisi yayınladı. Bu stratejinin ilk kritik unsuru, düşmanın ilk güç kullanması öncesinde askeri kuvvet kullanılmasını ifade eden önalma kavramıdır (Arend, 2003: 89). ABD, askeri müdahaleyle birlikte, güvenlik stratejilerini de uygulamaya başlamıştır. Böylece, ABD hem dünya üzerindeki hakimiyetini yeniden kanıtlamaya hem de yeni güvenlik önlemleriyle algıları değiştirmeye çalışmıştır.

Saldırıların ardından Irak her ne kadar gündemde olmasa da Bush'un, örneğin, 12 Eylül toplantısında, Irak'taki 2003 savaşını öne çıkaran belirgin ve önemli bir tartışma yaşadığı ifade edilmiştir (Greenstein, 2003: 11). Bununla birlikte, ABD ve İngiltere birlikte, 20 Mart 2003 tarihinde Irak'a Özgürlük Operasyonunu düzenlemişlerdir (Karakaya, 2010: 111).

Neomuhafazakarlar, ABD yönetiminde etkin bir yere sahip olmalarından dolayı, ABD'nin askeri müdahaleyi de içerisine alarak daha aktif bir politika takip etmeleri zorunluluğunu açıklamışlardır. Böylece, 11 Eylül saldırılarıyla bu düşünce

anlayışı giderek kendini belli etmiştir. Bush doktrini, İran, Irak, Suriye, Afganistan ve Kuzey Kore ülkelerine müdahalelerde bulunulacağına dair işaret verilmiştir. Böylece, ABD ilk olarak Afganistan'a, daha sonra Irak'a müdahale etmiştir. Bununla birlikte, bu ülkelerdeki mevcut olan rejimi de yıkmıştır (Şanlı, 2015: 24-25).

11 Eylül saldırıları, geçici olarak yaşam şartlarındaki değişimle birlikte hareketliliğin durması ve azalmasına, New York üretim kapasitesinde düşüşe neden olmuştur (Bram vd., 2002: 5). Böylece, New York finansal altyapıları olumsuz yönde etkilenmiş ve zarar görmüştür. Ayrıca, Manhattan ofislerinin yaklaşık yüzde 30'u yıkılmıştır. Böylece, Manhattan'daki iş kayıplarının da eklenmesiyle zarar seviyesi üst düzeylere çıkmıştır. Fiziksel varlıkların zarar tutarı, özel işletmeler için, 14 milyar doları olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte, bu zarar, New York ve yerel yönetimler için 1.5 milyar ABD doları, federal hükümetler için ise 0.7 milyar ABD doları olarak söylenmektedir. Bununla birlikte, ikiyüz (200) bine yakın çalışan zarar görmüş veya New York dışına geçici bir süre de olsa taşınmışlardır (Koh, 2007:131).

Bireyler, saldırıların ardından hem maddi hem manevi zararlarla karşılaşmıştır. İş yerlerini yıkılması, birçok endüstrideki ekonomik gerileme, istihdam kaybı vb. durumlar bireylerin hayatlarını zorlaştırmıştır. Bir yandan korku ve risk içerisinde olduğunu düşünen diğer bir yandan maddi kayba uğrayan bireyler farklı çözümler üreterek hayatlarını devam ettirmeye çalışmışlardır.

11 Eylül saldırıları doğrudan ABD hedef alınarak yapılmasına rağmen, ABD finansal piyasaları, dünyadaki diğer ülkelerdeki finans piyasalarına göre daha az zamanda toparlanmıştır. ABD ve Dünya borsalarına olan etkisi araştırılarak, ABD borsasının 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası eski seviyesine gelmesi yalnızca 40 gün almışken, diğer finansal piyasaların bu ölçüde esnek davranmadıkları tespit edilmiştir. Ayrıca, bu duruma örnek olarak, 11 Eylül 2001 saldırılarını izleyen 11 günlük süre zarfında Norveç borsasının yüzde 25 oranında düşüşe uğraması ve eski seviyesine gelmesinin ise 107 gün alması gösterilebilmektedir (Chen ve Siems, 2004: 356-360).

11 Eylül 2001 saldırıları sonucu yaklaşık 3000 insan ölmesi durumuna ek olarak, ekonomik maliyetin durumu oldukça dikkate değerdir. Bu saldırılardan

etkilenen şehirlerde maaş ve ücret gelirlerinde 3.6 milyar ABD doları ile 6.4 milyar ABD doları arasında azalma olduğu görülmüştür. Ölen çalışanların hayatları boyunca kazanç kayıpları 7.8 milyar ABD doları kapsamaktadır Bununla birlikte, saldırılar sonucu para kaybı, taşınmaz mal kaybı ve zarar gören alanların düzenlenmesi ve restorasyonunu içeren doğrudan (birincil) maliyetlerin 30 milyar ABD doları üzerinde olduğu tahmin edilmektedir (IEP, 2016: 40; Bram vd., 2002: 5).

Tablo 2: Uluslararası Yolcu Sayısı-Gelir-Büyüme

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Yolcu Gelirleri (milyar dolar)	329	307	306	322	379	413
Yolcu Sayısı Büyüme %	8,6	-2,7	1,0	2,3	14,9	7,0
Yolcu Sayıları (milyon)	1,828	1,793	1,792	1,849	2,064	2,211

Kaynak:IATA, The Impact of September 11 2001 on Aviation, 2011: 3, <https://www.iata.org/pressroom/Documents/impact-9-11-aviation.pdf> adresinden 15 Mayıs 2016 tarihinde alınmıştır.

Tablo 2'ye bakıldığında, 2000 ve 2005 yılları arasındaki yolcu gelir büyümesi görülmektedir. Ayrıca, bu tabloya göre, 2000 yılında 329 olan yolcu gelirlerinin 2001 yılında 307 milyar dolara düştüğü görülmektedir. Bununla birlikte, yolcu sayısı 2001 yılında bir önceki yıla oranla -2.7 oranında düşüş yaşayarak 1,793 milyona gerilediği tespit edilmiştir. Aynı zamanda, bu tabloda görüldüğü gibi, 2001 yılından sonra havayollarının yavaşta olsa toparlanmaya başlamıştır.

Havayolu endüstrisi 11 Eylül 2001 saldırılarından doğrudan etkilenmiştir. Ticari amaçlı havayolu endüstrisi ekonominin yavaşlamasıyla oldukça zor durumlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu saldırılar olmadan önceki 2001'deki kar çok aşağılara düşmüştür. Bununla birlikte, genellikle en önemli dönem olarak bilinen 2000'in üçüncü çeyreğindeki finansal sonuçlar da talepteki azalmayı dikkate değer bir şekilde göstermektedir (Drakos, 2004: 435-436).

Tablo 3: Havayolları Trafik İstatistikleri (Eylül 2001)

Yıl	Ay	Ücretli Yolcu Mil (Bin)	Sefer Sayısı
2000	Eylül	55,094.010	659,778
2001	Ağustos	66,968.088	706,038
2001	Eylül	38,032.523	528,731

Kaynak: BTS, Airline Traffic Statistics, <https://www.bts.gov/browse-statistical-products-and-data/bts-publications/data-bank-28ds-t-100-domestic-segment-data>; <https://www.bts.gov/browse-statistical-products-and-data/bts-publications/data-bank-21-form-41-schedule-t-2-t-100> adresinden 02.02.2017 tarihinde alınmıştır.

Tablo 3'e göre, 2000 yılı eylül ayı ücretli yolcu mili 55 milyar olarak gerçekleşmiştir. Aynı zamanda, 2001 yılının ağustos ayında ücretli yolcu mili 66.9 milyar; aynı yılın eylül ayında ise bu rakamın 38 milyar olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, 2001 saldırıları ile birlikte, havayolları ücretli yolcu milinin oldukça aşağılara çekildiği görülmektedir. Bununla birlikte, Tablo 4'e göre, bu saldırıların ardından sefer sayıları da düşmüştür.

Tablo 4: 2000-2004 Yılları arasında Terörizmin Maliyeti

	2000	2001	2002	2003	2004
MİLYAR DOLAR	4.93	51.51	7.65	5.42	10.99

Kaynak: IEP, 2015: 63, <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/11/Global-Terrorism-Index-2015.pdf> adresinden 10 Mayıs 2017 tarihinde alınmıştır.

Tablo 4'te, yıllar bazında terörizmin sebep olduğu maliyetler görülmektedir. 2000 yılında terör maliyeti, 4.93 milyar dolar olarak belirlenmiştir. Ancak; 2001 yılındaki terör maliyetinin, 51.51 milyar dolar olduğu açıklanmıştır. Bu bağlamda, Tablo 4'e bakıldığında, terör faaliyetlerinin ülkelere terörizm maliyeti olarak geri dönmektedir.

11 Eylül 2001 saldırılarının ABD ve dünyadaki etkilerinin büyüklüğü finansal pazarlarda oldukça bellidir. Tüketiciler tarafından değişen risk algısı, birbirini tamamlayan havayolu trafiği, konaklama hizmetleri ve uçaklardaki talebi

düşürmüştür. Havayolları aynı zamanda yüksek sigorta primleriyle yüzyüze kalmıştır ve havayolları işletmeleri değişim gösteren düşük borsa değerlerini paylaşarak 11 Eylül 2001 saldırılarının zararını göstermiştir (Brück and Bengt-Arne Wickström, 2004: 4-5).

11 Eylül saldırıları, birçok insanın yaşamında, felaket, travma ve üzüntüye yol açan yıkıcı bir etki meydana getirdi. Ayrıca, saldırıların çarpıcı uyarıcıları, hatırlatıcıları duygusal yansımaları tetiklemeye sürekli devam ettiği görülmektedir (Foner, 2005: 6). ABD toplumunda 11 Eylül saldırılarının derin izler bıraktığı açık bir şekilde görülmektedir. Bireyler, belirli bir süre korkuyla ve güvensiz bir ortamda hayatlarını sürdürdükleri algısı içinde yaşamışlardır.

11 Eylül 2001 saldırıları sonucunda, dünya üzerinde yoğunlukla küresel gösteri, hareket, tedirginlik vb. birçok kavram kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, bu saldırılar, dünyayı küresel bir gösteri ortamına dönüştürmüştür. Çünkü, herkes, bu saldırıları canlı bir şekilde ev, işyeri vb. konumlardan izlemiştir. Böylece, herkes tedirgin ve korku dolu bir şekilde hareket etmeye başlamıştır. Ayrıca, insanlar sarsılmış ve toplumsal bir travma ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, iki taraflı yani psiko-sosyal açıdan da bakıldığında, korkmuş ve tedirgin ABD vatandaşının birbirine bağlarını arttırdığı; ancak Müslümanlara karşı ön yargıya sahip olmalarına sebep olmuştur (Özer, 2007: 19).

11 Eylül saldırılarının ardından, ABD dünyayı biz ve onlar olarak ayırarak yeni sınırlamalar çizmiştir. Bu ayırım, müslüman ve ABD vatandaşları arasındaki ayırım olarak belirtilmiştir. Bununla birlikte, saldırılar her ne kadar büyük korku ve travma yaşatmış olsa da ABD vatandaşı, sürekli kendini düşünen, bireyselci yapısından çıkıp milliyetçiliğe ve ulusal bağlılığa önem vermeye başlamıştır (Skocpol, 2002: 537-540).

ABD saldırılarla birlikte büyük bir sarsıntı yaşamış olsa da manevi açıdan birbirlerine daha da yakınlaşmıştır. Ayrıca, sadece ekonomik açıdan değil aynı zamanda sosyo-kültürel açıdanda etkilenen ABD, farklı yöntemlerle algıları kırmaya ve daha güvenli, demokratik bir ortam oluşturmaya uğraşmıştır.

2.8.3. 2008 Küresel Ekonomik Krizinin Nedenleri ve Krizden Etkilenen Endüstriler

Tüketici taleplerinin aşırı yükselmesi veya düşmesi ile bağlantılı olan ekonomik kriz, taleplerin artması ile devamlı ve yüksek oranlı enflasyon şeklinde ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda, ekonomik kriz, tüketici taleplerinin düşmesine bağlı olarak yatırımların küçülmesi ile kendini gösterebilmektedir (Yıldız ve Durgun, 2010: 1-2). 2008 Ekonomik Krizi oluşumunda yer alan türev ürünlerin oldukça karışık ve yüksek hacimli olması bu krizin, diğer krizlerden ayırt edici bir nitelik kazanmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, küresel bir nitelik kazanarak anında dünya ölçeğine ulaşması da bir diğer ayırt edici özelliği olarak açıklanmıştır. Böylece, finansal piyasalarda panik ve korku ortaya çıkmıştır (Bocutoğlu ve Ekinci, 2009: 69).

Dünya ekonomisini yönlendiren en önemli ekonomilerden biri de ABD ekonomisidir. ABD ekonomisinde ortaya çıkan herhangi bir kriz dünya ekonomisini de etkileyecek ve yönlendirecek bir niteliğe sahiptir. Bu nedenle, ABD’de ortaya çıkan ve daha sonra küresel bir boyuta ulaşan 2008 küresel ekonomik krizi neredeyse birçok dünya ülkesi ve ekonomisine negatif olarak yansımıştır (Yıldırım, 2010: 47-48). Bu bağlamda; bu ekonomik kriz; ABD kaynaklıdır ancak; kısa bir zaman zarfında küresel bir kriz olarak tüm dünyayı etkileyecek bir kriz halini almıştır (Karaatlı vd., 2009: 159).

Ekonomik krizler, birçok endüstrinin gerilemesi, işsizlik problemleri, iş küçülmeleri, iflaslar vb. durumları ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Özellikle, krizlerin, tıpkı terör saldırılarında olduğu gibi, şiddetinin yüksek olması ülkelerin ekonomilerine daha büyük zarar vermesiyle sonuçlanmaktadır. Bununla birlikte, küreselleşmenin de etkisiyle, bir ülkedeki krizin anında diğerlerine de sıçrayacak olması, ekonomik krizlerin boyutunun daha da arttırmasına sebep olacaktır. Bu duruma örnek olarak, küresel krizlerin önemlileri arasında yer alan ve ABD’de ortaya çıkan 2008 Ekonomik Krizi verilebilir.

2008 yılındaki kriz, ABD’deki mortgage olarak bilinen ipotekli konut kredilerindeki sorun sonucunda patlak vermiş olan bir süreç olarak bilinmektedir.

Ayrıca, türev piyasaların düzenleme yapılmadan giderek büyümesinin de bu krizin patlamasının bir diğer önemli nedenidir. Bununla birlikte, 2008’de neredeyse bütün dünya ülkelerinin merkez bankalarının faizlerini aşağı çektiği ifade edilmektedir. Ayrıca, piyasaları likidite ettikleri de görülmüştür (Apak, 2009:13).

2007 yılının ortalarından itibaren kendini gösteren bu ekonomik kriz, bütün finans sektörünü de içerisine alarak uluslararası ölçüğe yayılmıştır (Durgun, 2010: 58). Mortgage sisteminde, bireyler bu krediyi alabilmek için yetkili kurum veya kuruluşa gitmektedir. Kurum veya kuruluş uzman görüşüne de dayanarak bir bedel ortaya çıkarmaktadır. Daha sonra, kredi için başvuran kişinin ödeme imkânlarının değerlendirilmesi ve belirlenmesi ile birlikte başlatılmaktadır. Bu süreçte, mortgage sistemine göre, konut alma talebi olanlar kredi veren kurum veya kuruluşlardan faiz seçeneklerinden birini tercih ederek kredi almaktadırlar. Ancak, bu sistem özelliğine göre, kredi notu düşük olan ve kredi geçmişi iyi olmayanlara, kredi geçmişi iyi olanlara sunulan faizden daha fazla faiz ödemeleri şartıyla kredi alma imkânı sağlanmıştır. Böylece, maddi durumu yetersiz olan, uygun ödeme imkânı bulunmayan vb. durumda olan kişiler de kredi alabilmişlerdir. Bu bağlamda kurum veya kuruluşlar, yüksek risk alıp kredileri bireylere sunmuşlardır (Kadioğlu, 2010: 24).

Kredi ve emlak fiyatlarının birden artması, finansal düzenlemelerdeki zayıflıklar, yanlış fiyatlandırma gibi nedenlerle ekonomide kırılmalıklar ortaya çıkmış ve ABD’de başlayarak dünyaya yayılan küresel ekonomik kriz meydana gelmiştir. Ayrıca, subprime mortgage pazarının çökmesi de krizi güçlendiren nedenler arasında yer almaktadır (IMF, 2010: 9). 2008 Ekonomik Krizi ABD’de başlasa da bu kriz neredeyse bütün dünyayı etkisi altına almayı başarmıştır. Ekonomik açıdan yapılan hatalar bu krizin ortaya çıkmasına imkan sağlamıştır.

ABD ekonomisi, yatırım isteklerinin yükselmesini içeriden gerçekleştiren kısıtlarla engelleyememiştir ve böylece cari açık ortaya çıkmıştır. Böylece, bu açığın üst seviyelerde seyretmesi de 2008 Küresel Krizi’nin ortaya çıkmasındaki bir başka neden olarak ifade edilmektedir. Ayrıca, bu kriz, firmaların farklı işlemleri sonucu ortaya çıkan risklerin satışa konu sözleşmeler olan türev ürünlerini de içerisine alarak dünya genelindeki tüm ülkelere yayılmış ve etkilemiştir (Göçer, 2012: 18-21).

Mortgage kredilerinin geri ödemeleri konusunda sorunların ortaya çıkmasıyla birlikte sistem olumsuz yönde etkilenmiştir. Böylece, bu süreçte, 2007 yılı ikinci çeyreğinin ardından krizle karşı karşıya kalındığı gözlemlenmiştir (Karaatlı vd., 2009: 146). ABD’de, 1991 yılından itibaren faiz oranları gerekenin altında olmuş ve bu şekilde tutulmuştur. Böylece, sermaye artarak ve genişleyerek ABD’deki bireylerin tüketim harcamaları artmıştır. Bununla birlikte, konut fiyatlarında yükselme tespit edilmiş olup bankaların da ipotek halinde olan konut kredilerindeki yükselmeyi onayladığı belirlenmiştir (Engin ve Göllüce, 2016: 29).

2008 Ekonomik Krizi, bireylerin gelir düzeylerine bakılmadan kredi verilmesiyle birlikte finansal açıkların ortaya çıkmasıyla bağlantılıdır. Bireyler, gelir düzeyinin üstünde olan bu kredileri ödeyemediklerinde para akışı engellenmiş ve açık verilmiştir. Böylece, yavaş yavaş finansal piyasalar düşüşe geçmiştir. Bu krizin bireylerin tüketimini durdurması ile daha da belirgin hale gelmeye başlamıştır.

2008 Ekonomik Krizi sürecinde, bankaların kredi vermediği, finansal piyasa güveninin ve finansal düzenin ortadan kalktığı bir durumla karşı karşıya kalındığı görülmüştür. Bununla birlikte bu kriz; bireyleri fazla tüketime yöneltme, kredilerin yayılması ve büyümesi, kredi derecelendiren kurumların riskleri belirlemede ve kamuoyu bilgilendirilmeye önem vermeyerek ihmal etmeleri ile krize işaret eden ortamı gözardı etmeleri vb. nedenlerle ortaya çıkmıştır (Kırcı, 2016: 467-468). Bireylerin tüketimi azalttığı, kendi yaşam şartlarını devam ettirmeye çalıştığı bu dönemde, amacı dinlenmek üzerine kurulu olan turizm hareketleri de yavaşlamıştır. Bireyler, dinlenmek veya eğlenmek amaçlı seyahatler için para harcayabilecek konumdan çıkmışlardır.

Turizm endüstrisi, uluslararası ölçekte gerçekleşen birçok olayda olduğu gibi, 2008 küresel ekonomik krizinden de etkilenmiştir. 2008 yılının sonuna doğru başlayan ve 2009 yılının başlarında devam eden bu kriz, turizme olumsuz yönde yansımış olup tüm dünyadaki turizm hareketlerini etkilemiştir (Akın vd., 2012: 66). Bireylerin borçlarını ödeyemediği bir durumda, kendi özel istekleri için harcama yapmaları imkansız bir durumdur. Turizm de para kazanma amacı olmadan yapılan seyahatler bütünü olarak düşünüldüğünde bu krizin turist sayısı ve gelirine düşüş olarak yansımaları olağan bir durum olarak değerlendirilmektedir.

2008 Ekonomik Krizi'nden etkilenen endüstriler arasında en başta konut piyasası yani gayrimenkul sektörü vardır. Bu sektördeki büyüme ve genişlemenin azaldığının tespit edilmiştir. Bununla birlikte, inşaat, finans ve sigorta sektörlerinde de büyümenin yavaşladığı görülmüştür. Ayrıca, kamu sektörü ile hizmet sektörünü de etkileyerek fiyat artışlarının düşmesine neden olmuştur. Hizmet sektöründeki bu yavaşlamanın sebebinin, gayrimenkul, sigorta, finans vb. sektöründeki yavaşlamanın etkili olduğu bilinmektedir (Karaatlı vd., 2009: 146). Bu krizin temel olarak konut piyasasından çıkması ilk olarak bu piyasanın etkilenmesiyle sonuçlanmıştır. Bununla birlikte gittikçe yayılan bu kriz sadece konut piyasasıyla kalmamış hizmet sektörüne de sıçramış ve turizm endüstrisinde ekonomik bozulmasında rol oynamıştır.

2008 küresel ekonomik krizi, 1929 dünya ekonomik bunalımı olarak adlandırılan krizle karşılaştırılmaktadır. Bu bağlamda, 2008 küresel ekonomik krizinin, 1929 krizinden sonraki en önemli kriz olduğu ifade edilmektedir. Bu süreçte, istihdamda küçülmeler meydana gelmiştir ve böylece gelir seviyesinde azalmalar ortaya çıkmıştır. Bireylerin gelirlerinde yaşanan düşüşler, olağan ihtiyaçları dışında yapacakları harcamaları durdurmalarına veya alt seviyelere düşürmelerine neden olmuştur. Bu bağlamda, uluslararası turizm hareketleri de bu krizden kaynaklı olumsuz yönde etkilenmiştir. Uluslararası turizm hareketlerine katılan kişi sayısında büyük oranda düşüşler yaşandığı belirlenmiştir. Sonuç olarak, konutlarla alakalı problemler nedeniyle patlak veren bu kriz diğer sektörler, endüstrilere de yayılmıştır (Yıldız ve Durgun, 2010: 4-11).

Küresel turizm hareketleri ve turizm işletmeleri de diğer birçok endüstri gibi ekonomik ve finansal krizden şiddetli bir şekilde etkilenmiştir. Bu krizde ardından, dünyadaki finansal kurumlar tarafından turist gelişlerinin olumsuz yönde etkilendiği belirlenmiştir (Papatheodorou vd., 2010: 39). Böylece, turizm endüstrisi içerisinde yer alan havayolu işletmeleri, seyahat acentaları, tur operatörleri, konaklama işletmeleri, yiyecek-içecek işletmeleri de doğrudan bu krizden etkilenmiştir. Turizm işletmeleri, tüketimlerini azaltmak zorunda kalan turistlerin talep düşüklüğüyle karşı karşıya kalmıştır. Bu bağlamda turizm endüstrisinde, dünya ölçeğinde, turist sayısı ve gelirlerinde zorunlu bir azalma yaşamıştır.

Turizmin küreselleşmesi pazar payının ve kar oranının artmasına ek olarak uluslararası ölçekteki turizm faaliyetlerinin de hızlı bir şekilde genişlemesini sağlamıştır. Bu bağlamda, turizm işletmelerinin, küresel ortamda gerçekleşen birçok krizden etkilenmesi anlamına gelmektedir. Ülkelerdeki sosyal, ekonomik, politik değişikliklere maruz kalan turizm işletmelerinin krizlerle ve benzer problemlerle ilgili risklerle yüzyüze kalması karmaşa ortamını oluşturmaktadır (Ritchie, 2004: 670).

2008 küresel ekonomik krizi ile birlikte yeniden turizm endüstrisinin kırılğan ve hassas olan yapısı ortaya çıkmıştır. 11 Eylül saldırıları ile birlikte büyük kayıplar yaşayan turizm endüstrisi bu ekonomik krizle de yeniden talep düşüklüğü ile karşı karşıya kalmıştır. Turizm işletmeleri için ekonomik kriz olabileceğinin bahsi bile turistlerin iptallere veya ertelemelere yönelmesini sağlamıştır (Durgun ve Gövdere, 2011: 143).

2008 Ekonomik Krizi sürecinde, turizm endüstrisi zincirindeki işletmeler bireylerin gelir düzeylerini yeniden düzenlemesini beklemek zorunda kalmışlardır. Ayrıca, ekonomik kriz ortamında hayatlarına devam edemeyen ve iflas eden işletmelerde mevcuttur. Bu bağlamda, turizm, ekonomik bozulmaların en başta etkileyeceği endüstri olduğunu yine kanıtlamıştır.

2.8.4. 2008 Ekonomik Krizi'nin Sonuçları

2009 ve 2010 yılında bireysel tüketiciler dünya ekonomik durgunluğunun sert bir şekilde etkisi altında kaldı. 2007 yılının yazında ABD'de başlayan ve Avrupa'ya ve daha sonra da 2008 yılında dünyanın geri kalanına yayılarak neredeyse bütün ülkeleri hakimiyeti altına almıştır (Bronner ve Hoog, 2012: 1048). Konut piyasalarındaki sorun nedeniyle patlak veren ve devam bu kriz ülkelerin ekonomilerinin bozulmalarına neden olmuştur. Aynı zamanda, sadece konut piyasaları ile kalmamış birçok endüstriye yansıyan bir kriz haline dönüşmüştür.

2008 yılında ABD'de ortaya çıkan ekonomik kriz, çok sürmeden birçok dünya ekonomisini etkisi altına almıştır. Dünya ekonomisinin yavaşladığı, hatta durduğu bu dönemde, üretimin daraldığı görülmüştür (Yıldırım, 2010: 54). Ayrıca,

maliye politikalarının, devletin ekonomiye müdahil olmasında araç olarak kullanılması durumunu yeniden ortaya çıkarmıştır. Neoliberal düşünce çerçevesinde (1970’li yıllardan sonra kabul edilen) etkin olmadığı düşünülen maliye politikaların tekrar değerlendirilmesi söylemleri ortaya çıkmıştır (Tabar ve Tokathoğlu, 2018: 28).

2008 küresel ekonomik kriz ile birlikte oluşan kayıplar, krizin çıkış noktası olan ABD’nin ekonomisinde meydana geldiği bilinmektedir. Ancak, kayıplar öncelikle ABD ekonomisinde ortaya çıkmasına rağmen, ABD bankalarına göre Avrupa ülkelerinin bankalarının (özellikle Almanya, Fransa ve İngiltere) kayıplarının daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Böylece, küçülen finans olanakları ve kredi miktar kısıtlamalarının bu krizin etki alanını genişlettiği belirlenmiştir (Duman, 2011: 100).

2008 yılında reel gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH)’daki ciddi düşüşten sonra, 2009 yılı tahminleri dünya üretiminin daha düşük seviyelerde bir istikrara kavuştuğunu işaret etmesine rağmen, belirli bir süre zarfında, temel turizm kaynaklarında işsizliğin hala arttığı; döviz kurlarının ve petrol fiyatlarının hala dalgalandığı ve banka kredisi olanaklarındaki kısıtlamaların devam ettiği açıklanmıştır (Papatheodorou vd., 2010: 39). 2008 Ekonomik Kriz, turizmde, işsizlik, işletmelerde küçülme, yatırımlarda azalma vb. şeklinde kendini göstermiştir. Bireylerin seyahatlerindeki azalma doğal olarak turizm gelirlerinin düşmesine neden olmuştur.

2008 yılında kendini göstererek 2009 yılında tam anlamıyla patlak veren küresel ekonomik krizi sonucunda birçok ülkede üretim daralması yaşanmıştır. Bu kriz sonrası hemen planlanan ve uygulanan maliye politikasından istenilen verim alınmamıştır. Böylece, finans piyasaları istenilen desteği görememiştir. Ayrıca, uluslararası ölçekte, hem talep hem de arz düşüşleri yaşanmıştır (Can ve Karataş, 2014: 12-15). Arz ve talep düşüklüğü, tek bir endüstri de değil, birçok endüstri de kendini göstermiştir.

ABD’de başlayan 2008 Ekonomik Krizi 2009 yılında küreselleşmenin de etkisiyle, uluslararası bir durgunluk ortamı oluşmuştur. Böylece, diğer devletler de bu krizden, dünya finans sistemindeki uluslararası ticaret oranları ve paylarına

istinaden etkilenmiştir. Ayrıca, uluslararası ticaret, hammadde ithalatına bağlı olan devletlerin ekonomik gelişme ve büyümelerinin oldukça yavaşladığı görülmüştür. Uluslararası ortamda neredeyse bütün dünya merkez bankaları ile hükümetlerin para ve mali konulardaki politikalarında düzenlemeler yaptıkları tespit edilmiştir. Ayrıca, ABD'deki finans kurum ve kuruluşlarının iflasa doğru gittiği görülmüştür. Ayrıca, bazı şirketler, Hazine Bankası vasıtasıyla, kamulaştırılmıştır. Bu durumla ilgili ABD vatandaşlarının memnun olmadıkları ortaya çıkmıştır (Sarı, 2016: 111-119).

2008 Ekonomik Krizi'nin bir diğer sonucunun likidite sorunu olduğu belirtilmiştir. Likidite sorunun ciddi boyutlara ulaşmış ve piyasadaki kırgınlık yükselmiştir. Bunun sonucunda ise krediye bağlı olarak çalışan bütün piyasalar önemli derecede bu ekonomik krizden olumsuz yönde payını almıştır. Ayrıca, Euro , 2008 krizi ile birlikte Dolar karşısında değer kazanmıştır yani yükselişe geçmiştir. Ayrıca, Yen'in 2008 Ekonomik Krizi'yle birlikte Dolar karşısında, son 14 yılın en üst düzeyine çıktığı belirlenmiştir. Kriz sonucunda aynı zamanda, finansal kurumlara olan güven ve itimat oldukça düşmüştür (Kadıoğlu, 2010: 34-57).

Küresel ekonomik kriz birçok erken tahmin rakamlarından daha derindir ve toparlanma ise kademeli ve çeşitli şekillerde olduğu bilinmektedir. Bazı ülkelerin büyümesi yavaş olmasına rağmen, hala bu deneyimi olumlu karşılarsa da 2. Dünya Savaşı'ndan beri dünya brüt gelire dair ABD'nin düşüncesi düştüğü yönünde olmuştur. Küresel ekonomik kriz, ciddi bir şekilde ve dünya genelinde farklı etkiler meydana getirmiştir. Kriz başladığından beri çoğu ülke, bölge, kalkınma ve zorluk seviyesine göre değişen olumsuz etkileri olduğu yönünde bildirim yapmıştır. Bu kriz sonucunda, dünya ölçeğinde, işsizlik artışı, ekonomik daralma, büyümenin yavaşlaması, ödemeler dengesi ve ticari dengedeki olumsuz etkiler, doğrudan yabancı yatırım seviyesindeki küçülme, dünya ticaretinde daralma, turizmin gelirinin azalması, kredi ve ticari finansmana ulaşma zorluğu gibi problemler ortaya çıkmıştır (United Nations, 2009: 3).

Tablo 5: Reel Toplam Yurtiçi Talep (%)

Ülkeler	Ortalama								
	1995-2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Gelişmiş Ülkeler	2,9	2,6	2,8	2,4	-0,4	-3,8	2,9	1,3	1,0
ABD	3,7	3,2	2,6	1,2	-1,5	-4,0	2,8	1,7	2,1

Kaynak: IMF, World Economic Outlook (April), 2013: 150, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2016/12/31/World-Economic-Outlook-April-2013-Hopes-Realities-Risks-40201> adresinden 09.03.2019 tarihinde alınmıştır.

Tablo 5'e göre, 2006'da gelişmiş ülkelerde yüzde 2,8 olan oranın 2007'de yüzde 2,4 olduğu ve böylece talep daralmasının başladığı görülmektedir. Aynı zamanda, gelişmiş ülkelerde 2008 yılında yüzde -0,4 ve 2009'da yüzde -3,8 oranında talepte daralma söz konusudur. Bununla birlikte, 2010 yılında daralma toparlanmaya başlamış gibi görünse de yine oranın düşük olduğu göze çarpmaktadır.

Tablo 6: İşgücüne Katılma Oranı (%)

Toplam	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Dünya	65,2	65,0	64,8	64,6	64,3	64,1	64,1	64,1
Gelişmiş Ekonomiler ve AB	60,3	60,5	60,6	60,8	60,5	60,3	60,0	60,0

Kaynak: ILO, 2013:138, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_202326.pdf adresinden 10 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

Tablo 6'ya bakıldığında, dünya ölçeğinde işgücüne katılma oranının 2007 yılında yüzde 64,8 azaldığı görülmektedir. 2008 ve 2009 yıllarında ise bu düşüş devam etmiştir. Bununla birlikte, işgücüne katılma oranının son yıllarda artmış gibi görünmesine rağmen ilk yıllardaki yüzde 65'lik oranı yakalayamadığı açıktır.

2008 küresel ekonomik krizinin ekonomik açıdan sonuçları değerlendirildiğinde, ihracatın azaldığı, vergi gelirlerinin düştüğü ve işsizliğin arttığı gözlemlenmiştir. Hükümetlerin, artan işsizlik, istihdam sorunu, düşen vergi gelirleri,

durgun ekonomik şartlarla ilgili geleneksel para ve maliye politikasına geri döndüğü belirlenmiştir. Böylece, ABD ve diğer ülkeler kurtarma paketler oluşturmak zorunda kalmıştır (Nanto, 2008: 3-5). Ülkeler, kurtarma paketlerini oluşturarak birçok endüstrideki bu düşüşleri yeniden yukarıya çekme çabası içine girmişlerdir.

Küresel ekonomik kriz, siyasi alanı da etkisi altında almıştır. ABD, bu krize çözüm üretebilmek için siyasi dönüşümler uygulamaya koymuştur. IMF gibi uluslararası kuruluşlarda kurumsal ve finansal hukuki yapıya tekrardan şekil vermek siyasi olarak tekrar bir yapılanma süreci ortaya çıkaracaktır. Bu bağlamda ekonomik krizler, siyasi seçim tercihlerini değiştirecektir. Bununla birlikte, dolar değerindeki değişiklikler de küresel krizin siyasi sonucu olarak gösterilmektedir (Aybar vd., 2009: 34-41).

Devletin merkeziliği, küreselleşmenin zorunluluklarına yönelik politika yanıtlarındaki ulusal değişimlerle açıkça ortaya konabilir ve aynı zamanda, daha da önemlisi, tüm önlemlerin alınmaması nedeniyle çağdaş ekonomik reformun serbestleştirilmesiyle tamamen alakalıdır (Phillips, 1998: 19). 2008 küresel krizi sonucunda devletin müdahale etme niteliğini yeniden ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, bu krizle birlikte küreselleşme ve emek ortamını etkilediği görülmektedir. Devletler işgücü politikalarını, bu kriz ortamında kendi vatandaşlarını koruyacak şekilde planlamışlardır (Ay ve Uçar, 2015: 28). Devletler, artık içerisinde yaşadığı ortamı daha iyi şartlar ve koşullar sağlayarak iyileştirmek için çabalama aşamasına geçmiştir. Devlet müdahalesiyle ekonomik krizlerin sonucunda oluşam ortam yeniden şekillendirilmeye çalışılmıştır.

Ekonomik krizlerin küresel boyutlara geldiği zaman devletlerin davranış şekillerinin etkilendiği görülmektedir. Küresel boyutta gerçekleşen ekonomik krizler hem dış politikayı hem de uluslararası ilişkilerdeki görünüme yansımaktadır. Bununla birlikte, ekonomi, politikaları aracılığıyla istihdam oluşturulması önemli bir konudur. Bireyler, istihdamla birlikte ekonomik varlıkları elde edebilmektedirler. Bu sebeplerden ötürü, ekonomik krizler istihdamı olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, devletlerin krizlere karşı davranışlarındaki değişiklikler hem iç hem de dış politikayı ilgilendirmektedir (Ateş, 2010: 915).

Ekonomik politika reformunun büyük bölümü çoğunlukla politik veya ekonomik krizlere yanıt olarak gerçekleşmiştir. Güçlü ülkeler, ekonomik krizleri politik krizlerle birleşerek ortaya çıkabilmektedir (Sally, 2008: 67-79). Ayrıca, kamu harcamaları, ekonomi içerisinde özel sektörün yerinin ve etkinliğinin düşmesi de devlet için politik ve siyasi sonuçların ortaya çıkmasına neden olduğu belirlenmiştir (Ateş, 2010: 921). Bu bağlamda, 2008 krizi de ekonomik olarak ortaya çıkmış olsa da politik, siyasi etkilerinin de olduğu görülmektedir. Ayrıca, devlet müdahalesi yeniden şekillenerek ekonomik bozulmaların düzenlenmesi için yeniden stratejiler üretilmiştir.

Finansal krizler, üretim ve yatırımı etkileyerek ülkelerin diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini de etkilemektedir. Böylece, ekonomi piyasalarında yaşanan korku, daha fazla olumsuzluğun ortaya çıkmasına neden olacaktır (Koyuncu ve Şenses, 2004: 3). Bununla birlikte, küresel ekonomik krizin, finansal piyasaları etkilemiş olsa da işsizlik ve bağlantılı olarak gelir azalmasına neden olarak bireylerin yaşam şartlarını alt seviyelere düşürdüğü bilinmektedir.

2008 küresel ekonomik krizin, dünya ülkelerinde, ekonomik olduğu kadar sosyo-kültürel sonuçlar açısından da iz bıraktığı görülmektedir. Bu krizin ardından istihdam sorunu ortaya çıkmış ve birçok insanın işsiz kaldığı belirlenmiştir. Böylece, yoksulluk büyük kitlelere ulaşmıştır. Bunun sonucunda sosyal kalkınmanın zorluğu ortaya çıkmıştır (Kutlu ve Demirci, 2011: 132).

ABD'deki işsizliğin oldukça üst düzeylerde olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda; işletmeler, bireyler, aileler, işsizler için teşvik oluşturma, sağlık, bilim ve araştırma vb. için kaynak oluşturulmasına yönelik bir kurtarma paketi meydana getirilmiştir (Kadıoğlu, 2010: 61).

2008 Ekonomik Krizi'nden sonra bozulan bireylerin yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla çalışmalar başlatılmıştır. Bireylerin yaşam koşullarının iyileşmesi demek, işsizliğin düşmesi, gelir seviyelerinin düzelmesi ve tüketimin yeniden artması demektir. Böylece, krizin sonuçları ortadan kaldırılarak yeniden hayata dönüş sağlanmış olacaktır. Bireyler sadece ekonomik değil, sosyal anlamda da refaha kavuşacaklardır. Çünkü, bireylerin gelir seviyelerinin düşmesi, sosyal

hayata katılamayacaklarının göstergesidir. Bireyler, belirli seviyelerde de olsa kendilerini iyi vakit geçirecekleri faaliyetlere yöneldiklerinde rahatlamaktadırlar. Bu nedenle, bireyler, ekonomik düzenlerini sağladıklarında yeniden hayata karışacak ve kısıtlı yaşam koşullarını genişleterek yeniden tüketime yöneleceklerdir.

Küresel kriz sonucunda, bütçe harcamalarına bazı kısıtlamalar getirilmeye çalışılmıştır. Bu kısıtlamaların sağlık, eğitim, sosyal yardım gibi alanlarda olduğu gözlemlenmiştir. Böylece, bireylerin sosyo-ekonomik durumları zayıflamaya başladığı görülmektedir (Koyuncu ve Şenses; 2004: 3).

2008 küresel ekonomik krizi, çok taraflı ticaret müzakerelerinde şimdiye kadar elde edilen sonuçların eksikliği ve uluslararası ekonomik sistem içerisinde bulunan alandaki güven kaybında olduğu kadar artan gıda güvensizliği, değişken enerji, ürün veya mal fiyatları ile iklim değişikliği gibi çok yönlü ve birbiriyle bağlantılı küresel krizlerle de bağlantılıdır. Buna istinaden, bu küresel ekonomik kriz, dünyadaki milyonlarca insanın işlerini, gelirlerini ve evlerini kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Bununla birlikte, Dünya Bankası, 50 milyondan fazla insanın, özellikle kadınlar ve çocuklar olmak üzere, aşırı yoksulluğa sürüklendiğini açıklamıştır. Bu bağlamda, işsizlik ve buna bağlı olarak açlık ve fakirliğin arttığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, sosyal güvenlik, eğitim, sağlık gibi sosyal hizmetleri devam ettirme, halkın finansal kurumlara olan güveninin azaldığı da tespit edilmiştir (United Nations, 2009: 3).

2.9. 11 Eylül Saldırıları ile 2008 Ekonomik Krizi ve Turizm

2.9.1. 11 Eylül Saldırıları Öncesi Turizm

Turizm, bugün hem uluslararası özellikleri baskın olan hem de ekonomik, sosyo-kültürel, politik vb. dinamikleri olan bir endüstridir. Ayrıca, giderek politik ve ekonomik açıdan da yumuşak güç unsuru olarak ifade edilmektedir. Turizmin hassas bir niteliğe sahip olması bu dinamiklerden anında etkilenmesine sebep bir unsurdur. Bununla birlikte, turizm faaliyetlerinin gerçekleştiği ülkelerin özellikle ekonomik, sosyal, kültürel vb. yönden güç kazanmaktadır. Buna istinaden, turizm faaliyetlerine katılan kişilerin hareketlerini engelleyen her durumun ortadan kalkması

gerekmektedir. Bu durumları işaret eden en iyi örneklerden biri ise terör faaliyetleridir. Nitekim, 11 Eylül 2001 saldırılarının gerçekleşmesi turizm faaliyetlerini büyük ölçüde etkileyerek olumsuz etkiler meydana getirmiştir (Mutlu ve Akbaş, 2016: 1-2).

Turizm, doğal afetler, ciddi sosyal çatışmalar, savaşlar, ekonomik krizler ve terörizm gibi çeşitli dinamikler tarafından olumsuz bir şekilde etkilenmesine rağmen; bütün bu problemleri deneyimlemesiyle yine de bu durumlara uyum sağlama ve benimseme kapasitesi geliştirmiştir. Ayrıca, açık bir şekilde, turizm, bu krizlerin üstesinden gelme konusunda diğer endüstrilerden ayrılarak sıradışı bir yetenek ve direnç gösterdiğini de çoğu zaman büyüme oranlarıyla kanıtlanmıştır. 2000 yılında uluslararası ziyaretçi sayısının 1,828 milyona ulaşarak yüzde 8.6 oranına ulaşmasıyla olağanüstü bir büyüme yakalamıştır (IATA, 2011: 7).

Günümüzde giderek büyüyen ve ivme kazanan turizm, Dünya Turizm Örgütü'ne (WTO) göre, dünya üzerinde silahlanmaya harcanan paradan daha fazla paranın harcandığı (neredeyse iki katı) bir endüstridir. Buna istinaden turizm gelir ekonomik güç sağlayan en verimli endüstriler arasında yer almaktadır (Serçek ve Serçek, 2016: 434).

Turizm, bireylerin gelir durumlarına bağlı olarak hayatına devam bir endüstridir. Turist sayısının artışı hem turizm işletmelerinin hem de işletmelerin bulunduğu bölgenin ekonomisinin iyileştirilmesinde en önemli araçtır. Böylece, turizm faaliyetlerini gerçekleştiren işletmeler, bölgeler ve ülkeler zincir şeklinde kazançlarını sürekli olarak arttırırlar. Bu nedenle, ekonomik krizlerin ortaya çıkması da tam tersi bir durum oluşturur. Turizmden elde edilen veya elde edilemesi planlanan bütün kazançlar anında kayba dönüşerek şekil değiştirir.

11 Eylül 2001 saldırıları, ABD'nin ekonomi, siyasi ve savunma merkezlerinin tek seferde vurulduğu en önemli terör saldırısı olarak bilinmekte olup tüm dünyada büyük yankı uyandırmıştır (Duruoğlu, 2007: 3). Ayrıca, WTO, 11 Eylül 2001 saldırılarının toplam ekonomik etkilerini önceki yıllarla karşılaştırıldığında küresel ölçekte 4 milyon daha az uluslararası ziyaretçi sayısı ile sonuçlandığından ölçülemeyeceğini belirtmiştir (Amankona, 2016: 14).

Tablo 7: 11 Eylül 2001 Saldırıları Öncesi Uluslararası Turist Sayıları ile Turizm Gelirleri

Uluslararası Turist Sayıları (milyon)	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000
	435	531	600	618	636	650	686

Uluslararası Turizm Gelirleri (milyar dolar)	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000
	271	415	438	439	441	455	475

Kaynak: UNWTO Highlights 2000-2018 Edition, <https://www.e-unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1> adresinden 15 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

Tablo 7 incelendiğinde, 11 Eylül 2001 saldırıları öncesi (1990-2000) uluslararası turist sayıları ile uluslararası turizm gelirleri görülmektedir. Tablo 7'e göre, 1990 yılından itibaren sürekli olarak belirli oranlarda turist sayılarında artışlar mevcuttur. Aynı şekilde, turizm gelirleri de belirli oranlarda 2000 yılına kadar sürekli artış göstermiştir. Ancak; uluslararası ziyaretçi sayılarında, 2001 yılındaki düşüşün nedeni 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de gerçekleşen terör saldırılarıdır. 2001 yılında turizm endüstrisi oldukça etkili olan bir terör saldırısıyla karşı karşıya kalmıştır.

11 Eylül terör saldırılarının ardından birçok turizm işletmesi ekonomik, sosyal vb. açıdan problem yaşamıştır. Bununla birlikte, WTO, 11 Eylül 2001 saldırılarının toplam ekonomik etkilerinin, önceki yıllarla karşılaştırıldığında, küresel ölçekte 4 milyon daha az uluslararası ziyaretçi sayısı ile sonuçlandığından, ölçülemeyeceğini belirtmiştir (Amankona, 2016: 14).

Tablo 8: Havayolları İstatistikleri

	Gelir (milyar dolar)	Yolcu Büyüme %	Yolcu Sayısı (milyon)
2000	329	8,6	1,828
2001	307	-2,7	1,793
2002	306	1,0	1,792
2003	322	2,3	1,849
2004	379	14,9	1,975
2005	413	8,9	2,135
2006	465	6,9	2,258
2007	510	7,9	2,456
2008	570	2,4	2,493
2009	476	-1,2	2,483
2010	564	8,0	2,700
2011	642	6,3	2,864
2012	706	5,3	2,999
2013	720	5,2	3,152
2014	767	5,7	3,328
2015	721	7,3	3,561
2016	709	7,4	3,810

Kaynak: IATA, December 2017: 1-2, <https://www.iata.org/publications/economics/Reports/Industry-Econ-Performance/IATA-Economic-Performance-of-the-Industry-end-year-2018-report.pdf> adresinden 11.08.2016 tarihinde alınmıştır.; IATA, 2011: 1-9 , <https://www.iata.org/pressroom/Documents/impact-9-11-aviation.pdf> adresinden 15 Mayıs 2016 tarihinde alınmıştır.

Tablo 8’deki havayolları istatistiklerine bakıldığında turizm istatistiklerinde olduğu gibi 2001 yılında yolcu sayıları bir önceki yıla oranla 1,828 milyondan 1,793 milyona düşmüştür, Böylece, yolcu sayılarının büyüme oranı yüzde -2,7 azalmıştır. Bu duruma istinaden yolcu gelirleri de 2000 yılında 329 milyar dolar iken bu rakam 2001 yılında 307 milyar dolar düşmüştür. Bu durumlara istinaden 11 Eylül 2001 terör saldırıları olmadan önce ivme kazanan turizm endüstrisi, havayolları da dahil olmak üzere hem yolcu ve turist sayılarında hem de gelirlerinde büyük düşüşlerle yüzyüze kalmıştır.

2.9.2.11 Eylül Saldırıları Sonrası Turizm

11 Eylül terörist saldırıları diğer krizlerden daha büyük ölçüde dünyayı etkilemiştir. Bu saldırılarla birlikte, uçakla seyahat korkusu, belirsizlik ortamı, zayıf uluslararası ekonomik karışıklığın kötüye gitmesi, tüketici ve yatırımlara olan

güveninin düşmesi tüm dünyada tereddüt oluşturmuştur (UNWTO, 2001: 7). Bu saldırılar ABD'yi aşarak tüm dünya ülkelerine ulaşmış ve şiddeti de yüksek olmuştur. Bireyler, temelde can güvenliklerini düşünerek turizm aktivitelerine ara vermişlerdir. Böylece, birbirine zincir şeklinde bağlı olan turizm endüstrisine zararı büyük olmuştur.

Dünya üzerinde turizmin faaliyetlerine devam edebilmesi ve kendini gösterebilmesi için ekonomik, politik, kültürel açıdan düzen ve kararlılık gerektiren bir sistemin oluşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda terör, içerisinde bulunulan küresel ortamda, bu sürece dahil olmaktadır. Bununla birlikte, risk unsuru olarak turizmi etkileyen dinamikler arasında yer alan terörün yansımaları olumsuz ve düzeni bozacak şekilde olmaktadır (Özcan ve Özmen, 2016: 81).

11 Eylül saldırıları sadece ABD'yi değil bütün dünyayı etkileyen bir saldırı olarak bilinmektedir. Her ülkeyi farklı boyutlarda etkilemesine rağmen neredeyse bütün dünya ülkeleri bu saldırıdan payını almıştır. Bu saldırıların sonucunda ABD'de hava trafiğine yasak getirilmiş ve güvenlik ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca, hem havayolu hem de turizm endüstrisi firmalarının hisselerinde beklenmeyen düşüşler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, yolcular seyahat planlarını ertelemiş ve bunun sonucunda, konaklama işletmeleri rezervasyon iptalleriyle karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, turizm endüstrisinde istihdam sorununa sebebiyet vermiştir (Yılmaz ve Yılmaz, 2005: 48). Bu saldırıları sonucunda, sadece konaklama işletmeleri değil diğer turizm işletmelerinde de (yiyecek-içecek işletmeleri, eğlence işletmeleri vb.) rezervasyon iptalleri gerçekleşmiştir.

11 Eylül saldırıları sonrası özellikle New York ekonomisine bakıldığında Kasım 2001 itibariyle 83 milyar dolar olduğu tespit edilmiştir. Buna istinaden, vergi gelir kaybı, turizm gelirlerinde düşüş, konaklama işletmelerinde turist sayısı ve gelirlerinde azalma gibi olumsuzluklar ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda turizm istihdamı etkileyen bir endüstridir ve böylece istihdamda da azalmalar meydana gelmiştir. Bununla birlikte ulaşım endüstrisi ile direk bağlantısı olan turizmde bu alanda yaşadığı talep düşüşleriyle de terörizmden büyük oranda etkilendiğini ortaya koymuştur. Ancak, bu durum sadece New York ile sınırlı kalmamış neredeyse bütün dünya ülkelerine yayılmıştır (Bayramoğlu vd., 2015: 28-32).

Tablo 9: 11 Eylül 2001 Saldırıları Sonrası Uluslararası Turist Sayıları ile Turizm Gelirleri

Uluslararası Turist Sayıları (milyon)	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
	600	618	636	650	686	684	703

Uluslararası Turizm Gelirleri (milyar dolar)	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
	438	439	441	455	475	463	480

Kaynak: UNWTO Highlights 2000-2018 Edition, <https://www.e-unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1> adresinden 15 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

Tablo 9 incelendiğinde, 11 Eylül saldırıları sonrası uluslararası turist sayıları ve turist gelirlerinin 2001 yılında düştüğü görülmektedir. 2000 yılında 686 milyon olan turist sayısı 2001 yılında 684 milyona düşmüştür. Aynı zamanda, 2000 yılında 475 milyar dolar olan uluslararası turizm gelirlerinin 2001 yılında 463 milyar dolara düştüğü belirlenmiştir. Bununla birlikte, 2002 yılında, saldırıların hemen ardından, beklenen düzeye gelmese de turizm verileri yavaş yavaş yükselmeye başlamıştır.

11 Eylül olaylarını izleyen süreçte, düzenleyici önlemler, kara sınır geçişlerinde olduğu kadar deniz ve havayolunda da uygulanmıştır. Havayolları ve uçaklardaki sıkı güvenlik kamu otoritelerinin en önemli önceliklerinden biri olmuştur. Saldırıların ardından bütün ABD havaalanları 3 gün için yeniden kontrol ve ciddi güvenlik prosedürleri için kapatılmıştır. Bununla birlikte, hava yük taşımacılığı da benzer şekilde saldırılardan etkilenen bir diğer endüstridir (Walkenhorst ve Dihel, 2002: 1-5). Düzenleyici önlemler kapsamında, sıkı güvenlik önlemleri alınarak, yeni güvenlik araçları kullanılmış ve güvenlik noktaları oluşturulmuştur. Bu noktada, hem bireylere yeniden güven sağlandığı kanıtlamaya hem de iç ve dış politikaları yeniden düzenlemeye yönelme olduğu görülmüştür.

Havayolu endüstrisi 11 Eylül 2001 terör saldırılarından ciddi bir şekilde zarar gördüğü açıktır. ABD endüstrisi özellikle ticari havayollarından direk olarak etkilenmiş ve birçok yolcu yeniden saldırı olur korkusuyla seyahatten kaçınmıştır (İnglada and Rey, 2004: 441). Bu durum da 2001 terör saldırılarının havayolu endüstrisindeki yolcu sayı ve gelirlerinin düşmesine neden olmuştur.

11 Eylül saldırılarını takip eden ilk hafta boyunca, çoğu havayolları gerçekten de talep çöküşü yaşadığı gibi yolcu taşıma ücretlerinde de zorunlu indirim gitmiştir. Talep azalışlarının asıl sebebi, turizm için seyahat edenlerin sayısındaki temel azalma olarak gösterilmiştir. İnsanlar, potansiyel bir saldırının daha olması fikrini düşünerek seyahat planlarını ertelemiş veya iptal etmişlerdir. Dünya üzerindeki turizm destinasyonların neredeyse çoğu bu durumdan etkilenmiştir (Walkenhorst ve Dihel, 2002: 1-5).

11 Eylül saldırıları, küresel ölçekte birçok endüstriyi büyük zararlarla karşı karşıya bırakmıştır. Bu endüstrilerden biri de uluslararası boyutta önemli bir yere sahip olan turizmdir. Aynı zamanda, sadece endüstriler değil bireyler de psikolojik açıdan saldırılardan zarar görmüştür. Bireylerin güvensizlikleri, tüketimlerini azaltmaları, turizm hareketlerine katılmamaları veya daha güvenli yerler aramaları sosyal hayatlarında çöküşe neden olmuştur. Bireylerin özellikle tüketimi azaltmaları doğla olarak işletmelerin de üretimlerini durma noktasına getirmiştir. Bu bağlamda, üretimlerin durması da işsizlik, iflas, yatırım yapmaktan kaçınma, küçülme gibi sonuçlar doğurmuştur. Turizm de ekonomik düşüş kaçınılmaz olmuştur.

2.9.3.11 Eylül Saldırılarının Uluslararası Turizm Boyutu

Neoliberalizm ve turizmin ortak noktalarından birinin dünya barışı olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, turizm endüstrisi barış ve huzurun olduğu bir ortamda ancak verimli olarak turistlere hizmet verebilecektir. Böylece, terörizm gibi, turistlerin refah ortamını engelleyen her faaliyet turizmi ekonomik boyut başta olmak üzere birçok farklı boyutta olumsuz şekilde etkileyecektir.

11 Eylül terör saldırılarını izleyen dönemde ülkelerin özellikle ulusal ekonomileri doğrudan etkilenmekte ve tepki vermektedir. Ayrıca, terör faaliyetleri, 11 Eylül 2001 saldırılarında olduğu gibi sadece yerel ekonomiyi değil dünya ölçeğinde ekonomik faaliyetlere hızlı bir şekilde zarar vermektedir. Bu durumlar değerlendirildiğinde turizm endüstrisinin dünya ekonomisi ile yakından ilişkili olduğu söylenebilmektedir (Bayramoğlu vd., 2015: 28-32).

Turizm, gelir oluşturmanın en kritik kaynaklarından biridir. Turizm endüstrisi, ölkelerarası iyi ilişkiler kurma, ölkelerdeki ekonomik gelişmenin sağlanması ve ölkelerin gelir kaynağını oluşturması konusunda temel bir endüstridir. Aynı zamanda, turizmin doğası gereği, bazı ölkeler sadece turizme bağımlıdır ve bu şekilde gelir elde etmektedirler. Bununla birlikte, terörizmin, doğal kaynakların, güzelliklerin oluşturduğu, bireylerin dinlenme, iyi vakit geçirme amaçlı ziyaret ettikleri bu turizm destinasyonlarını yok etmesi turizm endüstrisini de olumsuz etkilemektedir. Turizm ve terörizm ölkelerin ekonomilerinin değişiminde iki zıt unsurlardır. Turizm ölkelerin ekonomilerinin gelişmesi ve ilerlemesine yardımcı olurken terörizm negatif olarak ekonomiyi etkilemektedir (Ranabhat, 2015: 1).

Turizm ve terör arasındaki ilişki ters orantılıdır. Terörün etkili olduğu bir ortamda turizmin gelişmesi ve ilerlemesi mümkün değildir. 11 Eylül saldırıları da bu durumun en önemli kanıtıdır. 11 Eylül saldırıları, teknolojinin küreselleşmesiyle anında haber olmasını hızlandırmıştır. Böylece, bu tarz bir saldırının nasıl sonuçlar doğurabileceği bütün dünyanın gözü önüne serilmiştir. Turizme hizmet veren ve sadece bu endüstriden gelir elde edenler karşılaştıkları zarar bir hayli yüksek olmuştur.

Ekonomik büyüme ve geliştirme, küresel toplum ve uluslararası anlayış ile barış, yerel halk için turizm ve rekreasyonel faaliyetler oluşturmak, yaşam standartları geliştirmek, yerel ticaret ve endüstriyi harekete geçirmek, kültür ve gelenekleri korumayı güçlendirmenin kaynağı olarak turizm endüstrisi kavramı açıklanabilmektedir. Aynı zamanda, hem ulusal hem de dünya ekonomisindeki önemi nedeniyle, turizm arz, talep, ödemeler dengesi, döviz, istihdam, harcama, geliştirme ve diğer ekonomik faktörlerin odağı olarak nitelendirilebilmektedir. Böylece, bir ölkenin ekonomisine katkı sağlama ve turizmin analizi için bir çerçeve çizilmesinde kullanışlı bir yaklaşım ortaya çıkmaktadır (Goeldner ve Ritchie, 2011: 16-25; Dimoska ve Petreyska, 2012: 12-20).

Turizmin ekonomik etkileri, devlet, bölgesel ve toplumsal planlamada olduğu kadar ekonomik gelişme içinde önemli bir faktördür. Aynı zamanda, bütün ekonomik kalkınma genel politikalarının oluşturulmasında bir aracı ve güçlü bir mekanizmayı

temsil etmesi, stratejik turizm gelişmeleri dökümanlarının uygulanabilmesi için gereklidir (Dimoska ve Petreyska, 2012: 13).

11 Eylül 2001’de ikiz kulelerin çökmesi, ABD ekonomisinde şok etkisi oluşturmuştur. Terörizm, ülkelerin tüketim ve üretim desenlerini (turizm ve satın alma alışkanlıkları, toplu taşıma araçları ile seyahat etmeye hevesli olma) değiştirme konusunda ön sıralarda yer almaktadır. Güvensizliğe neden olan terörizm ticaret üzerinde de doğrudan negatif etki bırakmaktadır (Nitsch ve Schumacher, 2004: 424). Buna istinaden, 11 Eylül 200 saldırıları da yerel ve uluslararası ölçekte ekonomik açıdan büyük zararlara neden olmuştur. Aynı zamanda, turizm pazarındaki üretici ve tüketiciler de korku ve güven endişesiyle satın alımlarını risk olmayan destinasyonlara göre yapmışlardır.

11 Eylül 2001 saldırılarının ardından, havayolları da güvenlik önlemlerini arttırıcı faaliyetlere başlamışlardır. Bu faaliyetler, uçak kokpit kapılarının güçlendirilmesi, uçaklarda gözetleme monitörleri, havalimanlarında artan gözetim, daha fazla güvenlik personeli vb. önlemler olarak sıralanabilmektedir. Bununla birlikte, güvenlik önlemlerinin arttırılması, güvenlik maliyetlerinde milyonlarca dolarlık bir artışa sebebiyet vermiştir (Goodrich, 2002: 579).

ABD endüstrisine zarar veren bir diğer husus, özellikle ticari uçaklardaki doğrudan ve ani gerçekteşen etkiye ek olarak, birçok yolcunun gelecekte yeniden saldırı olur korkusuyla uçuşlardan kaçınmalarıdır. Uçakların büyük bir kısmı, zor ekonomik şartların olduğu bir dönemden geçmiştir (Inglada ve Rey, 2004: 441). Turizm talebinin, politik şiddet ve terör saldırılarına karşı duyarlı olduğu görölmektedir. Bu bağlamda, bireyler, seyahate çıktıklarında, herkes gibi, turizm destinasyonlarında sunulan etkinlikler ve aktivitelerden zevk alabilecekleri veya dinlenebilecekleri huzur ve barış dolu bir ortam bulamadıklarında bu destinasyonlardan uzaklaşacakları bilinmektedir (Arana ve Leon, 2008: 311). Böylece, bu destinasyonların talebi ve bağlantılı olarak gelir düzeyi azalacaktır. 11 Eylül saldırılarının ardından yaşanan turizm endüstrisindeki talep düşüşleri bu duruma verilebilecek en iyi kanıt niteliğindedir.

Havayolu endüstrisinde 100.000 üzerinde işten çıkarma, havayolu stoklarının değerlerinde azalma, konaklama işletmelerinde işten çıkarma, kat hizmetleri, yiyecek-içecek işletmeleri gibi çoğu destekleyici firmaların satış gelirlerindeki azalma ve ABD dışındaki ülkelere planlanan tatil ve seyahatlerin iptali ile karşı karşıya kalınmıştır (Goodrich, 2002: 579).

Tablo 10: 11 Eylül 2001 Sonrası Hasarlar

Zararlar	Milyar Dolar
Maddi ve Fiziksel Hasar	55
Ekonomik Etki (işlerin durması sonucu 22 milyar dolar ve havayolu ile diğer seyahat işletmelerindeki talep azalması sonucu 100 milyar dolar olarak ekonomik etkiler içeriğine alınmıştır)	123
Ulusal Güvenlik ve Diğer Masraflar	589
Savaş Finansmanı ve İlgili Masraflar	1,649

Kaynak: Picardo, 2016: 1, <https://www.investopedia.com/articles/investing/030215/how-terrorism-affects-markets-and-economy.asp> adresinden 05.06.2017 tarihinde alınmıştır.

Tablo 10'a bakıldığında; 11 Eylül saldırıları sonrası ortaya çıkan zararlar görülmektedir. Bu zararlar; maddi ve fiziksel hasarlar, olumsuz ekonomik etkilerin getirdiği hasarlar, ulusal güvenlik ve diğer masraflar ile savaş finansmanı ve ilgili masraflar olarak sınıflandırılmıştır. Bu saldırıların sonrasında hasar maliyetlerinin, savaş finansmanı için 1.649 milyar dolar ve ulusal güvenlik için 589 milyar dolar olduğu saptanmıştır.

ABD'deki 2001 yılında gerçekleştirilen saldırıların ardından 3.3. trilyon dolar civarında harcama yapıldığı belirlenmiştir. Savaş finansmanı, gelecekte olabilecek savaşlar, ulusal güvenlik gibi her sektörde harcama artışlarının olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, 123 milyar dolar olan ekonomik etkilerin içerisinde maddi ve fiziksel hasarın masrafı 55 milyar dolar olarak belirlenmiştir (Ranabhat, 2015: 23).

Saldırılarından sonra ilk 3 ay boyunca, bireysel veya grup olarak turistler, tatil planlarını veya iş toplantıları, seminer, kongre veya ticari olarak gerçekleştirilecek faaliyetlerini ertelemiş veya iptal ettirmiş olduklarından, ABD'deki otel rezervasyonları yüzde 20 ile 50 arasında azalma göstermiştir. Las Vegas ve Orlando

gibi turistik bölgelerdeki çoğu oteller, turizm endüstrisini yeniden canlandırmak ve işletmeleri yeniden doldurmak için fiyat oranlarını oldukça düşürmüş, ücretsiz kahvaltı, indirimli tiyatro biletleri ve diğer bazı özel promosyonlar hazırlamış ve sunmuşlardır (Boger vd., 2005: 24).

11 Eylül saldırılarının ABD için ardından güvenlik açığı en büyük problemler arasında yer almıştır. Böylece bu noktada ülke içerisinde politik ve siyasi bir karmaşa ortaya çıkmıştır. Ayrıca, en iyi teçhizat ve donanımlara sahip olan ABD’de de böyle bir durumla karşılaşılması insanların dünya ölçeğindeki güvenlik önlemlerine güveni sarsılmıştır. Bunun sonucunda, ABD, turizm endüstrisi de dahil olmak üzere güvenlik stratejilerinde değişikliklere ve yeniden strateji oluşturma yoluna giderek problemleri çözmeye çalışmıştır. Ayrıca, sadece ABD değil Avrupa başta olmak üzere dünya ölçeğinde güvenlik tedbirleri yeniden gözden geçirilmiştir. Bu bağlamda, ülkeler, güvenliğin olmadığı yerleri bireylerin ziyaret etmeyeceklerini bilmektedirler (Ünlü, 2009: 32-40).

Politik şiddet, politik olarak harekete geçirilen ve hükümet veya hükümet karşıtı gruplar tarafından uygulanabilen gücün kullanılmasıdır. Aynı zamanda, politik şiddet, kısmen, daha geniş bir siyasi istikrarsızlık kavramının temel bir bileşeni olarak görülmektedir. Turistler genellikle kitleler halinde, güvenli rahat, risksiz destinasyonlara tatile gitmeyi tercih etmektedirler. Bir ülkede herhangi bir nedenle şiddetle karşılanan turistler plan yapmış olsalar bile iptal ettirmek isteyeceklerdir. Bu bağlamda, politik şiddet turizm üzerinde kötü etki oluşturmaktadır (Neumayer, 2004: 260).

Politik istikrarsızlıklar, terörizm, etnik karmaşa vb. olayların turizm üzerindeki olumsuz etkisi açık bir şekilde dikkat çekmektedir. Politik istikrarsızlık, politik krizler, sosyo-kültürel karmaşalar gibi problemler, hassas olan turizm endüstrisinde kriz boyutunu üst seviyelere getirmektedir. Bu bağlamda, ülke içerisinde gerçekleşen karışıklar, savaşlar (terörizm, bombalı veya silahlı saldırı vb.) ve bu durumlara istinaden ortaya çıkan politik istikrarsızlıklar; turizm destinasyonlarına olan ziyaretçi sayıları ile gelirlerini azalmakta ve bu duruma doğru orantılı olarak destinasyon imajını da düşürmektedir (Öztürk ve Şimşek, 2013: 15).

Terör saldırılarındaki mağdur turistlerin sayısı nispeten az olması ve politik şiddet bireysel bir turist için sadece gözardı edilebilecek bir riski temsil etmesine rağmen, bu saldırıların, turist sayıları ve gelirlerinin üzerindeki etkisinin oldukça fazla olduğu ve bir destinasyondaki şiddetin ülkelerarasında yer değiştirebileceği yani risksiz destinasyonun tercih edilebileceği belirlenmiştir. Bununla birlikte, turist üzerine gerçekleşen saldırıların genelde politik şiddet ve istikrarsızlığın geniş bir resminin sadece küçük bir bölümü olarak bilinmektedir (Fielding ve Shortland, 2011: 217). Bu bağlamda 11 Eylül saldırıları ile birlikte ortaya çıkan politik istikrarsızlık, kriz vb. sorunlar turizm endüstrisi üzerinde yoğun bir baskı oluşturmuş ve bu endüstriye yansması da oldukça güçlü ve negatif olarak hissedilmiştir.

11 Eylül 2001 saldırılarından beri, ABD ve diğer hükümetler sıklıkla dünyanın uluslararası barış ve güvenlik tehditlerinin dünyanın en zayıf devletlerinden geldiğini öne sürmüşlerdir (Rice and Steward, 2008: 3). Ayrıca, saldırıların ardından giderek kötüleşmiş politik bir ortama karşı, tüm ülkeleri kapsayan hayati olarak görülen turizm endüstrisi vardır (Clements ve Georgiou, 1998: 284). Turizm endüstrisi, yumuşak güç unsuru olma özelliği aracılığıyla, iyi yönetildiğinde politik karışıklığı ve uluslararası ilişkileri düzenleyebilecek bir niteliğe sahiptir. Bu nedenle ülkelerarası politik ve siyasi krizlerin, turizm vasıtasıyla çözümlenebilir.

Hükümetin siyasi muhalefet davranışlarının etik kaygılar oluşturduğu veya turistlere doğrudan tehdit oluşturacak davranışların olmasa bile, insanlar topluluğu veya politik tansiyonun yüksek olduğu destinasyonlara seyahat etmeyi ertelemektedirler (Fielding ve Shortland, 2011: 217). Ayrıca, havayolu, güvenilir bir ulaşım yolu olarak bilinirken, saldırıların ardından bu algı değişme noktasına gelmiştir. 2001 saldırılarının ardından, ABD’de havayolu endüstrisinde yaşanan sorunlar, birçok havayolu işletmesinin işlerini durma noktasına getirmiş, bir kısmı da bu saldırılarından ardından kapanmıştır. Havayollarında yaşanan bu güvenlik açığı toplum ve devlet bünyesinde politik karmaşa ortamını meydana getirmiştir. Politik istikrarsızlığı çözebilmek için de hükümetler hemen çözüm üretmeye başlamışlardır (Ünlü, 2009: 41).

Politik karmaşanın devam etmesi, saldırıların olumsuz sonuçlarının çözümünün bulunamadığına ve istenilen toparlanmanın gerçekleştirilemediğine

işarettir. Çünkü, güvenlikle birlikte, politik kargaşanın olduğu bölgeler de bireyler tarafından riskli olarak algılandığından tercih edilemez kategorisinde değerlendirilir. Ayrıca, havayollarındaki güvenlik açığına karşı önlem alınmaması da bireylerin güvenli de olsa havayollarının güvenlik eksikliği nedeniyle seyahatlerini gerçekleştirmezler. Bu bağlamda, sadece turizm bölgenin güvenli olması değil, kullanılacak olan ulaşım araçlarının da güvenliğinin sağlanması gerekmektedir. Bu nedenle, 11 Eylül saldırılarının ardından yaşanan karmaşa ortamında, ilk olarak politik ve güvenlik karmaşasının çözülmesi konusuna eğilim olmuştur.

11 Eylül 2001 saldırılarından sonra güvenlik en fazla sorgulanan kavram olduğu görülmüştür. Çünkü, bu saldırılar, dünyanın en güvenli olarak nitelendirildiği, en gelişmiş ve teknolojik savunma cihazların olduğu, en geniş önlemlerin alındığı bir ülkede meydana gelen bu güvenlik açığı, bütün güvenlik tedbirlerine şüpheyle yaklaşılmasına sebep olmuştur. Böylece, ulusal ve uluslararası düzende, yaşanan değişimler de dikkate alınarak, terörle savaşmak için hem güvenlik hem de savunma stratejilerinin yeniden yapılandırıldığı tespit edilmiştir (Ünlü, 2009: 32). 11 Eylül sonrasında genelde güvenlik üzerine tedbirlerin alındığı ve politikaların oluşturulduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda, gümrük ve sınır kontrolleri üst düzeye çıkarılması üzerine yoğunlaşıldığı belirlenmiştir (Akgün, 2013 : 7).

11 Eylül 2001 saldırıları sonucunda, yeni ve sıkı güvenlik önlemleri sadece ABD’de de değil dünya ölçeğinde oluşturulmaya ve uygulanmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, önlemler üzerine sürekli yeni, güçlü politikalar üretilmiştir. Bu önlemlerin, birçok endüstride olduğu gibi havayolları, denizyolları, konaklama işletmeleri, yiyecek içecek işletmeleri, eğlence işletmeleri, tren ve otobüs durakları, spor stadyumları gibi bir çok turizm hizmeti veren yerlerde de uygulandığı görülmektedir. Bu bağlamda, özellikle havayollarında; özel güvenlik sistemleri, özel güvenlik personeli, giden yolcu kısmında sadece biletli yolcuların alınması, cihazlardan geçişlerde bilgisayarların, ayakkabıların çıkarılması, daha sıkı bagaj kontrolleri, çoğu istasyonlarda kamera, özel eğitilmiş köpekler ile kontrol gibi tedbir için birçok yeni stratejiler üretilmiş ve uygulanmıştır (Goodrich, 2002: 574-575). Güvenlik açıklarının kapatılması ve yeniden böyle bir olayla karşılaşılması için yoğun çaba sarfedilmiştir. Bu amaçla, birey ve ülke güvenliği için önemli stratejiler

belirlenmiş, tek tek uygulamaya konulmuştur. Böylece, politik karmaşanın da bitmesi veya en aza indirgenmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

11 Eylül saldırıları ile ABD’de yaşayan bireyler oldukça etkilenmişlerdir. Aynı zamanda, toplum olarak psikolojik açıdan bir travma yaşadıkları belirtilmektedir. Ayrıca, bu saldırı ile birlikte, sadece ABD değil neredeyse bütün toplumlar sosyo-psikolojik olarak bu olayın yansımalarından etkilenmiştir. Bununla birlikte, bu saldırılar, dünya ölçeğinde bazı yeni kavramların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Küresel tehdit, küresel tedirginlik, küresel terör, küresel hareket vb. kavramlar birçok toplum tarafından kullanılmaya başlamıştır. Bunun sebebinin ise 11 Eylül saldırılarına kadar dünya ölçeğinde böyle bir saldırının gerçekleşmemiş olmasıdır. İnsanların ev, ofis vb. her yerden canlı izlemesi, saldırıların ardından seyahatlerini iptal etmeleri, sürekli tedirgin olmaları, birçok iş kaybı gibi durumların ortaya çıkması bu yeni kavramların oluşumunu sağlamıştır. Ayrıca, ABD toplumunun korkmuş ve tedirgin hali bireyleri daha çok ABD milliyetçiliğine yönlendirmiştir. Böylece, insanların çoğunun yalnızlaştığı bir toplum ortaya çıkmıştır (Özer, 2017: 19-20).

11 Eylül saldırıları hem ABD hem de uluslararası ölçekte büyük yankı uyandırmıştır. ABD, anında yeni çözümler üretmeye başlamış ve öncelikle ulusal ve uluslararası düzeyde güvenlik odaklı politikalar oluşturmuştur. Bununla birlikte, süper güç olarak bilinen ABD, küresel terör olarak adlandırdığı 11 Eylül 2001 olaylara İslam dünyasının sebebiyet verdiği önyargısıyla hareket etmiştir. Buna istinaden İslam dünyasına olan önyargı ile yeniden bir dış politika oluşturma çabasına girmiştir (Koçer, 2009: 46). Zaten ABD, saldırılar sonrası kendini destekleyenleri dost, desteklemeyenleri düşman ilan etmiştir. İslam dünyasının neden olduğunu düşündüğü saldırıların ardından İslam dünyasına da ayrı bir önyargı oluşturduğu ve bu doğrultuda davranışlar sergilediği bilinmektedir.

11 Eylül sonrası içinde bulunulan ortam, sadece güvenlik geleneksel anlayışını değil, aynı zamanda insan güvenliği anlayışının yapısına ilişkin olarak uluslararası sistemde yeni zorlukların ortaya çıktığını ve giderek arttığını göstermektedir. İnsan güvenliği anlayışı, bu aşamada, herkesi içerisine almaya ve kurtarmaya çalıştıktan, özellikle, değişikliklerin ardındaki hareketlenme (11 Eylül

olaylarının büyük boyutlu olması sebebiyle), iç güvenlik ve toplum hassasiyetinin altını çizmek ve sınırları belirlemek için ince bir enstrümana kolayca dönüşebilmektedir. Terörizm, insan güvensizliği ve iç güvenlik kavramlarına yönelik tehditlerinin yapılanması aracılığıyla, insan güvenliğinin negatif çerçevesinin başka bir şeklini savunan aktörlerin konumlarını güçlendirmektedir (Freitas, 2002: 34-41).

11 Eylül 2001 saldırılarını izleyen dönemlerde, ABD, birdenbire, sosyal dayanışmanın ve hükümete güvenmenin yeni tutumu belirlemiştir. Ayrıca, terörizme karşı savaşta, 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra, ABD yetkilileri ile ABD makamlarının kitlesel seferberlik yapmaya istekli olmadıkları görülmüştür. Açıkça, bu çatışmanın farklı bir şekli olarak görülmektedir. Bu aşamada, özel askeri personeller tarafından yetiştirilmiş daha az sayıda ve belirli ücret karşılığında seferber edilebilecek ulusal güvenlik birlikleri ortaya çıkarılmıştır. Bu şekilde toplumun ulusal ve uluslararası güvenliği için tedbir alınma yoluna gidilmiştir (Skopcol, 2002: 538-539).

Turizm, geri dönülemez biçimde, güvenlik anlayışı ile bağlantılıdır. Turist davranışı ve sonuç olarak, destinasyonlar derin bir şekilde güvenlik algısı ve emniyet, risk ve güvenlik yönetimi tarafından etkilenmektedir. 11 Eylül sonrası içinde bulunulan ortamdaki ulusal güvenlik endişesi, sadece turistlerin seyahat davranışlarını değil aynı zamanda seyahat eden halkı korumak için uygulanan doğrudan kişisel güvenlik önlemlerini de etkilemiştir (Hall vd., 2004: 2-10). Havayolu, demiryolu, denizyolu vb. alanlarda arttırılan önlemlerde bu duruma kanıt teşkil etmektedir. Böylece, 11 Eylül saldırılarından sonra bireyler, güven ve emniyet duymadıkları için turizm taleplerini en alt seviyeye indirmişlerdir. Turizm hareketlerini belirli bir dönem gerçekleştirmemişlerdir veya yönlerini risksiz olan destinasyonlardan tarafa çevirmişlerdir.

Turizm talebinin ve bu doğrultuda turizm gelirlerinin artmasıyla hizmetlerini turistlerin isteklerine bağlı olarak yenileyen, değiştiren veya buna istinaden oluşturulan pazarlama karması ile turizm işletmeleri turizm pazarında paylarını arttıracaklardır. Bununla birlikte, turizm işletmelerinin her birinin ayrı görevleri, nitelikleri olmasına rağmen birlikte hareket etme zorunluluğu yani heterojenliği

önemlidir. Bir turizm işletmesi diğer bir turizm işletmesi olmadan sistemini devam ettirememektedir. Bir diğer deyişle, ulaştırma işletmelerinin olmaması konaklama işletmelerine ulaşımı engelleyecektir. Bu bağlamda, turizm işletmelerinin herhangi birinin hizmete açık olmaması veya engellenmesi diğer işletmelerinde hizmet veremez duruma gelmesine sebebiyet vereceği açıktır.

Tablo 11: Turizme Destek Veren Kurum, Kuruluş ve Çekicilikler

Destek Grubu		Hizmetler
1	Ulaştırma Araçları	Seyahat için gerekli otomobil, uçak, gemi, tren gibi ulaşım aracı; havayolları, karayolları, denizyolları ve demiryolları araçları
2	Konaklama Tesisleri	Otel, motel, apart, tatil köyü gibi turistlerin geceleme ihtiyacını karşılayacak konaklama işletmeleri
3	İnsan Çekicilikler	Yapısı Toplumun yararlanabileceği doğal çekicilik alanları (milli parklar, aqualandlar, Disneyland vb.)
4	Özel Sektör Destek Hizmetleri	Turizm işletmelerine mal, ürün ve hizmet tedarik eden diğer işletmeler (gıda, inşaat, tıp, mimarlık vb.)
5	Kamu Sektörü Destek Hizmetleri	Bölgeyi ziyaret eden turistlere bilgi desteği veren il/ilçe turizm müdürlükleri, turizm danışma büroları gibi kurumlar
6	Seyahat Araçları	Turistlerin tatil turlarını organiza eden, pazarlayan ve turistleri konu ile ilgili bilgilendiren kuruluşlar (seyahat acentaları, tur operatörleri, tur rehberleri vb.)

Kaynak: Bahar ve Kozak; 2008: 44

Tablo 11'e bakıldığında, genel olarak turizm işletmelerini ve bu işletmelere destek veren kurumlar görülmektedir. Ayrıca, turizm destinasyonlarını oluşturan çekicilik unsurları da bu tabloda sıralanmıştır. Bununla birlikte, Tablo 11'de, hem kamu hem de özel sektör de turizm işletmeleri ile turizm endüstrisinde doğrudan veya dolaylı olarak çalışan işletmelerde belirtilmiştir.

11 Eylül 2001 saldırılarının ardından ABD turizmi büyük bir düşüşle karşı karşıya kalmıştır. Birçok uçuş iptal olmuş, ertelenmiş ve konaklama işletmelerine yapılan rezervasyonlar iptal olmuştur. Ayrıca, havayollarında birçok işletme kapanmış veya yolcu sayıları yok denecek azalmıştır. Bu durumun sadece ABD'de

de değil, aynı zamanda uluslararası ölçekteki birçok turizm destinasyonunda geçerli olduğu tespit edilmiştir.

11 Eylül 2001 olayları, ABD’de seyahat ve turizmde şiddetli ve ciddi bir düşüşü de beraberinde getirmiştir (Eisendrath vd., 2008: 148). Aynı zamanda, ABD ile birlikte uluslararası turizm işletmelerinde, tüketicilerin değişen risk algıları, havayolu seyahatleri ile tamamlayıcı uçak ve konaklama (otel) taleplerini azaltmıştır. Ayrıca sigorta şirketleri, uçakları kullanarak büyük ölçekli terör saldırısı olasılığını yeniden değerlendirdiğinde, havayolları da daha yüksek bir sigorta primi ile karşı karşıya kalmıştır (Brück ve Wickström, 2004: 4).

11 Eylül 2001 olaylarının sonucunda, konaklama işletmeleri uzun yıllar sonra neredeyse en kötü dönemini yaşamış ve bu işletmeler için durgun geçen bir yıl olmuştur. Ayrıca, konaklama işletmeleri genelde düşük fiyatlar sunarak daha çok turist çekmeye çalışmasına rağmen, yeni bina ve oda talepleri 1990 yılının ilk aylarından itibaren en düşük seviyelere ulaşmıştır (Nichols, 2002: 300). 11 Eylül terörist saldırılar, temalı parkları da etkilemiştir. Temalı parklardaki ortaya çıkan finansal zarar oldukça farkedilebilir düzeyde gerçekleşmiştir. Orlando’da Disney, Universal Stüdyoları ve Sea World Adventure Park’ının (Deniz Dünyası Macera Parkı) erken kapatmasının maliyeti 20 milyon dolar olarak belirlenmiştir. Ayrıca, bazı ziyaretçiler, bu trajediden beri büyük temalı parkları ziyaretten kaçınmaktadırlar (Lin, 2003: 11). Çünkü, bireyler, sakin yerler yerine kalabalık ortamlarda terör saldırılarının olacağı ihtimali üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bu nedenle, kalabalık yerlere seyahatler riskli ve güvensiz olarak görülmüştür.

Otel ve turizm endüstrisi, özellikle, 2001’deki erken kendini göstermeye başlayan genel ekonomik gerilemenin etkisi ve aynı yıl meydana gelen 11 Eylül 2001 olaylarının şokunun birleşmesiyle oldukça zor ve sıkıntılı bir süreç yaşamıştır. Bu bağlamda, 11 Eylül 2001 olaylarının turizm üzerindeki etkisi oldukça belirgindir ve olumsuz yönde neredeyse tüm endüstriyi etkilemiştir. Bu bağlamda, bütün endüstri, dünya genelinde işlerinin yüzde 10’unu veya daha fazlasını kaybetmiştir. Ayrıca, bazı ülkelerde bu oran yüzde 30’a kadar düşme yaşamıştır (Belau, 2003: 3).

New York, Chicago, Orlando ve Las Vegas gibi toplantı ve kongre salonlarını geliştiren şehirlerde otel dolulukları azalmış, iç hat ve dış hatlarda seyahatler düşmüş ve böylece kongre, konferans ve iş toplantı taleplerini de kaybetmişlerdir. Bu bağlamda, 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından sadece konaklama işletmeleri, havayolu işletmeleri değil aynı zamanda kongre, konferans salonları ile otel toplantı odalarının da geçici olarak talep düşüklüğü yaşadığı ve salonların doldurulamadığı bilinmektedir (Boger vd., 2005: 25).

Otel işletmeleri, saldırıların ardından ilk üç ay ve daha sonrasında, ABD'ye yönelik, bireysel ve grup tatil planları ile birlikte şirketler de toplantı, kongre, konferans, seminer, fuar vb. iptal edilmiş veya ertelenmiştir. Böylece otel doluluk oranları birdenbire düşüşle karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca, müşteriyi yeniden kazanmak ve teşvik etmek için oteller oda ücretlerinde yüzde 30-50 indirim yapmışlardır. Bununla birlikte, oteller, kahvaltı, 3 gece kal 2 gece öde gibi promosyonlar yaparak yeniden talep oluşturma ve arttırmak için çaba göstermişlerdir (Goodrich, 2002: 576).

ABD turizmi başta olmak üzere, neredeyse bütün dünyadaki turizm endüstrisine hizmet verenler, 11 Eylül saldırılarının verdiği kayıptan en az hasarla çıkmaya çalışmışlardır. Ayrıca, bu saldırılar temelde havayolları ve konaklama işletmelerine zarar vermiş gibi düşünülse de kongre-fuar, temalı parklar, eğlence sektörü, yiyecek-içecek işletmelerine ağır kayıplar yaşatmıştır.

Havayolları yolcu seyahatleri ve doluluk oranı 11 Eylül saldırılarının ardından şiddetli bir düşüşle karşı karşıya kalmıştır ve ABD ulusal hava sahası geçici olarak kapatılmıştır. Havayolu yolcu sayıları ve koltuklarının bu saldırıları izleyen aylarda azaldığı tespit edilmiştir. Böylece, saldırıların ardından gerçekleşen talep düşüşü, ABD ve diğer ülkelerdeki turizm işletmeleri için büyük ekonomik sorunlara neden olmuştur. Bununla birlikte, daha sonraki zamanlarda turizm endüstrisi yavaş yavaş iyileşmeye başlamış ve yeniden yolcu talebi düzelmeye göstermiştir. Bu zamana kadar, turizm işletmeleri oldukça düşük taleplerle yeniden kalkınmaya çalışmışlardır. Bu aşamada, turizm işletmeleri, müşteriler için düşük fiyat, promosyon gibi uygulamalar gerçekleştirmişlerdir. Aynı zamanda da işletmeler, masraf azaltma ve

buna ek olarak işten personel çıkartma yoluna gitmişlerdir (Bureau of Transportation Statistics, 2005: 1-2).

Uluslararası turizm hareketleri, saldırıların ardından belirli bir süre sonra yeniden ayağa kalkmaya başlamıştır. Bu süre zarfında, yine de bazı işletmelerin iflas etmeleri, kapanmaları, küçülmeleri ve buna bağlı olarak doğan işsizlik problemlerinin ortaya çıkmasına engel olamamışlardır. Uluslararası turizm hareketlerini yeniden canlandırmak için belirli düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler arasında ilk başta turist tercihlerini yeniden şekillendirecek, algılarını değiştirecek uygulamalar ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

Tablo 12: 11 Eylül Olaylarının İç ve Dış Turizm Talebi Üzerindeki Etkileri

	11 Eylül'ün etkileri (politik yanıt olmadan)	Ülke dışında yaşayanların azalan taleplerinin etkisi	İç hat havayolları turizm ve seyahatlerindeki azalan talebin etkileri
Turizm harcamalarındaki toplam değişim (milyar dolar)	-50.69	-15.89	-40.88
Sabit dolar fiyatı ile GDP (milyar dolar / tabandan değişim)	27.27	-10.54	-17.97
Hükümet bütçelerindeki net etki (milyar dolar / tabandan değişim)	-7.27	- 2.60	-4.94
Sabit dolar faktör ayarı (milyar dolar)	30.93	12.88	21.44
Göreceli faktör ayarı (%)	0.75	0.32	0.49
Sabit dolar istihdam (milyar dolar)	-13.57	-5.96	-7.85
Tam zamanlı çalışanların istihdamı ('000)	-383	-155	-248
Tam zamanlı çalışanların iş kaybı ('000)	559	198	414
Tam zamanlı çalışanların havayollarındaki iş kaybı ('000)	203	42	160
Tam zamanlı çalışanların otel ve diğer konaklama işletmelerindeki iş kaybı ('000)	174	42	146

Kaynak: Blake and Sinclair, 2002: 16.

Tablo 12'ye bakıldığında, 11 Eylül sonrası, iş kayıpları, işsizlik, işgücü ve sermaye düzeltme masraflarını, hükümet kazançlarını ve gelirlerini kapsayan çeşitli kriterlere göre şiddet düzeyi yüksek etkilerin olacağı açıktır. Ayrıca, Tablo 12'ye göre, turizm harcamalarındaki düşüş gayri safi milli hasılayı hemen hemen 30 milyar daha azaltmakta ve hükümet bütçesi 7 milyar dolar üstüne çıkmaktadır. Tam zamanlı çalışan sayısının 383 binde olduğu görülmektedir ve böylece iş kaybı yüksektir. Toplamda 559 bin olmak üzere iş kaybı yaşanmıştır. Bu iş kayıplarının, 174 bini konaklama işletmelerinde ve 203 bini havayolu işletmelerinde gerçekleşmiştir (Blake and Sinclair, 2002: 15-16).

Tablo 13: Endüstrinin Sabit Dolar Faktörü İstihdamındaki Düşüş: 10 En Kötü Hit Sektör

	11 Eylül'ün Etkileri (politik yanıt olmadan)	11 Eylül'ün Etkileri (politik yanıtları kapsayan)
Otel İşletmeleri	-7.3	-5.9
Hava Taşımacılığı	-11.0	-5.0
Yiyecek ve İçecek İşletmeciliği	-1.9	-1.2
Gıda ve benzer Ürünler	-1.2	-0.9
Yolcu Taşımacılığı Planlaması	-1.5	-0.7
Binalar	-1.1	-0.6
Diğer konaklama işletmeleri	-0.7	-0.6
Fitness, Spor ve Rekreasyon İşletmeleri	-0.7	-0.6
İlaçlama ve Temizlik İşletmeleri	-0.4	-0.3
Tiyatro ve Eğlence	-0.3	-0.2

Kaynak: Blake and Sinclair, 2002: 18.

Tablo 13'e bakıldığında, havayolu taşımacılığı, politika tepkisinden önce en çok etkilenen endüstridir, ancak, havayolları ile birlikte, otellerde oldukça önemli oranda etkilenmektedir. 98 sektörün toplamda 35'i 11 Eylül saldırılarından faktör istihdamına göre kayıplar yaşamıştır (Blake and Sinclair, 2002: 18).

2.9.4. 2008 Küresel Ekonomik Krizi Öncesi Turizm

Tarihsel akışa bakıldığında, ekonomik olayların her zaman aynı düzeyde seyretmediği belirlenmiştir. Ayrıca, ekonomik açıdan gerçekleşen gelişme ve refah ortamının mutlaka bir ekonomik düşüşün ardından geldiği gözlemlenmektedir. Böylece, ekonomik faaliyetlerdeki bu tür değişiklikler, ekonomideki düzensizliğe, belirsizliğe işaret etmektedir (Karabıçak, 2000: 50).

Turizm, dünyanın hem en dinamik hem de en büyük endüstrilerinden biri olarak bilinmektedir. Ayrıca, turizmin ekonomik faaliyetlerdeki etki oranının yüksek olması dinamikliğini ve büyüklüğünü göstermektedir. Böylece, turizmin ekonomik etkileri ülkelerin turizmi geliştirme çabalarına da hız vermektedir. Ekonomik, siyasal, politik, sosyal etkiler, turizme olan değer artmasında bir önem teşkil etmektedir. Turizm, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde ekonomik açıdan temel endüstrilerden biridir (Özkök, 2003:72).

Ekonomik ilerlemenin sağlanabilmesinde turizm endüstrisi temel rol oynamaktadır. Ulusal ve uluslararası turizm hareketlerinin artışı ülkelere gelir olarak dönmektedir. Bu bağlamda, bu hareketleri engelleyecek herhangi bir durumda tam tersi etkiyi yapacaktır. Turizm endüstrisinin getirilerinin farkında olan ülkeler, turizme yaptıkları yatırımlardan büyük kazançlar elde ettikleri görülmektedir. Aynı zamanda, alternatif turizm çeşitlerine yönelerek, yeni turizm projeleri oluşturarak kazançlarını daha arttıracakları kesindir.

Toplam gelir, kişisel harcanabilir gelir seviyesi ve bunu belirleyen vergi seviyeleri, keyfi olarak harcanabilir gelirin belirlenmesi, turizm harici ürün, mal veya hizmet fiyatlarının belirlenmesi, turistik seyahat ücretleri, döviz oranları, turist gönderen ve kabul eden ülkelerdeki enflasyon, turizmle ilgili endüstrilerin ekonomik yapıları, terörist saldırılar, ekonomik krizler gibi öğelerin, turizm talebini önemli derecede etkileyen ekonomik faktörler olduğu bilinmektedir (Ryan, 2003: 38-39). Bu

faktörler arasında yer alan ekonomik krizler, terör vb. unsurlar turizm talebini olumsuz yönde etkileyecektir. Bununla birlikte, bireylerin gelir düzeylerine göre oluşturulacak seyahat ücretleri ise turizm hareketine katılacak kişi sayısını arttıracaktır.

Turizm faaliyetlerine katılan veya katılmak isteyen bireyler, öncelikle temel ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Çünkü, turizm, seyahat vb. faaliyetler zorunlu bir tüketim ögesi değildir. Turizm, temel ihtiyaçların karşılanması sonrasında, maddi durumun uygunluğuna göre gerçekleştirilebilecek faaliyetler bütünüdür. Ekonomik koşullar açısından zorlu geçen dönemlerde ailelerin keyfi olarak harcama yapma imkanları ortadan kalkacaktır ve turizme ayrılacak bir bütçe olamayacaktır. Böylece, bu endüstri, ekonomik dalgalanmalara, risklere, belirsizliklere karşı savunmasız kalacaktır. Ekonomik kriz durumlarında ailelerin ilk hedefi temel yaşam koşullarını sağlamak olacaktır. 2008 küresel ekonomik krizi ile birlikte, sürekli yükselen turizm gelirlerinin düşmesi bu duruma verilebilecek önemli örnekler arasında yer almaktadır (Paksoy ve Çolakoğlu, 2010: 344-349).

Turizm talebinin esnek olması uluslararası olarak gerçekleşen herhangi bir krizden etkilenme olasılığını arttırmaktadır. Bu nedenle, ülke ekonomilerini geliştiren, yönlendiren, değer katan turizm endüstrini, ekonomik krizler doğrudan veya dolaylı olarak belirli şiddetlerde etkilemektedir. Böylece, ülkelerin ekonomik dalgalanmalarında, şiddete bağlı olarak negatiflikler ortaya çıkmaktadır (Sarı ve Seçilmiş, 2010: 193).

Tablo 14: 2008 Küresel Ekonomik Krizi Öncesi Uluslararası Turist Sayıları ile Gelirleri

Uluslararası Turist Sayıları (milyon)	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
	703	694	764	809	855	911	930

Uluslararası Turizm Gelirleri (milyar dolar)	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
	480	533	633	701	768	896	968

Kaynak: UNWTO Tourism Highlights 2010-2018, <https://www.e-unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1> adresinden 15 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

Tablo 14'te 2008 küresel ekonomik krizi öncesindeki uluslararası turist sayıları ve turizm gelirlerine dair rakamlar görülmektedir. 2002 yılında uluslararası turist sayısı ve turizm gelirlerinin, 2008 yılına kadar, genel olarak, yükseldiği belirlenmiştir. Turist sayısının artması doğrudan turizm gelirlerinin artmasını sağlamıştır. Bu bağlamda, Tablo 14'e göre, 2008 Ekonomik Krizi öncesinde, turizm hareketlerinde önemli bir olumsuz dalgalanma olmamıştır.

2008 küresel ekonomik krizi öncesi gerçekleşen turizm faaliyetlerine dair rakamların olumlu olduğu saptanmıştır (Durgun, 2010: 161). Turizm, zaman içerisinde önemli derecede artışlar göstermiştir. Uluslararası turist sayıları, küresel olarak, 1950 yılındaki 25 milyondan 1980 yılında 278 milyona ulaştığı saptanmıştır. Aynı zamanda, 2002 yılındaki turist sayıları 703 milyon, 2005 yılında 809 milyon ve 2008 yılında da 930 milyon kişiye ulaştığı tespit edilmiştir (UNWTO, 2017: 2-16; UNWTO, 2018: 2-20).

Tablo 14'e göre; uluslararası turizmde turist sayılarında olduğu gibi turizm gelirleri, yıllar içerisinde tesadüfi olaylar dışında artışlar göstermiştir. Uluslararası turizm hareketlerinden kazanılan turizm gelirleri 1950'de 2 milyar dolardan 1980'de 104 milyar dolara yükseldiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte, 2002 yılında 480 milyar dolara yükselmiştir. Ayrıca, bu rakam 2005 yılında 701 milyar dolara, 2008 yılında ise 968 milyar dolara ulaştığı görülmektedir (UNWTO, 2017: 2-16; UNWTO, 2018: 2-20).

2.9.5. 2008 Ekonomik Krizi Sonrası Turizm

Uluslararası boyutta en büyük ticaret kategorilerinden biri olarak bilinen turizm, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için istihdam sağlayan, döviz girdisi ile ekonomilerini iyileştirme gücüne sahip olan endüstri turizmdir. Bununla birlikte, ülkelerarası barış ve refah dolu bir ortam oluşturma ve ülkelerin iletişim gücünü yukarılara taşıyabilme konusunda da başarılı bir endüstri olarak bilinmektedir (Bilgiçli ve Altınkaynak, 2016: 560).

Turizm endüstrisi, ülkelerin sosyal, ekonomik, kültürel, politik vb. gelişmelerindeki ulusal ve uluslararası olumsuzluklardan anında etkilenen bir yapıya sahiptir. Ayrıca, turizm zorunlu olmayan ihtiyaçları (eğlenme, kültür gezileri, boş

zaman değerlendirme, rekreasyon vb.) karşılamaktadır. Bu sebeplerden dolayı dünya çapında gerçekleşen kriz, terör vb. durumlar olumsuz yönde bu endüstriye yansiyacaktır (Ünlüönen vd., 2007: 40). Ekonomik kriz dönemleri tüketiciyi lüks olarak gördüğü her ürün veya hizmetin satın alımından uzaklaştıracaktır (Ayaz, 2016: 1361). Bireyler, ekonomik kriz esnasında sadece zorunlu ihtiyaçlarına yönelecektir ve diğer temel olmayan ihtiyaçlarından vazgeçeceklerdir. Turizm hareketlerine katılmakta temel bir ihtiyaç kategorisinde olmadığından kriz ortamlarında talep düşecektir. Bu bağlamda, 2008 küresel ekonomik krizi de bu duruma bir örnektir.

Turizm endüstrisinin istihdam oluşturuvcu etkisi, diğer endüstrilerle olan bağı, ithalata olan bağımlılığının alt seviyelerde olması, döviz getirici etkisi vb. nedenlerle ülkelerin ekonomilerine önemli oranda katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, 2008 küresel ekonomik krizinin ekonomik etkileri arasında 2009 yılındaki turist sayısının azalması yer almaktadır. Aynı zamanda, konaklama işletmelerinin yüzde 16, havayolu işletmelerinin de yüzde 14 oranında etkilendikleri belirlenmiştir. Ayrıca, birçok turistin iç turizme yönelerek dış turizmden uzaklaştığı diğer elde edilen bilgiler arasındadır (Durgun, 2010: 276-284).

Turizm endüstrisi ile bağlantılı sektörler de 2008 Ekonomik Krizi'nin olumsuz yansımalarını şiddetli bir şekilde hissetmiştir (Meng vd., 2010: 52). Turizm endüstrisinde gerçekleşen herhangi bir olağanüstü durumda, bu endüstri içinde yer alan konaklama, yiyecek-içecek, seyahat, havayolu, eğlence vb. işletmelerle birlikte bu işletmelere tedarikçi olan veya bağlantılı olan diğer işletmelerde bir şekilde mutlaka etkilenmektedir (Kalpaklıoğlu, 2010: 139). Bu bağlamda, 2008 küresel ekonomik krizinin bir sonucu olarak, konaklama işletmeleri ve yiyecek-içecek işletmelerinde istihdam sorunun ortaya çıktığı belirlenmiştir. Diğer ekonomik sektörlerle karşılaştırıldığında, istihdam sorunundan turizm işletmelerine daha az yansıdığı görülmesine rağmen, 2008 küresel ekonomik krizi sonucunda turizm endüstrisinde de bu sorun kendini göstermiştir (ILO ve WTO, 2013: 15).

Turizm endüstrisine doğrudan veya dolaylı olarak hizmet veren her işletme zincirin bir halkasını oluşturmaktadır. Turizm işletmelerinin olumsuz durumlardan etkilenme şiddeti işletmelere göre değişecektir. Ancak, turizm işletmelerinin hepsinin farklı şiddet düzeylerinde de olsa mutlaka etkileneceği açıktır.

Gelişmiş ekonomilerdeki uluslararası turist sayılarının gelişmekte olan ülkelerde ile karşılaştırıldığında, belirgin bir şekilde, daha çok etkilendiği gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, turizm çeşitliliği fazla olan ülkeler, 2008 küresel ekonomik krizi sürecince, uluslararası turist sayılarındaki düşüşlerden daha az etkilenmişlerdir (ILO ve WTO, 2013: 38).

2.9.6. 2008 Ekonomik Krizi'nin Uluslararası Turizm Boyutu

2008 küresel ekonomik krizinin ardından karışık bir ortam meydana gelmiştir. Bu düzensiz kriz ortamında yapılacak veya yapılması düşünülen yatırımları da olumsuz etkilemiştir. Diğer bir deyişle, turizm arz kaynaklarının oluşturulması zorlaşmıştır. Mevcut olan turizm işletmelerinin yenilenmesi veya ekler yapılması da bu dönemde güçleşmiştir (Yıldız ve Durgun, 2010: 9).

Turizmin, sosyal, kültürel, ekonomik vb. çevre üzerindeki yansımaları, genellikle, olumlu olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece, turizm, küresel ortamda, dikkate değer bir endüstri olarak kendini göstermektedir. Ayrıca, emek yoğun bir endüstri olması da istihdam problemlerini çoğu zaman ortadan kalkmasına katkı sağlamaktadır. Ancak, 2008 Ekonomik Krizi ile birlikte baş gösteren işsizlik problemi birçok endüstri de olduğu gibi turizmde de ortaya çıkmıştır. Bu krizle birlikte turist sayıları ve turizm gelirlerindeki düşüslere ek olarak turizmde istihdam küçülmesinin olduğu da gözlemlenmiştir (Sarı ve Uçar, 2010: 338).

Dünyadaki Ekonomik Krizi ve durgunluğun etkisi altında uluslararası turist sayıları 2009 yılında 893 milyona gerilemiştir. Uluslararası turizm gelirleri ise bir önceki yıla göre düşüş yaşayarak 2009 yılında 881 milyar dolara düşmüştür. Uluslararası turizmdeki büyümenin, 2009'un son çeyreğinde, neredeyse 14 aylık bir düşüşün ardından yeniden devam ettiği görülmüştür (UNWTO, 2010: 2; UNWTO, 2015-2017: 6; UNWTO, 2018: 5).

Tablo 15: 2008 Küresel Ekonomik Krizi Sonrası Uluslararası Turist Sayıları ile Turizm Gelirleri

Uluslararası Turist Sayıları (milyon)	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
	809	855	911	930	893	952	994

Uluslararası Turizm Gelirleri (US milyar dolar)	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
	701	768	896	968	881	961	1,073

Kaynak: UNWTO Tourism Highlights 2010-2018, <https://www.e-unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1> adresinden 15 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

Tablo 15'e göre 2008 küresel ekonomik krizin ardından turizm endüstrisi anında tepki vermiştir. Uluslararası turist sayıları 2007 yılında 911 milyon, 2008 yılında 930 milyon olarak hesaplanırken; 2009 yılında yaşanan düşüşle birlikte 893 milyon olarak gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, 2007 yılında 896 milyar dolar olan uluslararası turizm gelirleri, 2008 yılında 968 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Ancak, 2008 Ekonomik Krizi ile birlikte, 2009 yılında bu rakam 881 milyar dolara düşmüştür.

Turistlerin harcamaları bu dönemde keskin bir şekilde (neredeyse yüzde 8.5) düşmüştür. Aynı zamanda hem iç hemde dışarıya gerçekleştirilen iş seyahatlerinin yüzde 8.0 oranında azaldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, seyahat ve turizm yatırımlarının da yüzde 12'nin üzerinde düşüşe uğradığı belirtilmektedir. Seyahat ve turizmde, bu kriz döneminde, 235 milyonun üzerinde işsizliğin ortaya çıktığı ifade edilmiştir (WTTC, 2010: 6).

Zaman içinde geciken ve tedarik pazarındaki kriz esnekliğine bağlı olarak uluslararası turist sayıları, 2008 yılının sonunda, sadece turizm işletmelerinin ekonomik performanslarını değil aynı zamanda değer zinciri içerisinde yer alan turizmle bağlantılı diğer işletmeleri de etkileyerek farkedilebilir bir şekilde düşmüştür (ILO ve WTO, 2013: 6). Ayrıca, bu krizle birlikte, uluslararası turist sayılarında yüzde 12'lik bir düşüşle Mart 2009'da en zirveye ulaştığı görülmüştür. Bununla birlikte, 2009 yılı boyunca, küresel seviyede, uluslararası turist sayılarında yüzde 4, uluslararası turizm gelirlerinde ise yüzde 6 azalma olduğu tespit edilmiştir (UNWTO World Tourism January Barometer, 2010: 1).

Turizmin, tıpkı terör saldırılarında olduğu gibi, ekonomik krizler sonucunda da her dalında düşüşler yaşandığı görülmektedir. Bu bağlamda, turizmin, meydana gelen olayın şekline bağlı kalmaksızın, hassas ve esnek yapısı nedeniyle anında tepki gösterdiği kesindir. Ekonomik kriz veya terör saldırıları sonrasında ortaya çıkan durumlara bakıldığında, genellikle, turist sayısı ve gelirlerinde düşüş, istihdam sorunu, tüketimin azalması gibi benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Havayoluyla seyahat eden yolcular hesaplandığında yüzde 90'ının ekonomi sınıfında seyahat ettiği tespit edilmiştir ve 2009 yılının ilk üç çeyreğinde uçuşların yüzde 3.8 oranında azaldığı belirtilmiştir. Aynı zaman zarfında premium sınıfında da (ticari öneme sahip yolcular) yüzde 19'luk düşüş gerçekleşmiştir. Yolcu sayılarında iş amaçlı veya ticari amaçlı turistlerin az payı olması sebebiyle, ekonomi sınıfı sayısındaki küçük düşüş, sınırlı bir ölçüde, bu kriz döneminde, premium sınıf biletler yerine ekonomi sınıfı biletlerinin tercih edilmesi olarak açıklanmıştır. Bu dönemde işletmelerin darboğaza girmesi bu durumda temelini teşkil etmektedir (ILO ve WTO, 2013: 39).

2008'in sonlarına doğru azalmaya başlayan yolcu sayısı 2009 şubat ayında bir önceki yıla göre düşüş gösterdiği tespit edilmiştir. Hatta Mart ayında da bu düşüşün devam ettiği elde edilen bir diğer bilgidir. Bu bağlamda, 2009 yılı ilk çeyreğinde ortalama yolcu sayılarının yüzde 9,1 oranında azaldığı açıklanmıştır (IATA, 2009: 8). 2008 krizinin ardından havayolları ciddi yolcu kayıpları yaşamıştır. Ayrıca, sadece havayolları değil diğer turizm işletmeleri de benzer sorunlarla yüzyüze gelmiştir.

Turizm endüstrisi esnek ve hassas bir endüstri olması nedeniyle kriz ortamından anında etkilenecektir. Böylece, turist sayıları ve gelirlerinde düşüşler, turist tercihlerinde dalgalanmalar ve değişimlerin meydana gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu nedenle, turizm işletmeleri ile turizmle ilişkili kurum ve kuruluşların önceden krizlere hazırlıklı olmaları gerekmektedir. Devletlerin kriz durumlarında mutlaka önceden hazırlanmış bir politikası olmalıdır; aksi takdirde uluslararası krizlerde turizm endüstrisinden istenilen verim alınamayacaktır (Kalpaklıoğlu, 2010: 139-140).

2008 küresel ekonomik krizinin ardından, turizmin iyileştirilmesi için ulusal durum paketlerinde hem promosyonlara hem de çoğu ülkede mali ve para politikası önlemlerine odaklanılmıştır. Ayrıca, mali ve parasal önlemlerin yanında, insan kaynaklı ve çevresel tedbirler, pazarda alınacak tedbirler, seyahatleri kolaylaştırma, kamu-özel işbirlikleri, uluslararası birleşmeler vb. politikalar oluşturulmuştur ve uygulanmaya çalışılmıştır (UNWTO, 2009: 6).

Kriz ortamlarından en az zararla çıkabilmek için doğru planlamalar yapılması gerekmektedir (Ünlüöner ve Kılıçlar, 2004: 131-156). Kriz dönemlerinde izlenecek en genel politika, pazarlama, kamu ve özel sektör ortaklıkları ile mali ve parasal tedbirlerin bir kombinasyonudur. Aynı zamanda, pazarlama ve promosyon olarak politik önlemler, uluslararası turizmde küresel ekonomik krizlerin negatif etkilerinin azaltılmasında başarılı olduğu tespit edilmiştir (ILO ve WTO, 2013: 48).

Ekonomik krizlerin ardından, kısa sürede oluşturulacak politikalar, stratejiler veya alınacak önlemler krizin daha hafif atlmasına olanak sağlayacaktır. 2008 krizi ile birlikte gelen ekonomik gerileme bu yöntemlerle aşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca, yeniden tüketimi arttırmak için bireyleri satın almaya yönlendirecek düzenlemeler yapılmıştır. Ancak, hem özel sektör hem kamunun biraraya gelerek bu düzenlemeleri yapmaları, ekonomik başarı ve yükselmeye daha çok katkı sağlayacaktır.

Ulusal turizm yönetimlerinin veya kuruluşlarının, doğrudan ve acil bir yetki ile hızlı bir şekilde hareket edebilecek alanlara sahip olduğu için, çoğu ülkeler, kamu-özel işbirliği ve pazarlamadaki önlemleri uygulamaya yönelik politikalara ve önlemlere yönelmişlerdir. Aynı zamanda, ülkelerin belirgin ve önemli sayıdaki kısmı, turizm işletmelerinin temel iş ve faaliyetlerini devam ettirebilmelerine ek olarak likiditelerini arttırma ve krediye ulaşabilmelerinde gerekliliği kabul eden mali ve parasal politikalar da oluşturduğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, vize uygulamaları, vize masraflarının düşürülmesi, veya belirli sayıdaki tedarik kaynaklarında vize şartlarından muaf tutmak gibi seyahat kolaylığı için oluşturulan önlemler ve politikalar, turizm endüstrisi için bu ekonomik krizin ardından, iyileştirme konusunda atılan önemli adımlar olarak açıklanmıştır (UNWTO, 2009: 7).

Küresel ekonomik krizler, likidite düşüşü, kurlardaki istikrarsızlık vb. şekilde kendini göstererek hem turizme hem de diğer endüstrilere olumsuz olarak yansımaktadır. Çoğu uluslararası seyahat edenler için turizm isteğe bağlıdır yani kişisel zevk, eğlence, dinlenme vb. için gerçekleştirilen aktiviteler bütünüdür. Bu nedenle, turizme aşırı bağımlı olan veya turizme yatırım yapan destinasyonlar, ekonomik kriz dönemlerinde olumsuz bir şekilde etkilenmektedirler (Beirman, 2003: 3-4).

2008 küresel ekonomik krizi, turizm endüstrisi için ilk önemli kriz olarak bilinmektedir. Dünya üzerindeki uluslararası turist sayıları ve gelirlerinde ciddi boyutlarda azalmalar meydana gelmiştir. Ayrıca, önceki krizlerde olduğu gibi, turistler ikametlerine yakın yerlere seyahatlere veya kendi ülkelerine yönelmişlerdir. Böylece, turistlerin seyahat alışkanlıklarında değişmelerin ortaya çıktığı görülmektedir (UNWTO World Tourism January Barometer, 2010: 1-4). Çünkü bireylerin gelirlerindeki düşüş hayat şartlarını zorlaştırmıştır. Ayrıca bu kriz, bireylerin zorunlu ihtiyaç olarak görmedikleri ürün veya hizmetlere olan eğilimlerini azaltmıştır.

2008 küresel ekonomik krizi ile birlikte, işsizliğin yaygınlaşması, bireylerin gelirlerinde azalmalar yaşanması, gelecek için maddi anlamda endişeler vb. durumlar (özellikle maddi açıdan) ortaya çıkmıştır. Bireyler yatırım yapma veya para biriktirme vb. konularını dikkate almaya başlamışlardır. Diğer bir deyişle, daha çok temel tüketimlerine öncelik vermeyi ön plana çıkarmışlardır. Böylece, zaruri olmayan turizm faaliyetlerini kısıtlama yoluna gittikleri tespit edilmiştir. Bireyler, ya seyahatlerini ertelemiş veya daha uygun ucuz odalar tercih etmişlerdir. Bununla birlikte, bireyler önceki yıllara oranla daha az seyahat etmişlerdir. Ayrıca, sadece tatil amaçlı seyahatler değil, aynı zamanda iş amaçlı veya ticari amaçlı seyahatlerde olumsuz olarak bu krizden etkilendiği belirlenmiştir (Smeral, 2011: 17).

Gelir düzeyi yüksek olan bireyler, kriz döneminde, pahalı olan konaklama işletmelerinin daha uygun fiyatlı hizmetlerinden satın almayı tercih ettikleri belirtilmiştir. Bunun sebebi olarak ise ürünlerin veya hizmetlerin pahalı olduğundan değil, birçok insan aç ve evsiz kalırken bu tür ürünlere veya hizmetlere hesapsızca veya savurgan bir şekilde harcama yapmak sosyal olarak istenmediğinden

kaynaklandığı gözlemlenmektedir (Pizam, 2009: 301). Bu bağlamda, bireylerin psikolojik açıdan etkilendikleri görülmüştür. Böylece, 2008 krizinin de temelde ekonomik açıdan etkili yanında politik, sosyal, psikolojik vb. etkilerinin de olduğu kanıtlanmıştır.

Ekonomik krizlerden, mevcut gelirlerin azalması nedeniyle, turizm tüketimleri iki şekilde etkilenebilmektedir. Bunlardan birincisi, bireylerin veya ailelerin seyahat edip etmemeleri konusundaki kararlarında değişiklik yapmaları konusyla genelde yüzyüze kalmalarıdır. Eğer seyahat etmeye karar verirlerse ya tatilin uzunluğunu veya amaçladıkları tatilin destinasyonunu değiştirebilmektedirler. İkincisi ise gelir esnekliklerine bağlı olarak, satın alacakları hizmetlerde veya taleplerinde ufak değişiklikler yapabilmeleridir (Eugenio-Martin ve Campos-Soria, 2014: 54-56).

2008 küresel ekonomik krizi, 1929 bunalımının ardından gelen ve piyasaları önemli oranda etkileyen bir kriz olarak açıklanmaktadır. Finans sektörü ile birlikte tarım, turizm, sanayi vb. sektörlerde bu krizden olumsuz yönde etkilenmiştir. Turizm taleplerinin ve böylece turizm gelirlerinin düşmesi ile birlikte, turizm endüstrisi içerisinde yer alan turizm işletmeleri de bu krizden etkilenmiştir (Bostan vd., 2010: 250-254).

Turizm işletmelerinden biri olan konaklama işletmelerine bakıldığında, dünya üzerindeki otel odalarının ortalama fiyatları 2009 yılında 2008 yılına oranla daha düşük olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, 2009 yılındaki oda fiyatlarının 2004 yılına oranla bile daha ucuz olduğu açıklanmıştır (Kapiki, 2012: 21). 2008 küresel ekonomik krizi ile birlikte, çoğu konaklama işletmesi özellikle de lüks konaklama işletmeleri ciddi problemler yaşamıştır. Ancak, lüks otellere istinaden, tatilcilere hizmet veren konaklama işletmeleri biraz daha az etkilendiği tespit edilmiştir (Barsky, 2009: 3). Turizm işletmelerinin etkilenme şiddeti değişse bile maddi ve manevi kayıplarının olduğu gözardı edilemez.

Küresel kriz, dünya üzerindeki konaklama endüstrisini ciddi bir şekilde etkilemiştir. Ayrıca, konaklama yani oda fiyatlarının, yiyecek-içecek hizmetlerinin, kongre ve fuar hizmetlerinin ve diğer konaklama hizmetlerinin fiyatlarının düştüğü,

hatta oldukça sıkıntılı bir döneme girdiği açıklanmıştır. Aynı zamanda, bazı turizm işletmelerinin bu dönemde kapandığı da ifade edilmiştir. Azalma oranı sadece konaklama, kongre-konferans salonları, yiyecek-içecek işletmelerindeki, turist sayılarında değil, aynı zamanda her turist başına ödenen rakamlarda yani turizm gelirlerinde de ortaya çıkmıştır (Pizam, 2009: 301).

Havayolu işletmeleri, 2008 yılının sonlarına doğru beklenilenden daha fazla kayıp olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, eylülde havayolu yolcu pazarının yani talebin negatife döndüğü ve uluslararası RPKs (Revenue Passenger Kilometers) yani uluslararası ücretli yolcu kilometrelerinde bir önceki yıla göre yüzde 4,6 düşüş yaşandığı saptanmıştır. Aynı zamanda, iş seyahatlerinde ekonomik krizlere aşırı hassas olması nedeniyle, bu krizin ardından seyahatler düşmüş ve premium seyahatlerde 2008 yılının ortasından itibaren talepler düşmüştür ve negatif bir durum ortaya çıkmıştır (IATA, 2009: 11).

Tablo 16: 2008 Küresel Ekonomik Krizi Sonrası Eğlence-Rekreasyon ve Tatil Amaçlı Yapılan Seyahatler

Eğlence-Rekreasyon ve Tatil Amaçlı Yapılan Seyahatler (Milyon)			
2007	2008	2009	2010
458	467	446	480

Kaynak: UNWTO Tourism Highlights 2008-2011, <https://www.e-unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1> adresinden 15 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

Tablo 16’da 2008 küresel ekonomik krizi sonrası eğlence-rekreasyon ve tatil amaçlı yapılan seyahatler gösterilmiştir. 2007 yılına göre 2008’de yükselen seyahat sayısı 2008 krizinin ardından düşüşe geçmiştir. 2010 yılında ise kendini toparlamaya başlayan turizm endüstrisindeki seyahat sayıları yeniden artmıştır.

Tablo 16’ya göre, 2007 yılında, eğlence, rekreasyon ve tatil amaçlı yapılan seyahatlerin, bütün uluslararası turist sayılarının yarısından biraz daha fazla olduğu saptanmıştır. Ayrıca, toplamda 458 milyon kişinin eğlence, rekreasyon ve tatil amaçlı seyahat ettiği belirlenmiştir. Bununla birlikte; 2008 yılında ise aynı amaçla seyahat edenlerin toplamda ise rakam olarak 467 milyon olduğu açıklanmıştır. 2009 yılında, küresel krizin ardından, yaşanan azalmayla birlikte bu rakam 446 milyona düştüğü gözlemlenmiştir. 2010 yılında ise krizin etkilerinden kurtulmaya başlayan ve iyileşen

turizm endüstrisinde aynı amaçlı seyahat edenlerin rakamı 480 milyona ulaşmıştır (UNWTO, 2008: 2; UNWTO, 2009: 3; UNWTO, 2010: 3; UNWTO, 2011: 3).

Turizm endüstrisi, 2008 küresel ekonomik krizinden diğer endüstrilerde olduğu gibi olumsuz yönde etkilenmiştir. Turizm işletmeleri arasında yer alan konaklama ve havayolu işletmeleri başta olmak üzere diğer turizm işletmeleri de bu krizden belirli oranlarda payını almıştır ve turist sayılarında düşüşler yaşanmıştır. Böylece, turizm işletmelerinin gelirlerinin azalması; işletmelerin kapanması veya yeni hizmetlerinin verilememesi sonucunu doğurmuştur. 2008 küresel ekonomik krizinin etkilerinin azaltılmasıyla beraber yeniden turizm iyileştirilmeye ve turist sayıları ile gelirleri arttırılmıştır. Ayrıca hem 11 Eylül saldırıları hem de 2008 Ekonomik Krizi'nin benzer sonuçları olduğu tespit edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

11 Eylül 2001 terör saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi'nin, turizm endüstrisine olan etkilerinin her iki olguyu içine alarak ve kapsayarak bütüncül bir şekilde değerlendirilmesini sağlayacak alanında uzman kişi görüşlerinin önemi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, uzman kişilerin görüşleri, 11 Eylül 2001 saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi'nin turizm üzerindeki etkisinin incelenerek nitelik kazandırılması ve ileriye dönük olarak yapılacakların şekillenmesinde de büyük bir role sahip olacaktır. Bu bağlamda, konu ile ilgili gizil kalmış yani ortaya çıkması potansiyel bilgileri ortaya koyabilecek derinlemesine inceleme yapmaya olanak sağlayacak etkili yöntemlerden biri görüşme yöntemi olarak düşünülmektedir. Bu doğrultuda, 11 Eylül 2001 terör saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi konularına hakim ve cevap verebilirliği olan akademisyenler ile bu olgular hakkında görüş ve bilgiye sahip, turizm işletmelerinde şuan yönetici konumunda bulunanlar aracılığıyla objektif bir şekilde değerlendirmelerin yapılması ve irdelenmesinin mümkün olması nedeniyle araştırma nitel araştırma modeli kullanılmıştır.

Nitel araştırmanın kendi başına bir araştırma alanı olduğu bilinmektedir (Denzin ve Lincoln, 2005: 2). Bununla birlikte, nitel araştırma, çalışmanın problemine yorumlayıcı yaklaşımı esas almaktadır. Ayrıca, belirli bir nokta seçerek ve bu noktaya yönelen çok metotlu bir yöntemdir (Denzin ve Lincoln, 2018: 17). Çünkü, nitel araştırmayı tercih eden kişiler, araştırmanın konusuna dahil olan fenomenleri doğal ortamlarında izlemektedirler. Bu bağlamda, nitel araştırma, sayısal ve istatistiksel bir araç kullanmaksızın bulguların ortaya çıkarılması olarak açıklanabilir (Altunısık, 2012: 303-304).

Nitel araştırma, kültür analizi, antropoloji, yorumlayıcı araştırma, durumsal araştırma gibi birçok farklı disiplinle yakından ilişkili olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, nitel araştırma, doğal ortamında ele alınan algı ve olayların, hem bütüncül hem de gerçeği yansıtacak şekilde ortaya çıkarılması olarak tanımlanabilmektedir. Bununla birlikte, bu araştırma da, gözlem, görüşme gibi nitel veri toplama

yöntemlerinin kullanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 42-43).

Nitel yöntemlerin hepsinin tamamlayıcısı olan dört bilişsel süreç; anlama veya kavrama, sentezleme, kuramlaştırma ve yeniden ele almak olarak ifade edilmektedir. Bu dört bilişsel süreç aşağı yukarı sırasıyla gerçekleşmektedir (Morse, 1994: 26-27).

Çalışma, nitel araştırma modelinden faydalanılarak oluşturulmuştur. Bu kısımda, araştırmanın yöntemi, veri toplama aracı, elde verilerin analiz edilmesi ve yorumlanması ile araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliğinin açıklanması amaçlanmaktadır.

3.1. Araştırma Deseni

11 Eylül 2001 terör saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi 11 Eylül 2001 terör saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi konularına hakim ve cevap verebilirliği olan akademisyenler ile bu olgular hakkında görüş ve bilgiye sahip, turizm işletmelerinde şuan yönetici konumunda bulunanlar aracılığıyla küresel ölçekte hangi endüstrilerin etkilendiği, turizm endüstrisinin hangi şiddette ve doğrultuda etkilendiğini, küresel açıdan sonuçları kapsamında oluşturulan boyutların katılımcıların deneyimlerini, öngörülerini paylaşımları araştırma problemine cevap oluşturacak nitelikte olduğu için önemli görülmektedir. Terör saldırısı ve ekonomik krizlerin yumuşak güç unsuru olan turizm endüstrisinin eski dönemlerde nasıl etkilediğini belirleyerek bu tip saldırıların yeniden yaşanması durumunda alınabilecek önlemlerin, ortaya çıkarılması doğrultusunda araştırma probleminin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, araştırma problemi doğrultusunda oluşturulan alt problemlerin gerçekleri ortaya koyması ve mevcut şartlara anlam katabilmek amacıyla bu çalışmada nitel araştırma yaklaşımında fenomenoloji (olgubilim) araştırması olarak desenlenmiştir.

Fenomenoloji deseni farkında olunan, farkına varılan fakat derinlemesine ve detaylı bir anlayışa, fikre hâkim olunmayan olgulara odaklanmaktadır. Olgulara bakıldığında ise, içerisinde yer aldığımız, yaşadığımız dünyada olaylar, eğilimler, tecrübeler, algılar, kavramlar gibi farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Buna ilaveten,

fenomenoloji, hem çok yabancı olmayan hem de tam olarak anlamının kavranamadığı olguların araştırılmasını amaçlayan çalışmalar için uygun olduğu açıklanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 69).

Çalışmanın temel amacına ulaşmak için kullanılan araştırmanın alt problemleri aşağıdaki gibi geliştirilmiştir;

1. Terör ve ekonomik kriz olgularının turizm endüstrisi üzerinde etkisi var mıdır?
2. 11 Eylül 2001 saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi sonucunda küresel ölçekte etkilenen endüstriler olmuş mudur?
3. 11 Eylül 2001 saldırılarının ve 2008 Ekonomik Krizi'nin ekonomik, sosyal, kültürel, psikolojik, politik açıdan küresel sonuçları olmuş mudur?
4. 11 Eylül 2001 saldırılarının ve 2008 Ekonomik Krizi küresel ölçekte turizm endüstrisine yönelik ekonomik, sosyal, kültürel, psikolojik, politik vb. açıdan sonuçları olmuş mudur?

Alt problemler oluşturulurken; a) terör ve ekonomik krizin turizm endüstrisi üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak; b) ikinci problem, küresel ölçekte etkilenen endüstrileri ortaya çıkarmak; c) üçüncü problem, terör ve ekonomik krizin küresel sonuçlarını ortaya çıkarmak; d) dördüncü problem, terör ve ekonomik krizin turizm endüstrisine yönelik sonuçlarını ortaya çıkarmak ve bu boyutlara ilişkin olarak terör ve ekonomik krizin bir daha yaşanması halinde yumuşak güç unsuru olan turizm endüstrisinde dikkat edilmesi gereken noktalar açısından geliştirilmiştir.

3.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evrenini, 11 Eylül 2001 terör saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi konularına hakim ve cevap verebilirliği olan akademisyenler ile bu olgular hakkında görüş ve bilgiye sahip, turizm işletmelerinde şuan yönetici konumunda bulunanlar oluşturmaktadır. Bu araştırmayı içeren evreni temsil edebilecek birimlerin spesifik özellikleri nedeniyle aynı konu hakkında farklı bakış açılarını ortaya koymak amacıyla maksimum çeşitlilik örnekleme stratejisi kullanılmıştır (Creswell, 2007: 127). Nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğünü belirlemek oldukça zor olması ve çeşitli önerilere dayanması sebebiyle veri yeterliliğinin sağlanması, diğer bir ifadeyle

elde edilen verilerin sıklıkla birbirini tekrarlaması durumu dikkate alınarak örneklem büyüklüğü oluşturulmuştur. Araştırmacı nitel araştırmalarda topladığı verilerin araştırma problemini cevaplamaya karşıladığına inandığı anda veri toplama ve örnekleme sürecini bitirebilmektedir (Akturan, 2013: 203). Bu bağlamda, 30 katılımcı ile görüşülerek örneklem büyüklüğü oluşturulmuştur.

3.3. Veri Toplama Araçları

Çalışma konusu ile ilgili uzman kişilerden ayrıntılı, gizil bilgileri açığa çıkartacak sorular sorarak konu ile ilgili detaylı bilgilere ulaşabilmek amacıyla görüşme tekniği kullanılmıştır (Aziz, 2011: 86). Görüşme sırasında verilerin derinlemesine inilerek belirli bir düzen dahilinde incelenmesine imkan tanınan yarı yapılandırılmış görüşme formu araştırmacı tarafından literatür ışığında geliştirilmiş ve veri toplama aracı olarak kullanılmasına kadar verilmiştir.

Veri toplama aracı olarak hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmadan önce döküman incelemesi yapılmıştır. Döküman incelemesinden sonraki aşamada geliştirilen sorular, üç akademisyen ve bir otel yöneticisinin ilgisine sunularak getirdikleri öneriler doğrultusunda görüşme soruları ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır ve son hali oluşturulmuştur. Bu bağlamda, yarı yapılandırılmış görüşme formunun güvenilirliğinin ve geçerliliğin sağlanabilmesi için ön koşulu araştırma konusu ile ilgili ölçümü gerçekleştirmeye elverişli ve uygun olması (Aziz, 2011: 59) yönünden değerlendirildiğinde görüşme formunun güvenilirliği ve geçerliliği sağlanmıştır. Güvenilirliğinin ve geçerliliğin sağlanmasından sonraki aşamada bir uzman ile (akademisyen) görüşme gerçekleştirilerek görüşme formundaki soruların amaca uygunluğu ölçümlenmiştir. Pilot kapsamında yapılan görüşme de görüşme süresi toplamda 35 dk sürmüştür. Görüşmecinin getirdiği öneriler doğrultusunda düzenleme işlemi yeniden yapılarak veri toplama aracının son hali oluşturulmuştur. Bu çerçevede yedi temel sorunun altında ondokuz sonda soru yer almaktadır.

3.4. Verilerin Toplanması

Görüşmeler, örneklem kapsamına giren paydaşlardan önceden randevu alınarak, bu paydaşların istedikleri tarih ve saatlerde çalışma ortamlarında ve ulaşım

maliyet, zaman gibi kısıtlar nedeniyle görüşmeciler tarafından talep edildiğinde internet üzerinden görüntülü görüşme ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların düşüncelerini açıklamalarında esneklik sağlanmıştır. Görüşmeler ortalama 30-40 dakika arasında sürmüştür ve 1 Ağustos 2018 ve 1 Mart 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, yapılan görüşmeler not alma yöntemi ve ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmıştır.

3.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizi, sınıflandırma, yorumlama ve yapılandırma basamaklarını içermektedir. Temelde verilerin analizi sözcüklerin, cümlelerin ve aralarındaki ilişkilerin yorumlanması ve yapılandırılmasını kapsamaktadır (Akturan vd. 2013: 33). Nitel araştırmada veri analizi, analiz yapmak amacıyla verilerin hazır hale getirilmesi ve düzenlenmesi gerekmektedir. Bu aşamadan sonra, veriler kodlanmaktadır ve bu kodlar birleştirilerek temalara indirgenmektedir. Temalar oluşturma aşamasından sonra ise verilerin tablolar haline getirilerek irdelenmesini kapsamaktadır (Creswell, 2007: 148). Bu doğrultuda, elde edilen verilerin, kodlamalar ve kodlamalar sonucunda oluşan temaların tablolaştırılarak analiz edilmesi yoluyla veri analizi sürecinde içerik analizi yöntemlerinden sıklık analizinden faydalanılmıştır.

3.6. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliği

Bilimsel araştırmalar, araştırmacının yanıtını bulmaya çalıştığı problemlere inandırıcı veya doğru yanıt verebilmeyi amaçlamaktadır. Bununla birlikte, araştırmacı, olgulara veya problemlere subjektif olarak açıklamalar ve çözümler ürettikleri görülmektedir (Altunışık vd., 2012: 123). Bilimsel araştırmalarda ortaya çıkan sonuçların inandırıcılığı oldukça önemli bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 269). Bu bağlamda, bilimsel yöntem, yanıtı aranan soruya herhangi bir yanlış cevap alınmasına engel olmaktadır ve bu durumu ortadan kaldırmaktadır. Böylece, araştırmalarda güvenilirlik ve geçerlilik olarak ifade ettiğimiz iki noktanın oldukça önemli olduğu bilinmektedir (Altunışık vd., 2012: 123).

Geçerlilik, nitel araştırmalarda, araştırmacının tarafsız bir şekilde olay veya olguyu aktarması, gözlemlemesi, analiz etmesi, toplaması vb. olarak ifade edilmektedir. Bir diğer deyişle, araştırmacı, sahadaki katılımcıların öznel verileri tarafsız olarak raporlayarak süreci tamamlamalıdır. Bununla birlikte, geçerlilik, doğru bilgiyi elde edebilmek için belirli tedbirlerin alınmasıdır. Bu bağlamda, geçerlilikte önemli olan araştırmacının önyargısız ve tarafsız bir şekilde verileri elde etmesidir. Bununla birlikte, yansız olarak elde ettiği verileri yine objektif olarak aktarmasıdır. Ayrıca, nitel araştırma sonuçlarının geçerliliği, araştırmacının sahadaki gerçeklikleri bizzat görmesi, yaşaması, veri kaynağına olan yakınlık vb. unsurlarla birlikte arttığı görülmektedir (Yıldırım ve şimşek, 2016: 269-285).

Güvenirlilik, araştırma sonuçlarının zamanla farklı araştırmacı veya araştırmacılar tarafından da tekrarlanabilmesi olarak ifade edilmektedir (Marvasti, 2004: 115). Bununla birlikte, Güvenirlilik, araştırmanın yapıldığı zaman sürecini ve verilerin net ve detaylı olarak açıklanması tanımlanabilmektedir. Bir başka deyişle, güvenirlilik, diğer araştırmacıların da değerlendirme yapabilmesine imkan sağlaması olarak ifade edilmektedir (Yıldırım ve şimşek, 2016: 269-285).

Güvenirlilik, bilimsel bulguların tekrarlanabilirliği ile ilgiliyken, geçerlilik bilimsel bulguların doğruluğu ile ilgilidir (Lecompte and Goetz, 1982: 32). Bununla birlikte, geçerliliğin, güvenirlilik elde etmek amacıyla alınan bir tedbir olarak anlaşılması gerektiği belirtilmektedir (Yıldırım ve şimşek, 2016: 285).

Araştırmacının, araştırdığı olgu veya olay ile ilgili bütüncül bir veri ortaya koyması gerekmektedir. Bu nedenle, araştırmacı topladığı verileri ve elde ettiği sonuçları teyit etmek amacıyla katılımcı teyidi, meslektaş teyidi, çeşitleme vb. yöntemleri tercih etmesi gerekmektedir (Yıldırım ve şimşek, 2016: 269).

Nitel araştırmalarda araştırmacının, sonuçların geçerliliği ve güvenirliliğini sağlayabilmek için bazı önemli unsurlara dikkat etmesi gerekmektedir. Bu unsurlar arasında; elde edilen verilen ayrıntılı raporu, bulguların bütünlüğu, bulguların kendi içinde anlamlı ve tutarlı olması, önceden ortaya konulan kavramsal çerçeveye uyumlu olması, katılımcı teyidi, meslektaş teyidi, araştırma sürecinin detaylı olarak

ifade edilmesi, araştırmacının önyargısız ve tarafsız olması gerektiğinin farkında olması vb. yer almaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 270-285).

Araştırmanın geçerliliğii ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla gerekli önlemler alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, bu araştırmanın geçerliliğii ve güvenilirliliğii için, ulaşılan bulgular için katılımcı ve meslektaş teyidine başvurulmuştur. Ayrıca uzman kişilerden de inceleme ve değerlendirme için yardım alınmıştır. Bununla birlikte, araştırma süreci, tarafsız, önyargısız ve yansız bir Şekilde olması farkındalığii ile gerçekteştirilmiştir. Araştırma bulgularının kendi içinde anlamlı ve tutarlı olması, bütüncül olması sağlanmıştır. Araştırma sürecinde toplanan veriler içerik analizi kullanılarak betimlenmiştir ve detaylı bir Şekilde rapor edilmiştir.

Araştırma sürecinde, araştırmanın geçerliliğii ve güvenilirliliğii ile ilgili alınması gereken tedbir unsurları ortaya çikarılmıştır. Böylece, bu araştırmanın hem geçerli hem de güvenilir bir niteliğe sahip olması sağlanmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. Bulgular ve Değerlendirme

Araştırmanın çerçevesinde katılımcılara dört alt probleme ilişkin sorular sorulmuştur. Elde edilen verilerden yola çıkarak derinlemesine bir inceleme yapmak amacıyla benzer özelliklere sahip bilgiler kodlanarak kendi içlerinde sınıflandırılmış ve araştırma amacına ilişkin yapılar oluşturulmuştur. Oluşturulan bu yapılar sıklık analizi aracılığıyla tablolar oluşturularak aktarılmıştır.

4.1. Katılımcılar ile ilgili Demografik Bilgiler

Katılımcılara ait bilgiler Tablo 17’de verilmiştir. Katılımcılara görüşme sırasına göre K1, K2, K3, K4, K5 ... K30 olarak kodlama yapılmıştır. Bu doğrultuda katılımcıların yeterliklerine ilişkin temel bilgiler de Tablo 17’de yer almaktadır.

Tablo 17: Katılımcılara İlişkin Bilgiler

Katılımcı Kodu	Katılımcılar	Alan
K1	Otel Yöneticisi	Turizm
K2	Akademisyen	Turizm
K3	Akademisyen	Turizm
K4	Akademisyen	Uluslararası İlişkiler
K5	Otel Yöneticisi	Turizm
K6	Otel Yöneticisi	Turizm
K7	Seyahat Acentası Yöneticisi	Turizm
K8	Yiyecek-İçecek İşletmesi Yöneticisi	Turizm
K9	Akademisyen	Turizm
K10	Seyahat Acentası Yöneticisi	Turizm
K11	Yiyecek-İçecek İşletmesi Yöneticisi	Turizm
K12	Seyahat Acentası Yöneticisi	Turizm
K13	Akademisyen	Uluslararası İlişkiler

K14	Akademisyen	Uluslararası İlişkiler
K15	Akademisyen	Uluslararası İlişkiler
K16	Akademisyen	Uluslararası İlişkiler
K17	Akademisyen	Sivil Hava Ulaştırma
K18	Akademisyen	Turizm
K19	Yiyecek-İçecek İşletmesi Yöneticisi	Turizm
K20	Otel Yöneticisi	Turizm
K21	Otel Yöneticisi	Turizm
K22	Akademisyen	Uluslararası İlişkiler
K23	Akademisyen	Turizm
K24	Akademisyen	Uluslararası İlişkiler
K25	Akademisyen	Turizm
K26	Yiyecek-İçecek İşletmesi Yöneticisi	Turizm
K27	Akademisyen	Turizm
K28	Akademisyen	Uluslararası İlişkiler
K29	Akademisyen	Uluslararası İlişkiler
K30	Akademisyen	Turizm

Tablo 17'ye göre, araştırma konusu ile ilgili yeterli bilgiye ve cevap verebilirliğe sahip olan turizm işletmeleri yöneticileri ve akademisyenlerden katılımcılar ile görüşmeler yürütülmüştür.

4.2. Terör ve Ekonomik Krizin Turizm Üzerinde Etkileri

Küresel ölçekte, birçok endüstriyi çeşitli yönlerden etkileyen terör ve ekonomik kriz olgularının, özellikle hassas bir endüstri olan turizmi nasıl etkilediğine ilişkin görüşlerini aktaran katılımcı verileri Tablo 18'de incelenmiştir. Bu alt problemde kodlamalar aracılığıyla temalar oluşturularak bu temalara ilişkin görüşler ve görüş sıklıkları belirli özelliklere göre gruplandırılarak sınıflandırılacaktır.

Tablo 18: Terör ve Ekonomik Kriz Olgularının Turizm Üzerindeki Etkisine İlişkin Görüşler

Tema	Kodlama	Kodların Sıklığı
Terör	Turizm talebini olumsuz etkiler.	30
	Turizm endüstrisine yapılan yabancı yatırımı olumsuz etkiler.	18
	Turizm endüstrisindeki istihdamı olumsuz etkiler.	30
	Yerelden küresele etkiler.	30
Ekonomik Kriz	Yaşanan ekonomik krizler ülke ekonomilerini olumsuz etkiler.	30
	Turistlerin gelirlerinde düşüş yaşanır.	20
	Turizm endüstrisindeki istihdamı olumsuz etkiler.	25
	Turizm endüstrisindeki hizmet kalitesini olumsuz etkiler.	25
	Turizmde endüstrisindeki işletmeler küçülmeye gitmek durumunda kalabilir.	10
	Turizm endüstrisinde yapılacak yatırımları olumsuz etkiler.	13

Tablo 18'e göre katılımcıların terör ve ekonomik kriz olgularının turizm endüstrisi üzerindeki etkisini değerlendirdiği görülmektedir. Buna göre, katılımcıların hepsi terör saldırılarının turizm endüstrisinde etkisi olduğunu ve bunun küresel ölçekte gerçekleştiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda katılımcılar genellikle terör saldırılarının istihdamı azalttığını belirtmektedir. Bununla beraber, katılımcıların bir kısmı da terör saldırılarının turizm endüstrisine yapılacak olan yabancı yatırımı azaltacağını ifade etmektedir.

Ekonomik kriz olgusunun turizm endüstrisi üzerindeki etkisi, Tablo 18'e göre incelendiğinde, katılımcıların tamamının ülkelerin ekonomik durumlarını olumsuz etkilediğini belirttiği görülmektedir. Katılımcıların çoğunluğu, ekonomik krizlerin turizm endüstrisindeki istihdamı ve hizmet kalitesini olumsuz yönde etkilediğini ifade etmiştir. Bununla birlikte, katılımcıların bir kısmı, ekonomik krizler sebebiyle turistlerin gelirlerinde düşüş yaşandığını belirtmektedir. Ayrıca, katılımcıların az bir kısmı ise ekonomik krizlerin, turizm endüstrisindeki işletmelerin küçülmeye gitme zorunluluğu doğurmasına ve yatırım yapma konusunda olumsuz davranışlar sergilenmesine neden olduğunu ifade etmektedir.

Katılımcıların terör ve ekonomik kriz olgularının turizm üzerindeki etkisine ilişkin çeşitli ifadeleri;

- *“Terörde ekonomik krizde turizmi olumsuz etkiler. terör saldırıları olduğunda insanlar güven ve endişe sorunu yaşamaktadır. Risk almak istememektedir. Can güvenliği olmadığı bir yere seyahat etmek istememektedirler (K15).”*
- *“Küresel olarak terör saldırıları turizm endüstrisini mutlaka etkileyecektir (K2).”*
- *“Ekonomik krizde turizmi etkilemektedir. Çünkü finansal piyasalarda yaşanan krizler ülkeleri çöküşe sürüklemektedir. Böylece turizme hizmet verebilecek işletmeler finansal anlamda sıkıntı yaşar sürekli değişmesi yenilenmesi gereken, insanlara farklılık sunması gereken turizm endüstrisinde bu bahsedilenler gerçekleşmediğinde insanların tercihi dışında kalır (K10).”*

Katılımcıların görüşleri genel olarak değerlendirildiğinde, turizm endüstrisinin, hem ekonomik krizlerden hem de terör saldırılarından farklı açılardan olumsuz bir şekilde etkilendiği görülmektedir. Ayrıca, katılımcılara göre, her iki olgunun benzer şekilde turizm endüstrisinde hem istihdama hem de yatırımlara olumsuz yansıdığı ortaya çıkmaktadır.

4.3. 11 Eylül 2001 Saldırıları ve 2008 Ekonomik Kriz Sonucunda Küresel Ölçekte Etkilenen Endüstriler

Terör saldırıları ve ekonomik krizler bağlamında küresel çapta etkilenmenin yaşandığı en önemli olaylardan biri terör açısından 11 Eylül 2001 saldırıları; ekonomik açıdan ise 2008 küresel ekonomik krizi olarak bilinmektedir. Bu bağlamda, küresel çapta etkilenen endüstrileri ortaya çıkarmak amacıyla Tablo 19 oluşturulmuştur.

Tablo 19: 11 Eylül 2001 Saldırıları ve 2008 Ekonomik Kriz Sonucunda Küresel Ölçekte Etkilenen Endüstrilere İlişkin Görüşler

11 Eylül 2001 Terör Saldırıları			2008 Ekonomik Kriz		
Tema	Kodlama	Kodların Sıklığı	Tema	Kodlama	Kodların Sıklığı
Etkilenme	Havayolu Sektörü	30	Etkilenme	Uluslararası Ticaret	25
	Dış Ticaret	5		Bankacılık Sektörü	28
	Konaklama Sektörü	25		Turizm Endüstrisi	30
	Eğlence Sektörü	10		Havayolu Sektörü	15
	Yiyecek-İçecek Sektörü	18		Otomotiv	5
	Turizm Endüstrisi	30		Emlak	30
Etkilenme Şekli	Güvenlik Endişesi	25	Etkilenme Şekli	Ulaşım Sektörü	15
	Rezervasyon İptalleri	30		İşletmelerin Küçülmeye Gitmesi	15
	Maliyet Planlamalarının Olumsuz Etkilenmesi	10		Turistlerin Gelirlerinde Düşüşler	20
	Uluslararası Ticaretin Olumsuz Etkilenmesi	13		İşsizliğin Artması	20
	İstihdam sorunu	20		Ekonomik Refahın Azalması	18

Tablo 19'a göre katılımcıların 11 Eylül 2001 saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi sonucunda küresel ölçekte etkilenen endüstrileri değerlendirdikleri görülmektedir. Buna göre, katılımcıların büyük bir çoğunluğu, 11 Eylül terör saldırılarının etkilerinin havayolu, eğlence, yiyecek-içecek gibi sektörlerde diğer bir deyişle turizm endüstrisi üzerinde etkisi olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, katılımcıların çok azı ise dış ticareti de etkilediğini ifade etmiştir. Ayrıca, katılımcıların çoğu, 11 Eylül terör saldırılarının bu endüstrilere olan etkisinin rezervasyon iptalleri ve güvenlik endişesi ve bir kısmı istihdam sorunu şeklinde ortaya çıktığını belirtmektedirler. Bu duruma ek olarak, 11 Eylül terör saldırılarının,

uluslararası ticaret ile maliyet planlamasının olumsuz bir şekilde endüstrilere etki etmesi şeklinde katılımcıların bir kısmı görüşlerini ifade etmektedirler.

Katılımcıların tamamı 2008 Ekonomik Krizi'nin emlak ve turizm endüstrisi üzerinde etkisi olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, katılımcıların çoğunluğu, 2008 Ekonomik Krizi'nin uluslararası ticaret ve bankacılık sektörü üzerinde de etkisi olduğunu vurgulamaktadır. Tablo 19'da, katılımcıların bir kısmının bu krizin havayolu sektörünü ve çok az katılımcının da otomotiv sektörünü etkilediğini ifade ettiği görülmektedir. Katılımcılar yoğun olarak, 2008 Ekonomik Krizi'nin endüstrileri turist gelirlerindeki düşüşler ve işsizliğin artması şeklinde etkilediğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte, katılımcıların bir kısmı, işletmelerin küçülmeye gitmesi ve ekonomik refahın azalması şeklinde de endüstrilerin etkilendiğini ifade etmiştir.

Katılımcıların 11 Eylül 2001 saldırıları ve 2008 ekonomik kriz sonucunda küresel ölçekte etkilenen endüstrilere ilişkin çeşitli ifadeleri;

- *“11 Eylül saldırıları en çok havayolları etkilenmiştir. Bu saldırıların uçakla yapılmış olması temel nedenidir. Turistlerin uçağa binmekten tedirgin olmasının sonucu konaklama işletmeleri de boş kalmıştır (K12).”*
- *“11 Eylül saldırılarında sonra havayolları dolayısıyla konaklama işletmeleri boş kaldı. Daha önce alınan rezervasyonlar iptal edildi. İptaller olunca işletmelerin daha önceden aldığı ürün veya hizmet giderleri çevrilemedi (K20).”*
- *“2008 krizi birçok endüstriyi etkilemiştir, eğitim, ulaşım gibi sektörleri etkiledi. Ancak ekonomik krizlerden her zamanki gibi kitlesel açıdan hareket eden turistler etkilenmiştir (K11).”*
- *“2008 krizinin başlama nedenine bakıldığında emlak, bankacılık böylece uluslararası ticaret etkilenmiştir (K5).”*

Katılımcıların görüşleri, 11 Eylül 2001 terör saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi'nin benzer olarak, havayolu sektörünü ve buna bağlı olarak turizm endüstrisini etkilediği yönünde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Tablo 19'da, 11 Eylül terör saldırıları ile birlikte 2008 Ekonomik Krizi'nin endüstrilere yansımalarının istihdam sorunu, bir diğer deyişle işsizliğin azalması şeklinde tespit edilmektedir.

4.4. 11 Eylül 2001 Terör Saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi'nin Küresel Sonuçları

11 Eylül 2001 terör saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi'nin küresel olarak sonuçlarını ortaya çıkararak ekonomik, politik, sosyo-kültürel ve benzeri açılardan irdelemek gerekmektedir. Bu bağlamda, 11 Eylül 2001 saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi'nin küresel olarak sonuçlarının yer aldığı Tablo 20 oluşturulmuştur.

Tablo 20: 11 Eylül 2001 Terör Saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi'nin Küresel Sonuçlarına İlişkin Görüşler

11 Eylül 2001 Terör Saldırıları			2008 Ekonomik Kriz		
Tema	Kodlama	Kodların Sıklığı	Tema	Kodlama	Kodların Sıklığı
Ekonomik	Maliyetlerin Artması	20	Ekonomik -Politik	İşsizliğin Artması	18
	Ekonomik Politikaların Değişmesi	13		Ekonomik Durgunluk	23
	Uluslararası Ticaret Hacminde Zayıflama	15		Banka Kredi İmkanlarının Olumsuz Yönde Değişmesi	18
	Finansal Piyasalardaki Değişimler	8			
Politik	Din Temelinde Ayrımcılık	10			
	Havaalanlarındaki Uygulamaların Arttırılması	18			
	Dış Politikada Değişiklikler	5			
Sosyo-Kültürel	Din Temelinde Ayrımcılık	8	Sosyo-Kültürel	Ekonomik Buhan Sonucu Kültürel Faaliyetlerin Olumsuz Etkilenmesi	23

İnsanların Şaşkın ve Endişeli Olması	15	Sosyal Hakların Kısıtlanması	13
İnsanların Güvenlik İhtiyacı Duyması	23	Suç Oranlarında Artış	5

Tablo 20'ye bakıldığında, katılımcıların, 11 Eylül 2001 terör saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi'nin küresel sonuçlarını değerlendirdiği görülmektedir. 11 Eylül 2001 terör saldırılarının küresel sonuçları, katılımcıların belirttikleri görüşler doğrultusunda ekonomik, politik ve sosyo-kültürel temaları oluşturularak ifade edilmektedir. Katılımcıların çoğunluğu, ekonomik açıdan, 11 Eylül 2001 saldırılarının küresel sonucu olarak maliyet artışını vurgulamaktadır. Ayrıca katılımcıların yarısı da uluslararası ticaret hacminin zayıflaması ile ekonomik politikaların değişmesi olarak küresel sonuçları ifade etmektedir. Bununla birlikte, katılımcıların çok az bir kısmı ise finansal piyasalarda değişiklikler olduğunu belirtmektedir.

11 Eylül 2001 saldırılarının küresel sonuçları değerlendirildiğinde, politik olarak, katılımcıların çoğu havaalanlarındaki uygulamaların arttırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte, katılımcıların bir kısmı da, din temelli ayrımcılık ve dış politikadaki değişiklikler olarak belirtmektedir. Aynı zamanda, 11 Eylül 2001 saldırılarının küresel sonuçlarını sosyo-kültürel açıdan katılımcıların çoğunluğu insanların güvenlik ihtiyacı duyması olarak vurgulamaktadır. Ayrıca, katılımcıların yarısı insanların şaşkınlığı ve endişesine vurgu yaparken az bir kısmı da dini temelli bir ayrımcılık olduğunu belirtmektedir.

Katılımcı görüşleri incelendiğinde, 2008 Ekonomik Krizi küresel sonuçlarının politik (siyasi) olarak daha çok ekonomik politikalar şeklinde belirtildiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, kodlama yapılırken iki temanın birbirinden ayıramamış olması nedeniyle tema 'ekonomik-politik' olarak belirlenmiştir. Bu durum terör saldırısından ekonomik krizi ayıran en önemli özellik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, 2008 Ekonomik Krizi küresel sonuçları değerlendirildiğinde, ekonomik-politik açıdan katılımcılar çoğunlukla ekonomik durgunluğun ortaya çıktığını

vurgulamaktadır. Bununla beraber katılımcıların yarısından fazlası işsizliğin arttığını ile banka kredi imkanlarının olumsuz yönde değiştiğini belirtmektedir.

Katılımcıların 11 Eylül 2001 saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi'nin küresel sonuçlarına ilişkin çeşitli ifadeleri;

- *“11Eylül 2001 saldırılarının ardından tüm dünya korkuya kapıldı. ABD’de böyle bir saldırının olması her yerde olabileceği endişesi doğurdu (K6)”*
- *“11 Eylül saldırılarının küresel sonuçları olmuş, ekonomik daralma, kısırlaşan ticari ve sosyal ilişkiler, küresel çapta ülkelerarası güvensizlik, değişen güvenlik algısı ve konsepti ilk akla gelen sonuçlardır (K13).”*
- *“2008 ekonomik krizinin sonucunda ekonominin kötü olması kişilerin seyahate çıkmalarını veya diğer eğlence, dinlenme vb. amaçlı yapılacak herşeyi engellemiş. (K11)”*.
- *“Ekonomide durgunluk yaşanmış, banka kredilerinde sıkıntı olmuş ve belirli miktarlarda krediler alınabilmiş veya alınamamıştır (K30).”*

2008 Ekonomik Krizi küresel sonuçları değerlendirildiğinde, sosyo-kültürel açıdan katılımcılar çoğunlukla ekonomik buhran sonucu kültürel faaliyetlerin olumsuz etkilendiğini ifade etmektedirler. Ayrıca, katılımcıların bir kısmı sosyal hakların kısıtlandığını vurguladığı ve az bir katılımcının ise suç oranında artış olduğunu belirttiği görülmektedir.

4.5. 11 Eylül Terör Saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi'nin Turizm Endüstrisine Yönelik Sonuçları

11 Eylül 2001 terör saldırılarının ve 2008 Ekonomik Krizi'nin turizm endüstrisine yansıyan sonuçlarını ortaya çıkarmak gerekmektedir. Bununla birlikte, bu terör saldırısı ve ekonomik krizlerin yeniden ortaya çıkabilme ihtimaline ilişkin yumuşak güç unsuru turizm endüstrisinde dikkate alınması gereken noktaların belirlenmesi için Tablo 21 oluşturulmuştur.

Tablo 21: 11 Eylül Terör Saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi'nin Turizm Endüstrisine Yönelik Sonuçlarına İlişkin Görüşler

11 Eylül 2001 Terör Saldırıları			2008 Ekonomik Kriz				
Tema	Kodlama	Kodların Sıklığı	Tema	Kodlama	Kodların Sıklığı		
Ekonomik	Turizme Olan Talep Azalmıştır.	30	Ekonomik	Turizm talebinin düşmesi	25		
	Ülkeler için turizmden elde edilen gelir düşmüştür.	30		Turizm gelirlerinin düşmesi	30		
	Turizm işletmelerinin olumsuz etkilenmesi	20		Konaklama hizmetleri ile ilgili maliyetlerin artması	8		
	İstihdamın olumsuz etkilenmesi	20		Yiyecek-içecek hizmetleri ile ilgili maliyetlerin artması	5		
	Gelir seviyesinin düşmesi	13		Turizm Pazarlarındaki İşsizlik Artmıştır	23		
Politik	Güvenlik tedbirlerinin revize edilmesi	13	Politik	Turizm işletmelerinin kredi imkanının azalması	15		
	Politik açıdan baskı	8		Turizm işletmelerinin harcamalarının kısıtlanması	8		
	Politik istikrarsızlık	5		Turizm teşviği politikalarında devlet desteğinin azalması	10		
	Sosyo-kültürel	Turizmin farklı kültürleri birleştirici özelliği vardır.		10	Sosyo-Kültürel	Turistlerin harcama eğilimlerinin değişmesi	15
		Turistlerin hassasiyetinin artmış olması		18		Destinasyon tercihleri değişmiştir.	13
Suç oranlarının artması		8					
Turistlerin tercihlerinin değişmesi		23					
Etkilenme	Havayolu İşletmeleri	30	Etkilenme	Havayolu İşletmeleri	13		
	Konaklama İşletmeleri	25		Konaklama İşletmeleri	25		
	Tur Operatörleri	10		Tur Operatörleri	5		
	Yiyecek-İçecek İşletmeleri	13		Yiyecek-İçecek İşletmeleri	13		

	Seyahat Acentaları	23		Seyahat Acentaları	25
	Eğlence İşletmeleri	8		Eğlence İşletmeleri	5
Etkilenen Hizmet Türü	Konaklama İşletmelerinin Rezervasyonlarının İptali	25	Etkilenen Hizmet Türü	Konaklama İşletmelerinin Rezervasyonlarının İptali	25
	Ulaştırma İşletmelerinin Rezervasyonlarının İptali	30		Ulaştırma İşletmelerinin Rezervasyonlarının İptali	10
	Yiyecek-İçecek İşletmelerinin Rezervasyonlarının İptali	13		Yiyecek-İçecek İşletmelerinin Rezervasyonlarının İptali	10
	Seyahat Acentalarının Rezervasyonlarının İptali	25		Seyahat Acentalarının Rezervasyonlarının İptali	25
	Toplantı Turizmi kapsamında rezervasyonların iptali	5		Rezervasyonların Azalması	8
	Güvenlik Önlemlerinin Artması	23			
	Rezervasyonların Azalması	5			
	Eğlence Sektörünün Daralması	8			

Tablo 21'e bakıldığında, katılımcıların 11 Eylül terör saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi'nin turizm endüstrisine yönelik sonuçlarını değerlendirdiği görülmektedir. 11 Eylül 2001 terör saldırılarının turizm endüstrisine yansıyan sonuçlarını, katılımcıların belirttikleri görüşler doğrultusunda ekonomik, politik, sosyo-kültürel, etkilenme ve etkilenme hizmet türü temaları oluşturularak belirtilmektedir. Katılımcıların tamamı, ekonomik açıdan, turizmden elde edilen gelirlerin düştüğünü ve turizm talebinin azaldığını vurgulamaktadır. Bununla birlikte, katılımcıların yarısından daha fazlası, bu terör saldırısından turizm işletmelerinin etkilendiğini ve istihdama da olumsuz yansıdığını belirtmektedir. Katılımcıların bir kısmı ise, 11 Eylül 2001 terör saldırılarının gelir seviyesinde düşüşe neden olduğunu ifade etmektedir.

11 Eylül terör saldırılarının politik açıdan turizm endüstrisine yönelik sonuçlarını katılımcıların bir kısmı güvenlik tedbirlerinin yeniden gözden geçirilmesi olarak değerlendirmektedir. Katılımcıların çok azı ise, 11 Eylül saldırılarının turizm endüstrisine yönelik sonuçlarının politik açıdan baskı ve politik istikrarsızlık olarak belirtmektedir. Bununla birlikte, katılımcıların çoğu tarafından, bu saldırıların turizm endüstrisine sosyo-kültürel açıdan sonuçlarının turist tercihlerinin değişmesi ve turist hassasiyetinin artması olduğunu vurgulanmaktadır. Ayrıca, katılımcıların bir kısmı da, bu terör saldırılarının turizme sosyo-kültürel açıdan farklı kültürleri birleştirdiği yönünde görüş belirtmektedir. Katılımcıların çok azı da saldırıların sonucunda turizmde suç oranlarının arttığını ifade etmektedir.

11 Eylül terör saldırılarından turizm endüstrisinin nasıl etkilendiğini ifade eden Tablo 21'e göre katılımcıların tamamı havayolu işletmelerinin oldukça ciddi şekilde etkilendiğini belirtmektedir. Bununla birlikte katılımcıların çoğu, konaklama işletmelerinin ve seyahat acentalarının da 2001 terör saldırıları sonrasında turizmin önemli derece de etkilendiğini ifade etmektedir. Katılımcıların bir kısmı da yiyecek-içecek ve eğlence işletmeleri ile tur operatörlerinin de saldırıların ardından turizmi etkilediğini vurgulamaktadır.

11 Eylül 2001 terör saldırılarının ardından turizm endüstrisinde etkilenen hizmet türü bakımından değerlendirildiğinde katılımcıların tamamı, ulaştırma işletmelerindeki rezervasyonların iptalini belirtmektedir. Bununla birlikte, katılımcıların çoğu terör saldırılarının bir sonucu olarak turizm endüstrisinde etkilenen diğer hizmet türleri arasında güvenlik önlemlerinin artması ile konaklama işletmeleri ve seyahat acentaları rezervasyonlarının iptalleri olduğu yönünde görüş bildirmektedir. 11 Eylül terör saldırıları sonrası turizm endüstrisindeki etkilenen hizmet türü olarak katılımcıların yarısına yakını, yiyecek-içecek işletmeleri rezervasyon iptali, toplantı turizmi kapsamında rezervasyonların iptali, eğlence sektörünün küçülmesi ile genel olarak turizm işletmelerindeki rezervasyonların azaldığını belirtmektedir.

2008 Ekonomik Krizi'nin turizm endüstrisine yansıyan sonuçlarını, katılımcıların belirttikleri görüşler doğrultusunda ekonomik, politik, sosyo-kültürel, etkilenme ve etkilenme hizmet türü temaları oluşturularak Tablo 21'de

gösterilmektedir. Katılımcıların tamamı, ekonomik açıdan, turizmde elde edilen gelirlerin düştüğünü vurgulamaktadır. Katılımcıların tamamına yakını ise bu krizin ardından turizm endüstrisine yönelik talebin düştüğünü de belirtmektedir. Bununla birlikte, katılımcıların yarısından daha fazlası 2008 Ekonomik Krizi'nden sonra turizm pazarında işsizliğin arttığını ve turizm işletmelerinin kredi imkanlarının düştüğünü belirtmektedir. Katılımcıların az bir kısmı, ekonomik kriz sonrasında turizm endüstrisini ekonomik bakımdan, konaklama ve yiyecek-içecek hizmetleri ile ilgili harcamalarının maliyetlerin artması ve turizm işletmelerinin harcamalarının kısıtlanması yönünde görüş bildirmektedir.

2008 Ekonomik Krizi'nin turizm endüstrisine yansıyan sonuçları, katılımcıların yarısından daha az bir kısmı, politik açıdan, turizm teşviği politikalarında devlet desteğinin azaldığını belirtmektedir. Bununla birlikte, katılımcıların yarısından fazlası, 2008 Ekonomik Krizi'nin turizm endüstrisine, sosyo-kültürel olarak, turist harcamaya eğilimindeki değişiklik olduğunu vurgulamaktadır. Aynı zamanda, katılımcıların yarısından daha az bir kısmı ise turistlerin destinasyon tercihlerinin değiştiğini belirtmektedir.

2008 Ekonomik Krizi'nden turizm endüstrisinin nasıl etkilendiğini ifade eden Tablo 21'ye göre katılımcıların tamamına yakını konaklama işletmeleri ve seyahat acentalarının etkilendiğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte, katılımcıların yarısına yakını, havayolu işletmelerinin ve yiyecek-içecek işletmelerinin 2008 Ekonomik Krizi'nden sonra turizm endüstrisinin etkilendiğini belirtmektedir. Katılımcıların çok az bir kısmı da eğlence işletmeleri ile tur operatörlerinde 2008 Ekonomik Krizi'nin ardından turizm endüstrisini etkilediğini vurgulamaktadır.

2008 Ekonomik Krizi'nin ardından turizm endüstrisinde etkilenen hizmet türü bakımından değerlendirildiğinde katılımcıların tamamına yakını, konaklama işletmeleri ve seyahat acentalarının rezervasyonların iptalini belirtmektedir. Bununla birlikte, katılımcıların yarısına yakını 2008 Ekonomik Krizi'nin bir sonucu olarak turizm endüstrisinde etkilenen diğer hizmet türleri arasında ulaştırma işletmeleri ve yiyecek-içecek işletmeleri rezervasyonlarının iptalleri olduğu yönünde görüş bildirmektedir. 2008 Ekonomik Krizi sonrası turizm endüstrisindeki etkilenen hizmet

türü olarak katılımcıların az bir kısmı, genel olarak turizm işletmelerindeki rezervasyonların azaldığını belirtmektedir.

Katılımcıların 11 Eylül 2001 saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi'nin turizm endüstrisine yönelik sonuçlarına ilişkin çeşitli ifadeleri;

- *“Doğrudan turizm endüstrisine etkisi olmuştur. 11 Eylül saldırıları sonucunda otel işletmeleri ve havayolu işletmeleri derinden etkilenmiştir (K8).”*
- *“11 Eylül saldırılarının ilk sonuçlarından biri olarak güvenli ve rahat ulaşım aracı olarak kabul edilmeye başlanılan uçak yolculuklarının korkulur hale gelmesidir. (K7).”*
- *“Havayolu ulaşımında talep azalması ve maliyetlerin artması nedeniyle turizm ulaşım maliyeti de artmıştır (K9).”*
- *“2008 Ekonomik Krizi'nin önemli bir sonucu, genel olarak alım gücünün orta gelir gruplarında düşmesi veyoğun olarak turizm talebinde bulunan bu grubun gelecek endişesiyle turizm harcamalarından vazgeçmesi olmuştur (K3).”*
- *“2008 ekonomik krizi sonucunda konaklama işletmeleri ve turist grupları için anlaşma yapan seyahat acentaları en çok etkilenmiştir. Seyahat acentaları turist gruplarının rezervasyonları iptal etmiş böylece konaklama işletmelerine gidecek olan turistlerin rezervasyonları da iptal olmuştur. Ama sadece bu iki turizm işletmesi değil birbirine bağlı olarak diğer havayolu, eğlence, yiyecek içecek işletmeleri, tur operatörleri de etkilenmiştir (K28).”*

Katılımcılar, hem 11 Eylül hem de 2008 Ekonomik Krizi sonucunda turizm endüstrisinin etkilendiğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda, her iki olgunun da turizm endüstrisi içerisinde yer alan bütün işletmeleri ve turistleri; gelir, talep, maliyet,

güvenlik vb. açılardan etkileyerek rezervasyon iptallerine neden olduğu görülmektedir.

Katılımcıların görüşlerine istinaden 11 Eylül saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi ile ilgili etki, sonuç vb. açılardan her iki olgunun benzerlik ve farklılıklarına dair Tablo 22 ve Tablo 23 oluşturulmuştur.

Tablo 22: Benzerlik Tablosu

11 Eylül 2001 Terör Saldırıları / 2008 Ekonomik Krizi
Küresel Ölçekte Turizm Endüstrisini Etkilemesi
Küresel Ölçekte İşsizliğin Artması
Turizm Gelirlerinin Düşmesi
Turizm olan Talebin Azalması
Turizme olan Yatırımların Azalması
Küresel Ölçekte Maliyetlerin Artması / Ekonomik Durgunluk
Turizm Pazarlarında İşsizlik / İstihdam Sorunu
Turizm Endüstrisinde maliyetlerin artması
Turizm Endüstrisindeki Rezervasyon İptalleri
Konaklama İşletmeleri, Yiyecek-İçecek İşletmeleri, Havayolu İşletmeleri, Seyahat Acentaları, Tur Operatörleri, Eğlence İşletmelerinin etkilenmesi

Tablo 22'ye göre 11 Eylül 2001 saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi sonucunda, turizm endüstrisinin işsizliğin artması, talep azalması, yatırımların azalması vb. açılardan etkilenmesi yönünden benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte, her iki olgunun da küresel ölçekte işsizlik, ekonomik durgunluk vb. konularda sonuçlar ve etkiler doğurduğu bir diğer benzer yönleridir. Ayrıca, Tablo 22'de, bu saldırı ve ekonomik kriz sonucunda, turizm endüstrisi zincirinde yer alan konaklama, yiyecek-içecek, havayolu, seyahat acentaları, eğlence vb. işletmelerinin etkilenmesi ve etkilenen hizmet türünün rezervasyon iptalleri şeklinde ortaya çıkması yönüyle de benzerlikleri olduğu görülmektedir.

Tablo 23: Farklılıklar Tablosu

11 Eylül 2001 Terör Saldırıları	2008 Ekonomik Krizi
Küresel ölçekte en çok etkilenen; Havayolu ve Konaklama İşletmeleri	Küresel ölçekte en çok etkilenen; Emlak, Bankacılık ve Uluslararası Ticaret
Küresel ölçekte endüstrilerde en çok güvenlik endişesi ve rezervasyon iptali şeklinde kendini göstermiştir.	Küresel ölçekte endüstrilerde en çok turist gelirlerinde düşüş ve işletmelerin küçülmeye gitmesi şeklinde kendini göstermiştir.
Turizm endüstrisinde; en çok etkilenen sırasıyla; Havayolu İşletmeleri, Konaklama İşletmeleri ve Seyahat Acentaları	Turizm endüstrisinde; en çok etkilenen Konaklama İşletmeleri ve Seyahat Acentaları aynı seviyede etkilenmiştir.
Turizm endüstrisinde en çok etkilenen hizmet türü sırasıyla; Ulaştırma İşletmeleri Rezervasyon İptali ve Konaklama İşletmeleri Rezervasyon İptali	Turizm endüstrisinde en çok etkilenen hizmet türü; Konaklama İşletmeleri ve Seyahat Acentalarının Rezervasyon İptali şeklinde ortaya çıkmıştır.
Etkilenen hizmet türünde eğlence sektörü ve toplantı turizmi kapsamında rezervasyon iptalleri	Turizm teşvik politikalarında devlet desteğinin azalması
Turizm endüstrisinde güvenlik tedbirlerinin revize edilmesi	Turizm işletmelerinin kredi imkanlarının azalması
Politik baskı ve istikrarsızlık	Turist harcama eğilimlerinin değişmesi
Turist hassasiyetlerinin artması	

Tablo 23'e göre 11 Eylül 2001 saldırılarından en çok havayolu ve konaklama işletmeleri etkilenirken 2008 Ekonomik Krizi sonucunda emlak, bankacılık ve uluslararası ticaret en çok etkilenmiştir. Bununla birlikte, 11 Eylül saldırıları sonucunda küresel ölçekte endüstriler en çok güvenlik endişesi ve rezervasyon iptali şeklinde ortaya çıkarken, 2008 ekonomik Krizin'de bu durum turist gelirlerinde düşüş ve işletmelerin küçülmeye gitmesi şeklinde kendini gösterdiği saptanmıştır. Tablo 23'e istinaden, 2008 ekonomik Krizi sonucunda turizm teşvik politikalarında devlet desteğinin azaldığı ve turist harcama eğilimlerinin değiştiği görülmektedir.

11 Eylül saldırılarının ardından ise politik baskı ve istikrarsızlık, turistleri hassasiyetlerinin artması şeklinde etki ve sonuçların ortaya çıktığı Tablo 23'te görülmektedir. Bununla birlikte, Tablo 23'e göre, turizm endüstrisini 11 Eylül saldırıları ilk olarak ulaştırma işletmelerini ve sonrasında konaklama işletmelerini; 2008 Ekonomik Krizi'nin ise konaklama ve seyahat acentalarını etkilemiştir. Bu bağlamda, 11 Eylül 2001 terör saldırılarının ve 2008 Ekonomik Krizi'nin sadece benzer etki ve sonuçlarının yanında farklı etki ve sonuçlarının da olduğu Tablo 23'te görülmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Günümüzde artık sert güçten öte, cazip yönlerini kullanarak amaçlara ulaşmayı hedefleyen bir unsur olarak yumuşak güç ön plana çıkmıştır. Uluslararası ölçekte bireylerin rahat, huzurlu, güvenli seyahat etmesini isteyen ülkeler, yumuşak güç aracı kabul ettiğimiz turizme odaklanarak kolay bir şekilde bu ortamı sağlayabilmektedirler. Ayrıca, bütün bu olumlu yönlerinin yanında dünya ölçeğinde gerçekleşen terör, kriz ortamları ile turizm taleplerinin dramatik düşüşüne sebebiyet vermektedir. Bu durum, turizmin, hassas, kırılgan ve esnek olma özelliğinden kaynaklanmaktadır. Özellikle küreselleşen dünyada, herhangi bir ülkede gerçekleşen bir olay anında bir diğer ülkeleri de tesiri altına alabilmektedir. Turizm faaliyetleri de bu durumdan en çok etkilenen endüstriler arasındadır.

Çalışma da, terör ve ekonomik krizler ile turizm arasındaki ilişki, dünya üzerinde büyük yankı uyandıran 11 Eylül 2001 terör saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi örnekleri üzerinden incelenmiştir. Bununla birlikte, terör ve ekonomik krizlerin yeniden yaşanması halinde turizm endüstrisine ilişkin alınabilecek tedbirlerin neler olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın amacı kapsamında, terör ve krizlerin yumuşak güç unsuru turizm üzerindeki etkilerini, 11 Eylül 2001 terör saldırıları ve 2008 Ekonomik Krizi üzerinden hareketle, detaylı bir şekilde irdeleyebilmek için bu konular hakkında görüşü olan yöneticiler ve akademisyenlerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aracı olarak hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmadan

önce döküman incelemesi yapılmıştır. Buna istinaden, katılımcılardan, yarı yapılandırılmış görüşme formu kapsamında veriler elde edilmiştir. Bu çerçevede, elde edilen veriler nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz modeliyle ve içerik analizinden faydalanılmıştır. Bu bağlamda, yapılan analizlerle çeşitli sonuçlar elde edilmiştir.

Terör saldırıları ve ekonomik krizlerin önemli ölçüde turizm endüstrisindeki istihdamı etkilediği görülmektedir. Bununla birlikte, terör faaliyetlerinin turizm talebini büyük oranda ekonomik, sosyal, siyasi, psikolojik vb. olarak çok boyutlu olarak etkilediği ve etkilerinin de küresel ölçekte gerçekleştiği saptanmıştır. Bununla birlikte, ekonomik krizlerle birlikte, ülke ekonomilerinin gerilemesi ve turizm gelirlerinde düşüşlerin yaşandığı görülmüştür. Ekonomik krizlerin, aynı zamanda, turizm endüstrisindeki hizmet kalitesi ve yapılacak çoğu yatırımın azaldığı yönünde sonuçlar ortaya çıkardığı tespit edilmiştir.

Terör saldırılarının en önemlileri arasında yer alan 11 Eylül 2001 saldırılarının turizm endüstrine çok farklı şekillerde yansıdığı anlaşılmıştır. 11 Eylül saldırılarının turizm faaliyetlerinde turizm gelirleri, turist sayıları, bireylerin psikolojisi, güvenlik problemleri, uluslararası ticaret hacmi vb. durumların gerilemesi şeklinde sonuçlar doğurduğu görülmüştür. Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA) (2011: 2-3), saldırıların ardından, havayolu yolcu gelirlerinde ve sayılarında talep düşüklüğü olduğunu açıklamıştır. Brück and Bengt-Arne Wickström (2004: 4) ise, havayolları ile birlikte konaklama hizmetlerinde de talep düşüklüğü olduğunu ortaya çıkarmıştır. Çalışmamızdan elde ettiğimiz sonuçlar da literatüre uygun ve benzer şekilde sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

11 Eylül saldırılarının en çok havayolu sektörünü, daha sonra konaklama sektörünü etkilediği çalışma sonucunda ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, turizm işletmeleri arasında yer alan yiyecek-içecek, konaklama, seyahat, eğlence sektörünün de terör saldırılarından etkilendiği tespit edilmiştir. Bu saldırılar, turizm endüstrisinde kendini en çok rezervasyon iptalleri şeklinde gösterdiği saptanmıştır. Turizm endüstrisindeki istihdam sorunu da elde edilen bir diğer sonuç olarak ifade edilebilir. Ayrıca, 11 Eylül 2001 saldırıları sonucunda turizm endüstrisinin maliyet

planlaması ve uluslararası ticaret yönünden de zayıfladığı ortaya çıkmıştır. Fletcher ve Morakabati (2008: 537-539), turistlerin seyahatleri esnasında bireysel güvenliklerinin önemli olduğunu ve güvenli olmayan turizm bölgelerine seyahat etmeyeceklerini belirtmişlerdir. Bu sonuçla doğru orantılı olarak, bireylerin, saldırının ardından güvenlik endişesi duyduğu ve seyahat planlamalarındaki tercihlerini değiştirdikleri anlaşılmıştır. Yukarıdaki bilgilere istinaden, 11 Eylül 2001 saldırıları; turizm işletmelerini ekonomik, sosyal, kültürel, psikolojik, politik, siyasi açıdan etkilediği olarak belirlediğimiz üçüncü sayılıımızın doğrulandığı anlaşılmaktadır.

Pforr ve Hosie (2016: 250), turizmin ekonomik değerinin önemine vurgu yaparak, bu endüstride meydana gelen herhangi bir krize karşı hassas olmamasının imkansız olduğunu ifade etmişlerdir. Pforr ve Hosie'nin çalışmasının sonucuna benzer olarak; 2008 Ekonomik Krizi, 11 Eylül 2001 saldırılarında da olduğu gibi, turizm endüstrisini ekonomik, sosyal, kültürel, psikolojik, politik, siyasi vb. açıdan farklı şekillerde etkilediği tespit edilmiştir. 2008 Ekonomik Krizi sonucunda, emlak ve bankacılık sektörüyle birlikte uluslararası ticaretin de düşüşe geçtiği görülmüştür. Ayrıca, bu krizin ardından seyahat hareketlerinin yavaşlaması ve rezervasyon iptallerinin olması ulaşım sektörünün ve özellikle havayolu sektörünün ekonomisini zayıflattığı anlaşılmaktadır. 2008 Ekonomik Krizi turizm endüstrisinde, gelirlerin düşmesi ve işsizliğin artması şeklinde de kendini gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, kriz, turizmde ekonomik refahın düşmesi ve işletmelerin küçülmesinde de rol oynadığı anlaşılmıştır.

11 Eylül terör saldırılarının ekonomik sonucu olarak maliyetlerin arttığı saptanmıştır. Ayrıca, uluslararası ticarete düşüşler yaşandığını ve ekonomik politikalarının değiştiği görülmüştür. 2001 terör saldırılarının politik sonuçları olarak ise özgürlük güvenlik dengesinde özgürlükler aleyhine tedbirlerin artırıldığı, örneğin havalimanlarında daha sıkı güvenlik kontrollerinin gerçekleştirildiği görülmüştür. Bu saldırıların hem politik hem de sosyo-kültürel sonucu olarak din temelli ayrımcılıkların olduğu da ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, sosyo-kültürel sonuç olarak insanların en çok güvenlik konusuna hassas yaklaştığı; insanların tereddütlü, şaşkın, endişeli vb. hissiyatlar içerisinde olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla

birlikte, 11 Eylül saldırıları sonucunda, turistlerin daha hassas davranması ve suç oranlarında da artış olması da bir diğer sosyo-kültürel sonuç olarak saptanmıştır. Ayrıca, hem 11 Eylül saldırıları hem de 2008 Ekonomik Krizi'nin ardından turist destinasyon tercihlerinin değişmesi de sosyal ve kültürel yönden turizmi etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. 2008 Ekonomik Krizi'nin sonucunda ise turistlerin gelir düzeylerine bağlı olarak harcama eğilimlerinin azalması yönünde bir değişim görülmüştür. Yukarıdaki bilgilere istinaden, 11 Eylül 2001 saldırılarının ekonomik, sosyal, kültürel, psikolojik, politik, siyasi vb. açılardan turizm bölgelerini etkilemesi nedeniyle 11 Eylül 2001 saldırıları; ekonomik, sosyal, kültürel, psikolojik, politik, siyasi açıdan turizm bölgelerindeki turizm hareketlerinin engellenmesi ve kısıtlanması olarak belirlediğimiz birinci sayılıımızın doğrulandığı anlaşılmaktadır.

Çalışma sonuçlarıyla benzer olarak; Koh (2007: 131) yaptığı bir çalışmada, terörizmin, havayolları, konaklama işletmeleri, yiyecek-içecek işletmeleri gibi turizm endüstrisinde hizmet veren küresel işletmelerin faaliyetlerini olumsuz yönde etkilediğini ifade etmiştir. Yıldız ve Durgun (2010: 4-11), 2008 Ekonomik Krizi döneminde turizm arz kaynaklarının oluşturulması aşamasında problemler ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu bağlamda, turizm işletmelerinin düzenlenmesinde, onarılmasında güçlükler yaşandığını ortaya koymuştur.

Papatheodorou, Rosselló ve Xiao (2010: 39), 2008 küresel ekonomik krizinin ardından küresel turizm hareketlerinin ekonomik ve finansal krizden şiddetli bir şekilde etkilendiğini belirtmiştir. Bununla birlikte, turizm endüstrisinin turist gelişleri ile ilgili büyük sorunlarla karşı karşıya kaldığını açıklamıştır. Bu sonuçlarla benzer olarak, 2008 Ekonomik Krizi'nin ekonomik ve politik sonuçlarına bakıldığında ekonomik durgunluk olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, işsizliğin artması ve banka kredileri ile ilgili olumsuz yönde gelişmeler tespit edilmiştir. 2008 Ekonomik Krizi'nin sosyo-kültürel açıdan olan sonuçları arasında kültürel faaliyetlerin azalması vardır. Bununla birlikte, sosyal hakların kısıtlanması da elde edilen bir diğer sonuç olarak ifade edilebilir. Ayrıca, suç oranlarında bir artış olduğu saptanmıştır.

11 Eylül 2001 terör saldırılarının ekonomik açıdan turizme yansıma şekli, talep düşüklüğü ve buna istinaden turizmden elde edilen gelirin azalması olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda, saldırıların turizm işletmelerinin iş hacmini zayıfladığı

sonucuna varılmıştır. Aynı zamanda, 2001 saldırılarının bir diğer ekonomik sonucu, işsizlik oranının artması ve böylece kişi gelir seviyelerinin düşmesi olarak tespit edilmiştir. 2008 Ekonomik Krizi'nin turizm endüstrisine yönelik sonuçları ekonomik açıdan değerlendirildiğinde ise, 11 Eylül 2001 saldırıları ile benzer olarak turizm talebinin ve gelirlerinin düşmesi şeklinde kendini gösterdiği saptanmıştır. Ayrıca, 2008 Ekonomik Krizi'nin ardından turizm pazarlarında işsizliğin ve turizm işletmeleri ile ilgili maliyetlerin artması da 11 Eylül saldırılarının ekonomik sonuçları ile benzerlik gösterdiği saptanmıştır. 11 Eylül 2001 saldırılarından farklı olarak, 2008 Ekonomik Krizi'nin ardından turizm işletmelerinin kredi imkanlarının azaldığı anlaşılmıştır. Bu bilgilere istinaden, 2008 Ekonomik Krizi; turizm gelirlerini ve yatırımlarını yavaşlatarak uluslararası turizm hareketlerini tehdit etmesi olarak belirlediğimiz ikinci sayıltımızın doğrulandığı anlaşılmaktadır.

11 Eylül 2001 saldırılarının turizm endüstrisine yönelik politik ve sosyo-kültürel diğer sonuçları arasında yoğunlukla güvenlik önlemlerinin revize edildiği görülmüştür. Bununla birlikte, saldırıların sonucunda, politik baskı ve istikrarsızlığın da olduğu anlaşılmaktadır. 2008 Ekonomik Krizi'nin politik açıdan sonucunda, turizm teşvik politikaları ile ilgili desteklerin yavaşladığı ortaya çıkmıştır.

11 Eylül saldırıları ile benzer olarak 2008 Ekonomik Krizi sonucunda da, havayolu ve konaklama işletmeleri, tur operatörleri, yiyecek-içecek işletmeleri, seyahat acentaları ve eğlence işletmelerinin faaliyetlerinin yavaşladığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, 11 Eylül saldırılardan farklı olarak, 2008 Ekonomik Krizi'nden en çok konaklama işletmeleri ile seyahat acentalarının hareketlerinin gerilediği görülmüştür. Ayrıca, hem saldırılar hem de ekonomik krizin sonucunda, turizm işletmelerinin en fazla etkilendiği hizmet türü olarak konaklama işletmelerinin ve seyahat acentalarının rezervasyonlarındaki iptaller olduğu sonucuna varılmıştır. 2008 krizinin ardından, 2001 terör saldırıları ile benzer olarak, ulaştırma işletmeleri, yiyecek-içecek işletmeleri vb. rezervasyonlarının iptallerle karşı karşıya kaldığı ortaya çıkmıştır. 11 Eylül saldırıları sonucunda, ekonomik krizden farklı olarak, özellikle havaalanlarında güvenlik önlemlerinin artırılması görülmektedir. Bu bilgilere istinaden, hem 11 Eylül 2001 saldırılarının hem de 2008 Ekonomik Krizi'nin turizm işletmelerini ekonomik, sosyal, kültürel, psikolojik, politik vb.

açılardan etkilemesi olarak belirlediğimiz üçüncü ve dördüncü sayıltımızın doğrulandığı anlaşılmaktadır.

Turizm, küresel ölçekte siyasi, politik, siyasi, ekonomik gibi herhangi bir sorunla karşılaşmadığı durumlarda sürekli olarak uluslararası ölçekte payını arttıran bir endüstridir. Bununla birlikte, turizm talebinin artması doğrudan turist gelirlerine yansımaktadır ve turizm ekonomisini kalkındırmaktadır. Ancak, terör veya ekonomik kriz gibi olguların ortaya çıkardığı karmaşanın, turizm bölgelerinde güvensizlik ortamı, endişe, rezervasyon iptalleri, turizm yatırımlarının azalması, uluslararası ticaret hacminin düşmesi gibi sonuçlarının olacağı görülmüştür. Bu bağlamda turistlerin seyahat tercihlerini güvenli gördükleri destinasyonlara yönelttiklerini veya turizm hareketlerine katılmadıkları tespit edilmiştir. Böylece, turizm ekonomisinin gelişmesini ve kalkınmasını kısıtladığı anlaşılmıştır. Buna istinaden, turizm endüstrisinin, dünya üzerindeki ekonomik krizler, siyasi krizler, terörizm gibi birçok unsurun çok boyutlu olarak derinden etkilediği ve hatta sarstığı açık bir şekilde görülmüştür.

5.2. Öneriler

Turizm endüstrisi, ödemeler dengesine katkı sağlayan, ülke gelirini arttıran, dünya üzerindeki anlaşmalarla politik ilişkileri güçlendiren, dünya barışını ve refahını sağlayan bir endüstridir. Bu nedenle, turizmin gerilemesi veya duraklaması ulusal ve uluslararası ölçekte ekonomiye zarar verecektir. Turizm endüstrisine devlet tarafından destek verilmesi ve geliştirilmesi uluslararası barışa da katkı sağlayacaktır.

Uluslararası ölçekte ülkelerin birbirleri ile yaptıkları anlaşmalar sonucu, bireyler farklı kültürlerin farkına vararak seyahat etmeye yöneleceklerdir. Bu bağlamda, neoliberalizmde temelinde olan barış ve refah bir ortamı, bireylerin, toplumların birbirlerine gösterdikleri saygı ve sevgi çerçevesi dahilinde turizm endüstrisi vasıtasıyla sağlanabilecektir.

Neoliberalizm, daha çok kültür, eğitim, sosyal unsurları içermesi ve devletlerin mutlak kazançları ile ilgilenmektedir. Bu bağlamda, diğer endüstrilerde olduğu gibi turizm endüstrisinde de sürekli yenilik, değişim ve barış odaklı olan yaklaşımlar ülkeleri geliştirecektir ve ekonomik açıdan kalkındıracaktır.

Turizm ile sağlanacak olan barış ortamı, terör, ekonomik krizler vb. olayların ortaya çıkmasıyla bozulacaktır. Bununla birlikte, neoliberal yaklaşımında savunduğu ekonomik çıkar; terör, ekonomik kriz ve diğer benzer durumların ortadan kalkması ile mümkün olacaktır. Bu bağlamda, devletlerin gerekli yerde doğru tedbirler almaları, uygun çözümler üretmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, krizler veya terör saldırıları hem turizmi hem de diğer endüstrileri yoğun ve derinden etkileyecektir. Devletlerin, aniden gerçekleşebilecek veya kesin olan durumlara yönelik, turizm planlamalarını, yatırımlarını, mali düzenlemelerini, güvenlik uygulamalarını daha önceden belirlemeleri gerekmektedir. Terör, kriz gibi konularda sadece ulusal değil aynı zamanda uluslararası işbirlikleri yapılmalıdır ve diğer aktörlerle birlikte hareket edilmelidir.

Terör ve ekonomik kriz olguları, kamu yöneticilerini ve siyaset yapanları da etkilemektedir. Böylece, kamu yöneticileri, siyaset ile yapanlara; terör ve ekonomik krizlerin zararlarını minimize etmeye ve önlemeye yönelik mali politikalar,

bireylerin sosyal haklarını kısıtlamayacak düzenlemeler, alternatif stratejik planlamalar ve ülkelerine yapılacak yatırımlar konusunda daha önceden bir yol haritası çizmeleri önerilebilir.

Terör ve ekonomik krizlerden en çok etkilenenler arasında bireyler de yer almaktadır. Bireyler, turistik amaçlı gerçekleştirdiği seyahatlerinde güvenlikleri hususunda risksiz destinasyonları tercih etmektedirler. Bununla birlikte, terör saldırılarının olduğu ve güvensiz olarak nitelendirdikleri destinasyonları turistler seyahat planlamalarına almayacaklardır. Böylece, turistler, siyasi, politik, ekonomik, kültürel vb. açıdan karmaşanın olduğu ortamlardan uzaklaşacaklardır. Buna istinaden, bireylere, güvenliklerini tehlikeye atmadan ama teröre destek anlamına gelebilecek tercihlerden kaçınmaları önerilebilir. Ayrıca, ekonomik krize rağmen, daha önceden belirledikleri turizm programlarından tamamen vazgeçme modeli yerine daha ucuz turistik planlamalar yapmalarını veya daha tasaruflu tercihlerde bulunmaları önerilebilecek bir diğer husustur.

Terör veya ekonomik krizlerin, bireylerin seyahat planlarını iptal etmeleri veya bu planlardan vazgeçmeleri, turizm gelirlerinde ve turist sayılarında azalma, işletmelerin küçülme, yatırımların azalma, istihdam problemi, devlet teşvik politikalarında kısıtlamalar gibi sonuçlar doğurması hem turizm hem de diğer işletmeleri etkileyecektir. Buna istinaden, işletmelere, terör veya ekonomik krizleri hesaba katarak gelebilecek zararlara karşın azaltıcı veya önleyici tedbirler almaları önerilebilir.

Terör saldırıları veya kriz gibi durumlarda benzer olaylar, incelemeler yapılarak davranış şekillerinin irdelenmesi işletmelere önerilebilecek bir diğer husustur. Bu bağlamda, havayolu işletmelerinin özellikle güvenlik konusunda, konaklama işletmelerinin ise talep azalması ile ilgili çalışmalar yaparak yeni stratejiler, alternatif planlar oluşturması önerilebilir. Böylece geleceğe yönelik bilinmeyen tehditlerin vereceği zarardan daha az etkilenme ihtimallerini yükseltmiş olacaklardır.

Çalışma, 11 Eylül 2001 saldırıları ve 2008 ekonomik krizinin ayrı ayrı irdelenerek hem turizm hem de diğer endüstrilere olan etkilerinin ve sonuçlarının belirlenmesindeki boşluğu doldurma konusunda fayda sağlamak amacıyla

gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, akademik alanda konu ile ilgili havayolu işletmeleri, konaklama işletmeleri başta olmak güvenlik, talep, istihdam vb. faktörler açısından farklı bakış açılarından ele alınabilecek araştırmalara ve farklı araştırma yöntemlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca, konu ile ilgili tek tek inceleme yapanların sayısı yoğun olmasına rağmen her iki olguyu birarada değerlendirecek, karşılaştıracak ve inceleyecek nitel ve nicel araştırmaların akademik alandaki boşluğu doldurmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Abdybaeva, M. (2005). *Hukuki Bakımdan Terör ve 11 Eylül Saldırısı*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Acar, E. (2017). Neoliberalizm ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 248-263.

Acet, G.S. ve Doğan, F. (2017). 11 Eylül Olayları Sonrası ABD-Afganistan İlişkileri: İstiladan İşbirliğine. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17 (33), 59-76.

Ağırman, E., Özcan M. ve Yılmaz, Ö. (2014). Terörizmin Finansal Piyasalara Etkisi: Ampirik Bir Çalışma, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 8 (2), 99-117.

Akbaş, Z. (2011). ABD'nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu'da Güç Mücadelesi. *International Journal of History*, 3 (Özel Sayı), 2-18.

Akbaş, Z. ve Tuna, H. (2012). Bir Dış Politika Aracı Olarak Yumuşak Gücün Turizm Sektörüne Etkisi: Türkiye Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49 (571), 5-17.

Akgün, İ.A. (2013). Terörün Ekonomik Etkileri. *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 4 (1), 1-19.

Akın, A., Şimşek, M.Y. ve Akın, A. (2012). Turizm Sektörünün Ekonomideki Yeri ve Önemi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 4(7), 63-81.

Akıncı, M. ve Yılmaz, Ö. (2015). Bir Turizm Krizi Olarak Uluslararası Terörizm:

Ülke Grupları İtibariyle Panel Veri Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 51-76.

Akıncı, Z. (2010). *Konaklama İşletmelerinde Kriz Yönetimi: Alanya Bölgesindeki Konaklama İşletmelerinde Kriz Sürecinde Karşılaşılan Sorunların Tespit ve Çözümüne Yönelik Bir Araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Akturan, U., Domaç, B., Semiz, Y., Tosun, F., Tahminciler, E. ve Bağcı, F. (2013). Söylem Analizi (Editör: Türker Baş ve Ulun Akturan). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 25-40.

Akturan, U. (2013). Nitel Araştırmalarda Örnekleme (Editör: Türker Baş ve Ulun Akturan). *Nitel Araştırma Yöntemleri NVivo ile Nitel Veri Analizi, Örnekleme, Analiz, Yorum*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 25-40.

Akyol, S. (2017). Neoliberalizm ve Mali Disiplin: Küresel Kriz Sonrası İçin Bir Deneme. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54 (630), 41-54.

Aldebert, B., Dang, R.J. ve Longhi, C. (2011). Innovation in The Tourism Industry: The Case of Tourism. *Tourism Management*, 32 (5), 1204-1213.

Almuedo, Ana. (2011). *New Turkish Foreign Policy Towards the Middle East: Neither so New Nor so Turkish*. PapersIEMed/EuroMesco. European Institute of the Mediterranean (IEMED), Barcelona, No. 4.

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2012). **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Spss Uygulamalı** (7. Baskı). Adapazarı: Sakarya Yayıncılık.

Amankona, W. K. (2016). *Terrorism Terrorizing Tourism Case Study Nairobi (Kenya)*. Thesis Master, Haaga Helia University of Applied Sciences, Finland.

Apak, S. (2009). 1929 ve 2008 Krizlerinin Karşılaştırılması: Dünya ve Türkiye Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 41, 6-16.

Araña, J.E. ve León, C.J. (2008). The Impact of Terrorism on Tourism Demand. *Annals of Tourism Research*, 35 (2), 299-315.

Arend, A.C. (2003). International Law and the Preemptive Use of Military Force. *The Washington Quarterly*, 26 (2), 89-103.

Armitage, R.L. and Nye, J.S. (2007). CSIS Commission on Smart Power: A Smarter, More Secure America. *Center for Strategic & International Studies*, 1-79.

Arı, T. (2013). Uluslararası İlişkiler Kuramları I. (2. Baskı). Anadolu Üniversitesi Yayını (Açıköğretim Fakültesi Yayını): Eskişehir.

Arı, T. (2010). **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği (6. Basım)**. İstanbul: Marmara Kitap Merkezi.

Arslan, E. (2013). *Avrupa Birliği'nin Terörizmle Mücadelesinde 11 Eylül Saldırılarının Etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ataman, G. ve Gökcan, Ö. (2012). Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı-Yayılmacılık Denemesi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(2), 199-229.

Ateş, D. (2010). Küresel Ekonomik Kriz, Devlet ve Dış Politika. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7 (1). 912-937.

Ateş, D. (2013). **Uluslararası Politika: Dünyayı Anlamak ve Anlatmak** (1. Baskı), Dora Yayıncılık: Bursa.

Ay, H. ve Uçar, Ö. (2015). Üç Küresel Ekonomik Krizin Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 11-32.

Ayaz, N. (2016). Ekonomik Krizlerin Turizm Sektörüne Olan Etkileri Üzerine Bir İnceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (59), 1360-1371.

Aybar, S., Özgöker, U. ve Akman, V. (2009). Uluslararası Finansal Kriz ve Siyasi Sonuçları. *Maliye Finans Yazıları*, 23(83), 31-44.

Aydemir, B. ve Bal, K. (2018). Bir Dış Politika Aracı Olarak Turizm: Gana Örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 71-84.

Aydemir, Burhan ve Şahin, Bayram (2014). Uluslararası İlişkilerde bir Dış Politika Aracı Olarak Turizm: Bosna-Hersek Örneği, *9th International Conference: New Perspectives Tourism and Hospitality*, Burhaniye.

Aydemir, E. (2005). Uluslararası Krizlerde Kriz İletişimi ve Uygulaması. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10, 205-231.

Aziz, A. (2011). **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri** (6. Basım). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Bahar, O. ve Kozak, M. (2008). **Turizm Ekonomisi** (2. Basım). Ankara: Detay Yayıncılık.

Baker, D.A. (2014). The Effects of Terrorism on the Travel and Tourism Industry International. *Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 2(1), 58-67.

Baran, H. (2004). İşletmelerde Kriz Yönetimi. *A&G Bülten, Araştırma ve Meslekleri Geliştirme Müdürlüğü Yayınları*, Kasım II, 26-34. http://www.izmir.org.tr/portals/0/iztogenel/dokumanlar/isletmelerde_kriz_yonetimi_i_h_baran_26.04.2012%2023-09-19.pdf. adresinden 15.01.2016 tarihinde alınmıştır.

Barsky J. (2009). Luxury Hotels and Recession: A View from around the World. https://repository.usfca.edu/ml/?utm_source=repository.usfca.edu%2Fml%2F2&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages. Adresinden 15.01.2019 tarihinde alınmıştır.

Batman, O. (2015). **Otel İşletmelerinin Yönetimi** (4. Baskı). İstanbul: Değişim Yayınları.

Bayramoğlu, T., Durmaz, A. ve Arı, O. (2015). Ekonomik Açıdan Terör ve Turizm İlişkisi: Dünya Örnekleri ve Türkiye Örneği. *Türkiye Klinikleri J Foren Med-Special Topics*, 1(2), 25-34.

Beirman, D. (2003). **Restoring Tourism Destinations In Crisis a Strategic Marketing Approach (1. Basım)**. Australia: Allen&Unwin.

Bekmuradi, N. (2014). *2001 Sonrası Siyasi Partilerin Afganistan'da Demokratik Düzene Katkısı* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Bektaş, B. (2007). *11 Eylül 2001 Terörist Saldırısı Neticesinde ABD'nin Güvenlik Algulamalarındaki Değişiklik*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Belau, D. (2003). The Impact of the 2001-2002 Crisis on the Hotel and Tourism Industry. *International Labor Organization (ILO)*. Essay Paper.

Berno, T. ve Bricker, K. (2001). Sustainable Tourism Development: The Long Road From Theory To Practice. *International Journal of Economic Development*, 3 (3). 1-18.

Bilgiçli, İ. ve Altınkaynak, F. (2016). Turizm Endüstrisinin Türkiye Ekonomisi içindeki Yeri ve Önemi; Ekonomi Paradigmasıyla Yaklaşım. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICAFR 16 Özel Sayısı, 560-580.

Blake, A. ve Sinclair, M.T. (2003). Tourism Crisis Management US Response to September 11. *Annals of Tourism Research*, 30 (4), 813–832.

Blake, Adam ve Sinclair, M.Thea Sinclair (2002). *Tourism Crisis Management: Responding to September 11*. Discussion Papers, Christel DeHaan Tourism and Travel Research Institute, Nottingham University Business School, Nottingham. No: 2002/7.

Bocutoğlu, E. ve Ekinçi, A. (2009). Genel Teori, Küresel Krizler ve Yeniden Maliye Politikası. *Maliye Dergisi*, 156, 66-82.

Boger, A., Varghese, N. ve Rittapirom, S. (2005). The Impact of the September 11 Attacks on Airline Arrivals and Conventions in Nine Major U.S. Cities. *Journal of Convention & Event Tourism*, 7 (2), 21-41.

Bostan, Aziz; Kelleci, Serap Ürüt ve Süklüm, Nurcan (2010). Küresel Ekonomik Krizin Türk Turizm Sektörüne Etkileri. **11. Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı**. 2-5 Aralık, Kuşadası: Detay Yayıncılık, 250-261.

Bozdağlıoğlu, Y. ve Özen, Ç. (2004). Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık. *Uluslararası İlişkiler*, 1(4), 59-79.

Bram, J., Orr, J. and Rapaport, C. (2002), Measuring the Effects of the September 11 Attack on New York City. *Economic Policy Review*, 8 (2), 5-20.

Bronner, F. Ve Hoog, R. (2012). Economizing Strategies During an Economic Crisis. *Annals of Tourism Research*, 39 (2), 1048–1069.

Brunt, P., Mawby, R. ve Hambly, Z. (2000). Tourist Victimization and The Fear of Crime on Holiday. *Tourism Management*, 21(4), 417- 424.

Brück, Tilman ve Wickström, Bengt-Arne (2004). *The Economic Consequences of Terror: A Brief Survey*, HiCN Working Paper, School of Social Sciences and Cultural Studies, University of Sussex. Falmer- Brighton, No: 3.

BTS (Bureau of Transportation Statistics) (2005), *Airline Travel Since 9/11* (Issue Brief Number 13). USA: Washington D.C.

BTS (Bureau Transportation Statistics), *Airline Traffic Statistics*, Data Bank: 28DS, United States Department of Transportation; <https://www.bts.gov/browse-statistical-products-and-data/bts-publications/data-bank-28ds-t-100-domestic-segment-data>; <https://www.bts.gov/browse-statistical-products-and-data/bts-publications/data-bank-21-form-41-schedule-t-2-t-100> adresinden 02.02.2017 tarihinde alınmıştır.

Buhalis, D. (2000). Marketing the Competitive Destination of the Future. *Tourism Management*, 21 (1), 97-116.

Bush, G.W. (2002). **The National Security Strategy of the United States of: September 2002** (The White House Periodically Document). USA: Morgan James Publishing.

Byers, M. (2002). Terrorism, the Use of Force and International Law after 11 September. *International & Comparative Law Quarterly*, 51 (2), 401-414.

Can, Y. ve Karataş, A. (2014). Küresel Ekonomik Krizin İstihdama Etkisi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 6 (2), 12-20.

Cavlek, N. (2002). Tour Operators and Destination Safety. *Annals of Tourism Research*, 29 (2), 478-496.

Chen, Y. ve Duggan, N. (2016). Soft Power and Tourism: A Study of Chinese Outbound Tourism to Africa. *Journal of China and International Relations*, 4(1), 45-66.

Chen, A. H. ve Siems, T. F. (2004). The Effects of Terrorism on Global Capital Markets. *European Journal of Political Economy*, 20 (2), 349-366.

Clements, M.A. ve Georgiou, A. (1998). The Impact of Political Instability on A Fragile Tourism Product. *Tourism Management*, 19 (3), 283-288.

CNN U.S. (United States). (2001). September 11: Chronology of Terror. <http://edition.cnn.com/2001/US/09/11/chronology.attack/> adresinden 16.04.2017 tarihinde alınmıştır.

Cox, M. (2002). American Power Before and After September 11: Dizzy with Success. *International Affairs*, 78(2), 262-263.

Creswell, J.W. (2007). **Qualitative Inquiry & Research Design Choosing among Five Approach** (Second Edition). USA: Sage Publications.

Çavuş, T. (2012). Dış Politika da Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2 (2), 23-36

Dahl, R. A. (1957). The Concept of Power. *Behavioral Sciences*, 2(3), 201-215.

Daoui, R.E. (2010). *Democratization Process in the Middle East after 9/11-The example of Lebanon*. Bachelor Thesis, Jönköping University Jönköping International Business School in Political Science, Jönköping.

Dönmez, B. (2011). Uluslararası Turizmde Kültürel Çevre (Editör: İge Pınar). Uluslararası Turizm İşletmeciliği. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 39-47.

Daldal, Ş. (2016). Neoliberalizm, Finansallaşma ve Emek Piyasaları. *Journal Of Emerging Economies And Policy (JOEEP)*, 1, 85-104.

Dardot, Pierre ve. Laval, Christan. (2013). *The New Way of the World: On Neoliberal Society* (Çev. G. Elliot). London, New York: Verso.

Davies, B. (2005). The (Im)possibility of Intellectual Work in Neoliberal Regimes. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 26(1), 1-14.

Demir, G. (2011). Post Neoliberalizm? Kriz ve Sonrası Üzerine. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 1-20.

Demirbulat, Ö. G. (2012). Turizmin Sosyal ve Kültürel Etkilerinin Turist Rehberleri Tarafından Algılanması Üzerine Bir Araştırma: Trabzon Örneği. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 53-75.

Demirtaş, H. (2000). Kriz Yönetimi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 23 (23), 353-373.

Denzin, N. K. ve Lincoln, Y. S. (2005). *The Discipline and Practice of Qualitative Research*. In N. K. Denzin and Y. S. Lincoln (Eds.), *The Sage Handbook of Qualitative Research*. USA: Sage Publication, 1-32.

Denzin, N. K. ve Lincoln, Y. S. (2018). *The Discipline and Practice of Qualitative Research*. In N. K. Denzin and Y. S. Lincoln (Eds.), *The Sage Handbook of Qualitative Research*. USA: Sage Publication, 29-71.

Drakos, K. (2004). Terrorism-induced Structural Shifts in Financial Risk: Airline Stocks in the Aftermath of the September 11th Terror Attacks. *European Journal of Political Economy*, 20 (2), 435–446.

Duman, E. (2011). *Krizlerin Anatomisi: 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi'nin Karşılaştırılması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.

Durgun, A. (2010). *Ekonomik Krizlerin Turizm Sektörüne Etkileri 2008 Ekonomik Krizinin Antalya Konaklama İşletmelerine Etkilerinin Analizi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Durgun, A. ve Gövdere, B. (2011). 2008 Küresel Krizinin Antalya Konaklama İşletmelerine Etkileri Üzerine Bir Analiz. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXX (1), 139-159.

Duruoğlu, T. (2007). Haber Yapmada İdeoloji Etkeni: 11 Eylül Olayı Üzerine Bir İnceleme. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı: 25, 1-42.

Eilat, Y. ve Einav, L. (2004). Determinants of International Tourism: A Three-Dimensional Panel Data Analysis, *Applied Economics*, 36, 1315–1327.

Eisendrath, D., Bernhard, B.J., Lucas, A.F. ve Murphy, D.J. (2008). Fear and Managing in Las Vegas An Analysis of the Effects of September 11, 2001, on Las Vegas Strip Gaming Volume. *Cornell Hospitality Quarterly*, 49 (2), 145-162.

Emekli, G. (2005). Avrupa Birliği'nde Turizm Politikaları ve Türkiye'de Kültürel Turizm. *Ege Coğrafya Dergisi*, 14, 99-107.

Engin, C. ve Göllüce, E. (2016). 2008 Küresel Finans Krizi ve Türkiye Üzerine Yansımaları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 27-40.

Eugenio-Martin, J.L. ve Campos-Soria, J.A. (2014). Economic Crisis ve Tourism Expenditure Cutback Decision. *Annals of Tourism Research*, 44, 53-73.

Fırat, E. ve Kurtoğlu, R. (2014). Finans Dnyasının Krizler Karşındaki Belirsizliđi Davranışsal Ekonomi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Dergisi*, 7 (1), 87-101.

Feichtinger, G., Hartl, R. F., Kort, P. M., Novak, A. J. (2001). Terrorism Control in The Tourism Industry. *Journal of Optimization Theory and Applications*, 108(2), 283-296.

Fielding, D. ve Shortland, A. (2011). How Do Tourists React to Political Violence? An Empirical Analysis of Tourism in Egypt. *Defence and Peace Economics*, 22 (2), 217-243 .

Fletcher, J. ve Morakabati, Y. (2008), Tourism Activity, Terrorism And Political Instability Within The Commonwealth: The Cases Of Fiji And Kenya. *International Journal Of Tourism Research*, 10, 537-556.

Foner, N. (2005). The Social Effects of 9/11 on New York City: An Introduction. In N. Foner (Eds.) *Wounded City: The Social Impact of 9/11 on New York City*, New York: Russell Sage Foundation, 3-27.

Frey, B. S., Luechinger, S. ve Stutzer, A. (2007). Calculating Tragedy: Assessing the Costs of Terrorism. *Journal of Economic Surveys*, 21 (1). 1–205.

Freitas, R. (2002). Human Security and Refugee Protection after September 11: A Reassessment. *Refugee*, 20 (4), 34-44.

Goeldner, C.R. ve Ritchie, J.R.B. (2011). **Tourism: Principles, Practices, Philosophies** (Twelve Edition). New Jersey: John Wiley & Sons.

Goodrich, J.N. (2002). September 11, 2001 Attack on America: A Record of the Immediate Impacts and Reactions in the USA Travel and Tourism Industry. *Tourism Management*, 23(6), 573–580.

Göçer, İ. (2012). 2008 Küresel Ekonomik Krizin Nedenleri ve Seçilmiş Ülke Ekonomilerine Etkileri: Ekonometrik Bir Analiz. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17, 18-37.

Gök, A., Tuna, H. Binbaşoğlu, H. ve Kuluşaklı, S. (2010). 2008 Yılında Meydana Gelen Ekonomik Krizin Turizm Açısından Değerlendirilmesi: Türkiye'nin Diğer Akdeniz Çanağı Ülkelerine Göre Durumu. *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-I: Küresel Krizler ve Ekonomik Yönetişim Bildiriler Kitabı*. 15-16 Nisan, Malatya: İnönü Üniversitesi, 1042-1060.

Greenstein, F.I. (2003), The Leadership Style of George W. Bush. In Greenstein, F.I. (Eds.), *The George Bush Presidency: An Early Assesment*, The John Hopkins University Press, USA: Baltimore, 1-17.

Gundel, S. (2005). Towards a New Typology of Crises. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 13 (3), 106-115.

Gupta, D.K. (2012). The World After 9/11 What Have We Learned. *India Quarterly*, 68(1), 1-16.

Gültekin, H. (2015). *Türk Dış Politikasında Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç Kavramı*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Günel, A. (2004). Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 4 (1), 156-164.

Gürbüz, A. (2002). Turizmin Sosyal Çevreye Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Teknoloji*, 5(1-2), 49-59.

Gür, N. (2014). Yeni Türkiye'nin Yumuşak Güç Unsuru: Turizm. *Seta Perspektif*, 58, 1-5.

Güvenek, B. ve Alptekin, V. (2014). Turistlere Yönelik Terör Saldırılarının Turizme Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 17 (1), 21-38.

Halatçı, Ü. (2006). 11 Eylül Terörist Saldırıları ve Afganistan Operasyonunun Bir Değerlendirilmesi. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2 (7), 80-98.

Hall, C.M. (2010). Crisis Events in Tourism: Subjects of Crisis in Tourism. *Current Issues in Tourism*, 13(5), 401-417.

Hall, C.M., Dallen J.T. ve Timothy, D.D. (2004). Security and Tourism. *Journal of Travel&Tourism Marketing*, 15(2-3), 1-18.

Hall T.H. ve Ross A.A.G. (2015). Affective Politics After 9/11. *International Organization*, 69 (4), 847-879.

Hutchins, H. M. (2008). What Does HRD Know About Organizational Crisis Management? Not Enough! Read On. *Advances in Developing Human Resources*, 10 (3), 299-309.

IATA (International Air Transport Association). (2009). Annual Report 2009 65th Annual General Meeting, Canada: IATA.

IATA (International Air Transport Association). (2017). Economic Performance of the Airline Industry 2018 End-year Report, <https://www.iata.org/publications/economics/Reports/Industry-Econ-Performance/IATA-Economic-Performance-of-the-Industry-end-year-2018-report.pdf> adresinden 11.08.2016 tarihinde alınmıştır.

IATA (International Air Transport Association). (2011). The Impact of September 11 2001 on Aviation ve WTO, Tourism after 11 September 2001, <https://www.iata.org/pressroom/Documents/impact-9-11-aviation.pdf> adresinden 15 Mayıs 2016 tarihinde alınmıştır.

ICM (Institute For Crisis Management). (2008). *Annual ICM Crisis Report News Coverage of Business Crises During 2007*. 17 (1), USA: Institute For Crisis Management.

IEP (Institute for Economics & Peace) (2016). Global Terrorism Index 2016, *Measuring and Understanding The Impact of Terrorism*, <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2016/11/Global-Terrorism-Index-2016.2.pdf> adresinden 10 Mayıs 2017 tarihinde alınmıştır.

IEP (Institute for Economics & Peace) (2015). Global Terrorism Index 2015, *Measuring and Understanding The Impact of Terrorism*, <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/11/Global-Terrorism-Index-2015.pdf> adresinden 10 Mayıs 2017 tarihinde alınmıştır.

ILO (International Labour Office) (2013). Global Employment Trends 2013, Geneva, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_202326.pdf adresinden 10 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

ILO (International Labour Organization) ve UNWTO (United Nations World Tourism Organization). (2013). Economic Crisis, International Tourism Decline and its Impact on the Poor. Madrid: ILO and WTO.

IMF (International Monetary Fund) (2010). *The IMF-FSB Early Warning Exercise (September 2010)*. <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2010/090110.pdf> adresinden 23 Şubat 2018 tarihinde alınmıştır.

IMF (International Monetary Fund) (2013). World Economic Outlook, April 2013: Hopes, Realities, Risks, Washington, DC. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2016/12/31/World-Economic-Outlook-April-2013-Hopes-Realities-Risks-40201> adresinden 09.03.2019 tarihinde alınmıştır.

Inglada, V. ve Rey, B. Spanish Air Travel and The September 11 Terrorist Attacks: A Note. *Journal of Air Transport Management*, 10(6). 441-443.

İçöz, O., Var, T. ve İlhan, İ. (2009). **Turizm Planlaması ve Politikası Turizmde Bölgesel Planlama** (2. Basım). Ankara: Turhan Kitabevi.

İnaç, H. ve Aktaş, F. (2013). 11 Eylül 2001 Terör Saldırılarının Amerikan Güvenlik Bürokrasisine Etkileri. *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 34 (Ocak-Şubat), 1-19. <https://asosindex.com/cache/articles/article-1423867884.pdf> adresinden 16.04.2017 tarihinde alınmıştır.

İpek, H. (2006). *Avrupa Birliği'nin Terörizmle Mücadelesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kadercan, B. (2014). Güç. (Editör: Şaban Kardeş ve Ali Balcı). *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih Teori, Kavram ve Konular*. İstanbul: Küre Yayınları, 311-322.

Kadioğlu, B. (2010). *2008 Ekonomik Krizi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Kalın, İ. (2011). Soft Power and Public Diplomacy in Turkey. *Perceptions*, 16 (3), 5-24.

Kalpakhıoğlu, N. Ü. (2010). Krizlere En Hassas Sektör Turizmde Etkin Kriz Yönetimi. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 44, 139-155.

Kapani, Münci (2000). **Politika Bilimine Giriş** (12. Basım), Ankara: Bilgi Yayınevi.

Kapiki, S. (2012). The Impact of Economic Crisis on Tourism and Hospitality: Results From A Study in Greece. *Central European Review of Economics & Finance*, 2(1), 19-30.

Kaplan, E.A. ve Dayıoğlu, M.R. (2017). Ekonominin Sırtındaki Yük: Terör. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (49), 623-636.

Karaatlı, M., Demiral, M.F., Zeynel, E. ve Pala Y. (2009). Küresel Krizinin KOBİ'lerde Yarattığı Etkiler ve Kriz Yönetimi: Göller Bölgesi Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (10), 143-161.

Karabıçak, M. (2010). Küresel Krizleri Tetikleyen Nedenler ve Küresel Krizin Türkiye Boyutu. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (3), 251-270.

Karaca, K. (2005). 11 Eylül Sonrası Değişen ABD Dış Politikası ve Türkiye. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 1 (3-4), 96-110.

Karakaya, İ. (2010). *11 Eylül 2001 Sonrası ABD'nin Değişen Güvenlik Algılamaları ve Politikaları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Karataşlı, M. (2016). *Soft Power Politics in Middle Powers: Brazilian and Turkish Foreign Policy Between 2003-2015*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Kesimli, İ.G. (2011). Turizm Perspektifinden Politik Krizlerin Ekonomiye Yansımaları. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 1(1), 25-42.

Keykavosiiranagh, S. (2015). *Yumuşak Güç Enstrümanı Olarak Kültürel Hegemonya*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kırcı, H. (2016). 2008 Küresel Krizinin Kökeninde Yatan Hatalar ve Dodd-Frank Kanunu Düzenlemeleri. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 467-484.

Koçer, D.N. (2009). 11 Eylül ve Amerikan Popüler Kültürüne Yansıması: Bilgisayar Oyunları Örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(2), 43-55.

Koh, W.T.H. (2007). Terrorism and Its Impact on Economic Growth and Technological Innovation. *Technological Forecasting and Social Change*, 74 (2), 129-138.

Koyuncu, M. ve Şenses, F. (2004). Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri (04/13). *ODTÜ Economic Research Center (ERC) Working Papers in Economics*, Orta Dou Teknik Üniversitesi, Ankara.

Kozak, N., Kozak, M.A. ve Kozak, M. (2010). **Genel Turizm İlkeler-Kavramlar** (9. Basım). Ankara: Detay Yayıncılık.

Kuehl, D. (2011), The Hard Reality Of Soft Power, <http://www.iwar.org.uk/iwar/resources/jiopc/io-textbook.pdf> adresinden 15.10.2016 tarihinde alınmıştır.

Kutlu, H.A. ve Demirci, N.S. (2011). Küresel Finansal Krizi (2007-?) Ortaya Çıkaran Nedenler, Krizin Etkileri, Krizden Kısmi Çıkış Ve Mevcut Durum. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 52, 121-136.

Kutlu, R. (2010). *Uluslararası Terörizm ve 11 Eylül Sonrasında Türkiye'nin Terörizmle Mücadelesi*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Kürkçüoğlu, Ö. (1980). Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 35 (1-4). 309-335.

Lapavitsas, C. (2005). Mainstream Economics in the Neoliberal Era, In A. Saad-Filho and D. Johnston (Eds). *Neoliberalizm A Critical Reader*, London: Pluto Press, 30-41.

Larrabee, F. S. (2002). US Middle East Policy After 9/11: Implications for Transatlantic Relations. *The International Spectator*, 37(3), 43-56.

Laswell, H.D. (1958). **Politics: Who Gets What, When, How** (Second Edition). New York: Meridian Books.

LeCompte, M.D. ve Goetz, J.P. (1982). Problems of Reliability and Validity in Ethnographic Research. *Review of Educational Research*, 52(1), 31-60.

Lee Davidson and Mondher Sahli (23–26 June 2013). Tourism Investment and Sustainable Development: A Comparative Study of The Gambian Hotel Sector. *Engaging Communities in Sustainable Tourism Development*, Malaysia.

Lin, Yuan-Chih. (2003). *The Economic Impact in the Hotel Industry After the Terrorist Attacks on September 11, 2001*. A Research Paper. Hospitality and Tourism, The Graduate School University of Wisconsin-Stout, Menomonie.

Mallison, W.T. ve Mallison, S. V. (1975). The Concept of Public Purpose Terror in International Law. *Journal of Palestine Studies*, 4(2). 36-51.

Marvasti, A.B. (2004). *Qualitative Research in Sociology (First Edition)*. London: Sage Publications.

MEB (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı) (2011). **Konaklama ve Seyahat Hizmetleri**. Turizm İşletmeleri Modülü, Ankara.

Meng, X., Siriwardana, M., Dollery, B. ve Mounter, S. (2010). The Impact of the 2008 World Financial Crisis on Tourism and the Singapore Economy and Policy Responses: A CGE Analysis. *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 1 (1), 46-53.

Mengü, C. (2013). **Turizm Endüstrisinde Havacılık, Gelişim, Sistemler, Uygulamalar** (1. Basım). İstanbul: Yalın Yayıncılık.

Milburn, T.,W., Schuler, R.S. ve Watman, K.H. (1983). Organizational Crisis: Defination and Conceptualization. *Human Relations*, 36 (12), 1141-1160.

Mor, B. D. (2006). Public Diplomacy in Grand Strategy. *Foreign Policy Analysis*, 2(2), 157-176.

Morse, J. M. (1994). Emerging From The Data: The Cognitive Processes Of Analysis In Qualitative Inquiry. In J. M. Morse (Eds.). *Critical Issues in Qualitative Research Methods*. USA: Sage Publications, 23-44.

Mueller, K. P., Castillo J.J., Morgan, F.E., Pegahi, N. Ve Rosen, B. (2006). **Striking First Preemptive and Preventive Attack in U.S. National Security Policy** (First Edition). USA: RAND Corporation.

Mutlu, Ç. ve Akbaş Z. (2016). 11 Eylül Saldırıları Üzerinden Uluslararası Terörün Turizme Etkisi: Türkiye Örneği. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (2). 1-14.

Nanto, D.K. (2001). *9/11 Terrorism: Global Economic Costs (RS 21937)*. Congressional Research Service, 2-6.

Neumayer, E. (2004). The Impact of Political Violence on Tourism: Dynamic Cross-National Estimation. *The Journal of Conflict Resolution*, 48 (2), 259-281.

Nichols, J.P. (2002). A Review of The Current Status and Prospects for The US Mid-Level Hotel Sector: A Survivor in Uncertain Times. *Journal of Leisure Property*, 2 (4), 299–304.

Nitsch, V. ve Schumacher, D. (2004). Terrorism and International Trade: An Empirical Investigation. *European Journal of Political Economy*, 20 (2), 423–433.

Noory, M.T. (2014). *11 Eylül Saldırısı Sonrası: NATO ve Birleşmiş Milletlerin Afganistandaki Rolü*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Nye, J.S. (2005). *Dünya Siyasetinde Başarının Yolu Yumuşak Güç*. (Çev: Reyhan İnan Aydın). Ankara: Elips Kitap.

Nye, J. (2009). Get Smart Combining Hard and Soft Power. *Foreign Affairs*, 88 (4), 160-163.

Nye, J. S. (2004a). Soft Power and American Foreign Policy. *Political Science Quarterly*, 119 (2), 255-270.

Nye, J.S. (2004b). **Soft Power: The Means to Success in World Politics** (First Edition). United States of Public Affairs: New York.

Nye, J.S. (2002). **The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone** (First Edition). New York: Oxford University Press.

Nye, J.S. (2008). **Powers to Lead** (Second Edition). New York: Oxford University Press.

Oğuzlu, T. (2007). Soft Power in Turkish Foreign Policy. *Australian Journal of International Affairs*, 61 (1), 81-97.

Ooi, C. (2014). The Making of the Copy-cat City: Accreditation Tactics in Place Branding. In P. Berg and E. Björner, *Branding Chinese Mega-Cities: Policies,*

Practices and Positioning. Cheltenham: Edward Elgar, 232-248.

Ooi, C. (2015). Soft power, Tourism. In Jafari, J. and Xiao, H. (eds.) *Encyclopedia of Tourism*, Springer, <https://www.researchgate.net/publication/302544078> adresinden 09.11.2016 tarihinde alınmıştır.

Oran, F.Ç. ve Demir, Y. (2016). Kriz Yönetim Süreci: Türkiye’de Faaliyet Gösteren Özel Bir Banka Üzerine İnceleme. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 181-197.

Önen, M.O. (2008). Dünyada ve Türkiye’de Turizm. *T.C. Kalkınma Bankası A.Ş. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü*, Ankara.

Örki, A. (2014). *Neoliberalizm ve Kültürel Etkileşim: Türkiye Otelcilik Sektörü*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gediz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Örnek, S. (2012) Onbir Eylül Olayları ve Afganistan Operasyonu. *Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 107-134.

Özcan, C.C. ve Özmen, İ. (2016). Terör ve Turizm İlişkisinin Karşılaştırmalı Bir Analizi: AB ve MENA Örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (4), 69-83.

Özer, A. (2007). 11 Eylül, Bölünen Dünya, Huntington ve Çatışma. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 4(2), 1-23.

Özer, S., Oğuz, C.U. ve Atvur, S. (2010). NATO ve AB’nin Değişen Güvenlik Stratejilerinin Afganistan Örneğinde Değerlendirilmesi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 10 (19), 257-285.

Özkök, F. (2003). Türkiye ve Avrupa Birliği’nde Turizmin Ekonomik Etkileri. *Standard Ekonomik ve Teknik Dergi*, Yıl: 42, Sayı: 498, 72-78.

Özkul, G., Sungur, O. ve Dulupçu, M.A. (2013). Hizmet Sektöründe İnovasyon ve Bilgi Dinamikleri Yaklaşımı: Antalya Bölgesinde Futbol Turizmi Bilgisinin Gelişimi.

Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 13 (27). 38-62.

Öztaş, K. (2002). **Turizm Ekonomisi Genel Turizm Bilgileri** (1. Basım). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Öztürk, Y. ve Şimşek, E. (2013). Politik İstikrarsızlıkların Turistlerin Destinasyon Seçimine Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 1(2). 15-25.

Paksoy, Perihan ve Çolakoğlu, Nurdan (2010). Ekonomik Kriz Dönemlerinde Turizm ve Seyahat, International Conference on Eurasian Economies 2010, İstanbul.

Pallaver, M. (2011). *Power and Its Forms: Hard, Soft, Smart*. Doctoral Thesis, The London School of Economics and Political Science, London.

Palley, T.I. (2005). From Keynesianism to Neoliberalism: Shifting Paradigms in Economics, In A. Saad-Filho and D. Johnston (Eds). *Neoliberalizm A Critical Reader*, London: Pluto Press, 20-30.

Pffor, C. ve Hosie, P.J. (2008). Crisis Management in Tourism, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 23 (2-4), 249-264.

Pizam, A. (2009). The Global Financial Crisis and its Impact on the Hospitality Industry. *International Journal of Hospitality Management*, 28 (3), 301.

Papatheodorou, A., Rosselló, J. ve Honggen, X. (2010). Global Economic Crisis and Tourism: Consequences and Perspectives. *Journal of Travel Research*, 49(1), 39-45.

Pavlović, D. ve Knežević, M. (2017). Is Contemporary Tourism Only A Neoliberal Manipulation? *Acta Economica Et Turistica*, 3 (1), 1-98.

Penm, J., Buetre, B., ve Tran, Q.T. (June 2004). Economic Costs of Terrorism: An Illustration of the Impact of Lower Productivity Growth on World Economic Activity Using GTEM (*Abare eReport 04.8*), Canberra.

Phillips, N. (1998). Globalisation and The Paradox of State Power: Perspectives from Latin America. Centre for the Study of Globalisation and Regionalisation, CSGR Working Paper, No 16/98, November.

Picardo, E. (2016), Don't Hide From The Reality Of How Terrorism Affects The Economy, <https://www.investopedia.com/articles/investing/030215/how-terrorism-affects-markets-and-economy.asp> adresinden 05.06.2017 tarihinde alınmıştır.

Pusti, M. (2013). *Krizlerin Anatomisi ve Türkiye 'de 2001-2008 Finansal-Ekonomik Krizleri Üzerine Bir İnceleme*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ranabhat, K. (2015). *Effects of Terrorism in Tourism Industry: A Case Study of 9/11 Terrorist Attacks in World Trade Center*. Bachelor's Thesis, Centria University of Applied Sciences Degree program in Tourism, Kokkola – Pietarsaari.

Rice, S.E. ve Patrick, S. (2008). **Index of State Weakness in the Developing World**. Washington D.C.: The Brookings Institution.

Ritchie, B.W. (2004). Chaos, Crises and Disasters: A Strategic Approach to Crisis Management in the Tourism Industry. *Tourism Management*, 25(6), 669–683.

Roux-Dufort, C. (2007) Is Crisis Management (Only) A Management of Exceptions. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 15 (2), 105-114.

Ryan, C. (2003). **Recreational Tourism: Demand and Impacts** (Second Edition). Clevedon: Channel View Publications.

Sally, R. (2008). The Political Economy of Trade-policy Reform: Lessons From Developing Countries. *The Journal of International Trade and Diplomacy*, 2 (2), 55-96.

Sarı, D. ve Uçar, Z. (2010). Turizm Sektörünün İstihdam Yaratmadaki Yeri ve 2009 Krizinin Türkiye Turizm İstihdamına Etkileri. *International Conference on Eurasian Economies 2010*. 4-5 Kasım, İstanbul: Beykent Üniversitesi, 338-343.

Sarı, Y. ve Seçilmiş, C. (2010). 2008 Yılı Finansal Ekonomik Krizinin Türkiye Turizm Sektörüne Yansımaları Üzerine Bir Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1), 191-204.

Web 1: <https://georgewebush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/10/20011007-8.html> adresinden 10.10.2017 tarihinde alınmıştır.

Sarı, S. (2016). *2008 Ekonomik Krizi'nin ABD Hegemonyasına Etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Schilcher, D. (2007). Growth Versus Equity: The Continuum of Pro-Poor Tourism and Neoliberal Governance. *Current Issues in Tourism*, 10 (2-3), 166-193.

Serçek, G.Ö. ve Serçek, S. (2016). Turizm Sektörünün Gelişmesi Önüneki Engel: Terörizm. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 42 (Kış III), 431-444.

Serdar, İ. (2015). Neorealizm, Neoliberalizm, Konstruktivizm ve İngiliz Okulu Modellerinde Uluslararası Sistemsel Değişikliklere Bakış. *The Journal Of Europe-Middle East Social Science Studies*, 1(1), 14-38.

Selçuk Çolakoğlu, 2012, Afganistan'ın İstikrarı ve Bölgesel İşbirliği, <http://www.tuicakademi.org/afganistanin-istikrari-ve-bolgesel-isbirligi/> adresinden 02.02.2017 tarihinde alınmıştır.

Serin, M. (2008). *Turizm Sektöründe Kriz Yönetimi Açısından Terörizmin Turizme Etkisinin Analizi*. Uzmanlık Tezi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Dış İlişkiler ve AB Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ankara.

Sever, M. ve Kılıç, E. (2001). **Düşmanını Arayan Savaş** (1. Baskı). İstanbul: Everest Yayınları.

Simmons, D.G. (2017). Neoliberal Politics and the Fate of Tourism. In R. Butler and W. Suntikul (Eds.), *Tourism and Political Change*, Oxford: Goodfellow Publishers, 9-25.

Sinclair, M.T. (1998). Tourism and Economic Development: A Survey. *The Journal of Development Studies*, 34 (5), 1-51.

Skocpol, T. (2002). Will 9/11 and The War on Terror Revitalize American Civic Democracy?. *Political Science & Politics*, 35 (3), 537-540.

Smeral, E. (2011). How International Tourism is Coping with the Consequences of the Financial and Economic Crises (Editör: Peter Keller ve Thomas Bieger). *Tourism Development After the Crises: Global Imbalances - Poverty Alleviation*. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 11-25.

Sönmez, S. (1998). Tourism, Terrorism And Political Instability. *Annals Of Tourism Research*, 25(2), 416-456.

Sönmezoğlu, F. (2005). **Uluslararası Politika Ve Dış Politika Analizi** (4. Basım). İstanbul: Filiz Kitapevi.

Sönmez, S., Apostolopoulos, Y. and Tarlow, P. (1999). Tourism in Crisis: Managing the Effects of Terrorism. *Journal of Travel Research*, 38(1), 13-18.

Steger, M.B. (2003). **Globalization: A Very Short Introduction** (Second Edition). United States : Oxford University Press.

Sterling-Folker, J. (2013). Neoliberalism. In T. Dunne, M. Kurki and S. Smith (Eds.), *International Relations Theories Discipline and Diversity*, United Kingdom: Oxford University Press, 114-132.

Şanlı, C.C. (2015). ‘11 Eylül Sonrası ABD Dış Politikası’ Ortadoğu’da Güncel Sorunlar. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Bursa.

Tabar, Ç. ve Tokathoğlu, M. (2018). Küresel Ekonomik Kriz Döneminde Türkiye’de Uygulanan Vergi Politikalarının Değerlendirilmesi. *International Journal of Public Finance*, 3 (1), 27-46.

Taşkın, T. (2010). *11 Eylül Saldırıları Sonrası ABD Dış Politikasında Ortadoğu ve Türkiye – ABD İlişkileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Tribe, J. (2011). **The Economics of Recreation, Leisure and Tourism** (Fourth Edition). Oxford: Butterworth-Heinemann.

Tosun, C. ve Jenkin, C.L. (1996). Regional Planning Approaches to Tourism Development: The Case of Turkey. *Tourism Management*, 17 (7), 519-531.

Tut, G. (2013). *Neoliberal Ekonomide Turizm ve Rant: Kuşadası Kruvaziyer Limanı Özelleştirme Örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Türköz, Ş. (2016). Terörizm Sorununa Güvenlik Perspektifli Bir Yaklaşım. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 153-162.

Uğuz, Hülya Eşki ve Yalçın, Enes (2017). Kentin Ekonomi Politikası: Neoliberalizmin Marka Kentleri. II. *INES (International Education and Social Science Congress) International Academic Research Congress Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Bildiriler Kitabı*, , 18-21 Ekim. Konya: Çizgi Kitapevi, 182-189.

Ulmer, R. R., Sellnow, T. L. ve Seeger, M. W. (2007). **Effective Crisis Management: Moving From Crisis to Opportunity** (Second Edition). Sage Publications Inc.: USA.

Unur, K. (2000). Turizm-Terörizm İlişkisi ve Türkiye Örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 169-177.

UN (United Nations) (2009). Resolution No 63/303: Outcome of the Conference on the World Financial and Economic Crisis and Its Impact on Development, Sixty-third Session, General Assembly.

UN (United Nations) Security Council (2001). Security Council Resolution 1368 of 12 September 2001. <http://www.un.org/Docs/scres/2001/sc2001.htm> adresinden 16.04.2017 tarihinde alınmıştır.

Urul, A. (2008). *Amerika Birleşik Devletleri'nin Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye*. Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Usta, Ö. (2014). **Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım** (4. Basım). Ankara: Detay Yayıncılık,

Ulus, G. (2015). *Bush Doktrini Sonrası ABD'nin Irak ve Suriye Politikası ve Türkiye'ye Etkisi*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

UNWTO (World Tourism Organization). (2001). *Tourism after 11 September 2001: Analysis, Remedial Actions and Prospects*. Travel and Tourism Recovery Committee, Special Report, 18, Madrid.

UNWTO (World Tourism Organization). (2000). *Tourism Highlights, 2000 Edition*, Madrid: World Tourism Organization, <https://www.e-unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1> adresinden 15 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

UNWTO (World Tourism Organization). (2001). *Tourism Highlights, 2001 Edition*, Madrid: World Tourism Organization, <https://www.e-unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1> adresinden 15 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

UNWTO (World Tourism Organization). (2002). *Tourism Highlights, 2002 Edition*, Madrid: World Tourism Organization, <https://www.e-unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1> adresinden 15 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

UNWTO (World Tourism Organization). (2003). *Tourism Highlights, 2003 Edition*, Madrid: World Tourism Organization, <https://www.e-unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1>

unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1 adresinden 15 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

UNWTO (World Tourism Organization). (2004). Tourism Highlights, 2004 Edition, Madrid: World Tourism Organization, <https://www.e-unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1> adresinden 15 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

UNWTO (World Tourism Organization). (2005). Tourism Highlights, 2005 Edition, Madrid: World Tourism Organization, <https://www.e-unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1> adresinden 15 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

UNWTO (World Tourism Organization). (2006). Tourism Highlights, 2006 Edition, Madrid: World Tourism Organization, <https://www.e-unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1> adresinden 15 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

UNWTO (World Tourism Organization). (2007). Tourism Highlights, 2007 Edition, Madrid: World Tourism Organization, <https://www.e-unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1> adresinden 15 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

UNWTO (World Tourism Organization). (2008). Tourism Highlights, 2008 Edition, Madrid: World Tourism Organization, <https://www.e-unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1> adresinden 15 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

UNWTO (World Tourism Organization). (2009). Tourism Highlights, 2009 Edition, Madrid: World Tourism Organization, <https://www.e-unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1> adresinden 15 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

UNWTO (World Tourism Organization). (2010). Tourism Highlights, 2010 Edition, Madrid: World Tourism Organization, <https://www.e-unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1> adresinden 15 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

UNWTO (World Tourism Organization). (2011). Tourism Highlights, 2011 Edition, Madrid: World Tourism Organization, <https://www.e-unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1> adresinden 15 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

UNWTO (World Tourism Organization). (2012). Tourism Highlights, 2012 Edition, Madrid: World Tourism Organization, <https://www.e-unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1> adresinden 15 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

UNWTO (World Tourism Organization). (2013). Tourism Highlights, 2013 Edition, Madrid: World Tourism Organization, <https://www.e-unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1> adresinden 15 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

UNWTO (World Tourism Organization). (2014). Tourism Highlights, 2014 Edition, Madrid: World Tourism Organization, <https://www.e-unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1>

Type=bookOnly&pageSize=20&startPage=1 adresinden 15 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

UNWTO (World Tourism Organization). (2015). Tourism Highlights, 2015 Edition, Madrid: World Tourism Organization, <https://www.e-unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1> adresinden 15 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

UNWTO (World Tourism Organization). (2016). Tourism Highlights, 2016 Edition, Madrid: World Tourism Organization, <https://www.e-unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1> adresinden 15 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

UNWTO (World Tourism Organization). (2017). Tourism Highlights, 2017 Edition, Madrid: World Tourism Organization, <https://www.e-unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1> adresinden 15 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

UNWTO (World Tourism Organization). (2018). Tourism Highlights, 2018 Edition, Madrid: World Tourism Organization, <https://www.e-unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1> adresinden 15 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

UNWTO (World Tourism Organization). (2010). World Tourism Barometer: On Track for Recovery After an Exceptionally Challenging 2009. January 2010, 8 (1), Madrid: World Tourism Organization, <https://www.e-unwto.org/action/showPublications?category=10.1555%2Fcategory.40000037&pubType=bookOnly&pageSize=20&startPage=1> adresinden 15 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

Ündücü, C.A. (2011). Uluslararası Sistem ve Terörizm Arasındaki İlişki. Elektronik

Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, 2 (1), 1-20.
<http://asosindex.com/cache/articles/20141-1.pdf>. adresinden 16.04.2017 tarihinde alınmıştır.

Ünlüöner, K. ve Kılıçlar, A. (2004). Ekonomik Yansımalarıyla Türk Turizminin Seksen Yılı. Gazi Üniversitesi, Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 1, 131-156.

Ünlüöner, K. (2007). **Turizm Ekonomisi** (3. Basım). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Ünlü, S. (2009). *11 Eylül Olaylarının Uluslararası Havacılık Güvenliğine Etkileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Walkenhorst, Peter ve Dihel, Nora (14-15 June 2002). Trade Impacts of the Terrorist Attacks of 11 September 2001: A Quantitative Assessment. *Workshop on The Economic Consequences of Global Terrorism*. The German Institute for German Economic Research (DIW), Berlin.

Ward, B.M., (2006). *The Shift in United States Foreign Policy in the Middle East Since 1989*. Graduate Theses and Dissertations. University of South Florida Scholar Commons, South Florida.

Wilson, E.J. (2008). Hard Power, Soft Power, Smart Power. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616 (1), 110-124.

Woodward, B. (2002). **Bush at War** (First Edition), Simon & Schuster: New York.

WTTC (World Travel & Tourism Council) (2010). *Travel & Tourism: Economic Impact Executive Summary 2010*, London: World Travel Tourism Council.

Yapıcı, U. (2006). Uluslararası Hukukta Terörizme Karşı Kuvvet Kullanımı Sorunu. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2(7), 21-40.

Yıldırım, S. (2010). 2008 Yılı Küresel Ekonomi Krizinin Dünya ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12 (18), 47-55.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri** (10. Basım). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, B.S. ve Yılmaz, Ö.D. (2005). Terörizm ve Terörizmin Hedefi Olarak Turizm Endüstrisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (13), 39-58.

Yılmaz, S. (2011). Yumuşak Güç ve Evrimi. *Turansam Dergisi*, 3 (12), 31-36.

Yıldız, Z. ve Durgun, A. (2010). 2008 Küresel Ekonomik Krizi ve Turizm Sektörü Üzerine Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2 (1), 1-15.

EKLER

Ek.1 Görüşme Soruları

Araştırma aşağıda verilen görüşme soruları ile gerçekleştirilmiştir.

Görüşme Soruları

1. Terör, ekonomik kriz olgularının turizm endüstrisi üzerinde etkisi var mıdır?

Sonda Sorular;

- *Etkisi varsa bu etkilerin neler olduğunu belirtebilir misiniz?*
  - Bu etkiler yerel ölçekte mi yoksa küresel ölçekte mi kendini göstermiştir?
- *Eğer herhangi bir etkisi yoksa nedenlerini belirtebilir misiniz?*

2. 11 Eylül 2001 saldırıları sonucunda küresel ölçekte etkilenen endüstriler olmuş mudur?

Sonda Sorular;

- *Olmuşsa, bu endüstriler hangileridir ve nasıl etkilenmiştir?*
- *Olmamışsa, nedenlerinden bahsedebilir misiniz?*

3. 2008 ekonomik krizi sonucunda küresel ölçekte etkilenen endüstriler olmuş mudur?

Sonda Sorular;

- *Olmuşsa, bu endüstriler hangileridir ve nasıl etkilenmiştir?*
- *Olmamışsa, nedenlerinden bahsedebilir misiniz?*

4. 11 Eylül 2001 saldırılarının küresel sonuçları olmuş mudur?

Sonda Sorular;

- *Eğer 11 Eylül saldırılarının küresel ölçekte sonuçları oluşmuşsa bu sonuçları; ekonomik, politik, sosyo-kültürel vb. açıdan sınıflandırarak değerlendirebilir misiniz?*
- *Eğer 11 Eylül saldırılarının küresel ölçekte sonuçları olmadığını düşünüyorsanız nedenlerini belirtebilir misiniz?*

5. 2008 ekonomik krizinin küresel sonuçları olmuş mudur?

Sonda Sorular;

- *Eğer 2008 ekonomik krizinin küresel ölçekte sonuçları oluşmuşsa bu sonuçları; ekonomik, politik, sosyo-kültürel vb. açıdan sınıflandırarak değerlendirebilir misiniz?*
- *Eğer 2008 ekonomik krizinin küresel ölçekte sonuçlarının olmadığını düşünüyorsanız nedenlerini belirtebilir misiniz?*

6. 11 Eylül 2001 saldırılarının, küresel ölçekte turizm endüstrisine yönelik sonuçları olmuş mudur?

Sonda Sorular;

- *Sonuçları oluşmuşsa bu sonuçların uluslararası turizme olan etkilerine (ekonomik, politik, sosyo-kültürel vb. açıdan) göre değerlendirebilir misiniz?*
  - *Hangi turizm işletmesi (konaklama, ulaştırma, yiyecek-içecek işletmesi, seyahat vb.) bu süreçlerden en çok etkilenmiştir?*
  - *Turizm endüstrisinde sunulan hizmetler ölçeğinde (güvenlik, rezervasyon, biletleme, konaklama, eğlence vb.) bu durumu değerlendirir misiniz?*
- *Sonuçları olmamışsa bu durumun nedenlerini değerlendirebilir misiniz?*

7. 2008 ekonomik krizi küresel ölçekte turizm endüstrisine yönelik sonuçları olmuş mudur?

Sonda Sorular;

- *Sonuçları oluşmuşsa bu sonuçların uluslararası turizme olan etkilerine (ekonomik, politik, sosyo-kültürel vb. açıdan) göre değerlendirebilir misiniz?*
  - *Hangi turizm işletmesi (konaklama, ulaştırma, yiyecek-içecek işletmesi, seyahat vb.) bu süreçlerden en çok etkilenmiştir?*
  - *Turizm endüstrisinde sunulan hizmetler ölçeğinde (güvenlik, rezervasyon, biletleme, konaklama, eğlence vb.) bu durumu değerlendirir misiniz?*
- *Sonuçları olmamışsa bu durumun nedenlerini değerlendirebilir misiniz?*